

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
Τόμος 50, Παράρτημα 16

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΑΚΗΣ

**Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΓΑΚ 85 ΤΟΥ ΠΟΥΜΠΛΙΚΟΥ
ΝΟΤΑΡΙΟΥ ΝΑΞΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΜΗΝΙΑΤΗ
(1668-1676)**

**ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ
ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ**

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ΄	13
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	19
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	25
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	43
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	45
1. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	47
1.1. Το Δουκάτο του Αρχιπελάγους	48
1.2. Η οθωμανική Νάξος. Ο ταραγμένος 17 ^{ος} αιώνας	52
2. ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ	57
2.1. Η λατινική κυριαρχία	57
2.2. Η οθωμανική κυριαρχία	61
3. ΝΑΞΟΣ: ΜΙΑ ΝΟΤΑΡΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	64
3.1. Το νοταριακό σύστημα (13 ^{ος} –17 ^{ος} αι.)	64
3.2. Δουκικοί Καγκελλάριοι, Κοινοτικοί Καντζελλάριοι και Αρχι- ερατικοί Πρωτονοτάριοι	70
3.3. Το πηγαίο υλικό και η γλώσσα του	71
4. Ο ΝΟΤΑΡΙΟΣ ΝΑΞΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΗΝΙΑΤΗΣ	73
4.1. Βιογραφικά στοιχεία	74
4.2. Η επαγγελματική δραστηριότητα του Ιωάννη Μηνιάτη	79
5. ΔΙΚΑΙΪΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ 85	83
5.1. Οι ιδιωτικές πράξεις του Κώδικα 85	83
5.2. Ανιχνεύοντας τα τυπολογικά χαρακτηριστικά των πράξεων του Κώδικα 85	86
5.3. Νομική αποτίμηση των πράξεων του Κώδικα 85	89
5.3.1. Δικαιοπραξίες	89
5.3.1.1. Πληρεξούσια	89

5.3.1.2.	Χρεωστικά ομόλογα και “πακτώσεις”	90
5.3.1.3.	Δωρεές εν ζωή και αιτία θανάτου	92
5.3.1.4.	Αγροτικές Μισθώσεις	92
5.3.1.4.1.	Μισιάρικο παντοτινό	93
5.3.1.4.2.	Άλλες μορφές καλλιεργητικών μισθώσεων: Εντριπίες, τέλη και κουντουβερνίες	94
5.3.1.5.	Μισθώσεις έργου και εργασίας	95
5.3.1.6.	Αποδείξεις είσπραξης και εξόφλησης	96
5.3.1.7.	Συστάσεις συντροφιών	96
5.3.1.8.	Αγοραπωλησίες	97
5.3.1.9.	Ανταλλαγές ακινήτων	100
5.3.1.10.	“Αβαντάρια”, Προικοσύμφωνα και “Πατριμόνια”	101
5.3.1.10.1.	“Αβαντάρια”	101
5.3.1.10.2.	Προικοσύμφωνα	102
5.3.1.10.3.	“Πατριμόνια”	104
5.3.1.11.	Προσλήψεις ψυχοπαιδιών	104
5.3.1.12.	Διαθήκες	105
5.3.2.	Εξώδικες μαρτυρικές καταθέσεις	110
5.3.3.	Πράξεις επίλυσης ιδιωτικών διαφορών	112
5.3.3.1.	Αιρετοκρισίες	112
5.3.3.1.1.	Συνοπσοχητικά	113
5.3.3.1.2.	Αποφάσεις αιρετών κριτών	115
5.3.3.2.	Συμβιβασμοί	115
6.	Η ΑΛΛΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ: Ο ΚΩΔΙΚΑΣ 85 ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ	115
7.	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ ΓΑΚ 85 ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	118
	Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΓΑΚ 85 ΤΟΥ ΝΟΤΑΡΙΟΥ ΝΑΞΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΜΗΝΙΑΤΗ	123
	ΤΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ 85	123
	ΟΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ 85 ΑΡ. 1-361	153

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από την ίδρυσή του το 1929 το Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών (ΚΕΙΕΔ), έθεσε ανάμεσα στα άλλα, ως έναν από τους βασικούς ερευνητικούς του στόχους τη δημοσίευση Πηγών του Μεταβυζαντινού δικαίου, είτε πρόκειται για νοταριακές πράξεις και Κώδικες είτε για διοικητικά έγγραφα και νομοθετήματα¹. Στο πλαίσιο αυτών των προσπαθειών ο κυκλαδικός χώρος επανέρχεται επανειλημμένα στο επίκεντρο των ερευνών², όχι μόνο εξαιτίας των δικαιοϊκών

---

1. Αναφέρονται εδώ με χρονολογική σειρά: Ι. Βισβίτζης, «Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακές σχέσεις εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 1 (1948), σσ. 1-164· Σ. Σκοπετέας, «Εγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547-1830», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 3 (1950), σσ. 60-117· Τ. Γριτσόπουλος, «Πωλητήρια και άλλα έγγραφα της παρά την Δημητσάναν μονής του Φιλοσόφου (1626-1787)», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 3 (1950), σσ. 118-157· Δ. Βαγιακάκος, «Μανιάται εις Ζάκυνθον. Επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων του αρχαιοφυλακείου Ζακύνθου. Α. Η οικογένεια Νίκλων – Νικλιάνων (1554-1859)», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 5 (1954), σσ. 3-93, 6 (1955), σσ. 3-92· Σ. Σκοπετέας, «Διαθήκαι εκ της Δυτικής Μάνης», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 6 (1955), σσ. 3-92· Φ. Μπουμπουλίδης, «Νοτάριοι Ζακύνθου», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 8 (1958), σσ. 112-133· Βισβίτζης 1965 [1968], σσ. 1-129· Μ. Τουρτόγλου, «Η απάντησις της Δημογεροντίας Τήνου εις τα περί των νομικών εθίμων ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης», *EKEIEΔ* 14 (1967) [1970], σσ. 207-214· Γ. Πεντόγαλος, «Ηθη και ανθρώπινες σχέσεις στην Κεφαλονιά τον ΙΣΤ΄ αιώνα (Πληροφορίες από είκοσι δύο ανέκδοτα νοταριακά έγγραφα)», *EKEIEΔ* 22 (1975) [1977], σσ. 65-145· Ι. Κονιδάρης, Γ. Ροδολάκης, «Οι πράξεις του νοταρίου Κερκύρας Ιωάννη Χοντρομάτη (1472-1473)», *EKEIEΔ* 32 (1996), σσ. 139-205· Γ. Ροδολάκης, Λυδία Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, «Οι πράξεις του νοταρίου Αγίου Ματθαίου Κέρκυρας Πέτρου Βαραγκά (1541-1545)», *EKEIEΔ* 32 (1996), σσ. 207-339· Λυδία Παπαρρήγα Αρτεμιάδη, Γ. Ροδολάκης, Δήμητρα Καραμπούλα, «Οι πράξεις του νοταρίου Καρουσάδων Κέρκυρας πρωτοπαπά Φιλίππου Κατωϊμέρη (1503-1507)», *EKEIEΔ* 33 (1997), σσ. 9-436· Δήμητρα Καραμπούλα, Λυδία Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, «Οι πράξεις του νοταρίου Δουκάδων Κερκύρας Αρσενίου Αλεξάκη (1513-1616)», *EKEIEΔ* 34 (1998), σσ. 9-126.

2. Για τις Κυκλάδες και την Νάξο ειδικότερα βλ. σχετ.: Ι. Βισβίτζης, «Τα ερωτήματα του υπουργείου της δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 3 (1950), σσ. 158-169· του ίδιου, «Ναξιακά νοταριακά έγγραφα των τελευταίων χρόνων του δουκάτου του Αιγαίου», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 4 (1951), σσ. 1-165· του ίδιου, «Τα έγγραφα δικαιοπραξιών της Μυκόνου του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνας», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού*

του ιδιαιτεροτήτων, αλλά και γιατί οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, που επικράτησαν στην περιοχή, τόσο κατά την περίοδο της λατινικής, όσο και της οθωμανικής κυριαρχίας, επέτρεψαν τη διάσωση ενός σημαντικού όγκου αρχαιακού υλικού, παρέχοντας με αυτόν τον τρόπο στους ιστορικούς του δικαίου τη δυνατότητα να εξάγουν ασφαλή συμπεράσματα για το ισχύον, τις συγκεκριμένες περιόδους, δίκαιο.

Στο πλαίσιο αυτής της έρευνας οι νοταριακοί Κώδικες διαδραματίζουν έναν πρωταγωνιστικό ρόλο, αφού εξαιτίας του ειδολογικού τους εύρους, της συχνής επανάληψης όμοιων πράξεων, αλλά και της ετερότητας των δεδομένων της κάθε περίπτωσης, επιτρέπουν με ακόμη καλύτερο τρόπο την αποτύπωση της νομικής πραγματικότητας. Μέσα σε αυτό το σκεπτικό όταν το 1990 εκδόθηκε από το ΚΕΙΕΔ ο Κώδικας 86 των ΓΑΚ, του νοταρίου Νάξου Ιωάννη Μηνιάτη, των ετών 1680-1689³, αποφασίστηκε να συνεχιστεί η προσπάθεια με τη μεταγραφή του Κώδικα 85 των ΓΑΚ, του ίδιου νοταρίου, των ετών 1668-1676, γεγονός, το οποίο εξάλλου προαναγγέλθηκε και στην εισαγωγή της έκδοσης⁴. Για το σκοπό αυτό, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες των ερευνητών του

Δικαίου 5 (1954), σσ. 127-143· του ίδιου, «Δικαστικά αποφάσεις του 17^{ου} αιώνας εκ της νήσου Μυκόνου», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 7 (1957), σσ. 20-154· Κ. Μέρτζιος, «Μία διαθήκη εκ Σίφνου του 1662», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 8 (1958), σσ. 103-111· Ι. Βισβίτζης, «Τινά περί των προικών εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν», *EKEIEΔ* 12 (1965) [1968], σσ. 1-129· Μ. Τουρτόγλου, «Η απάντησις της Δημογεροντίας Τήνου εις τα περί των νομικών εθίμων ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης», *EKEIEΔ* 14 (1967) [1970], σσ. 207-214· Ξ. Αντωνιάδης, «Δικαιοπρακτικά έγγραφα Σκύρου 17^{ου} αιώνα», *EKEIEΔ* 27-28 (1980-1981) [1985], σσ. 297-361· του ίδιου, «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς και η αγοραπωλησία ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Σκύρο. Συμβολή στην έρευνα του μεταβυζαντινού ελληνικού δικαίου», *EKEIEΔ* 29-30 (1982-1983) [1990], σσ. 61-122· Αναστασία Σιφωνιού-Καράπα, Γεώργιος Ροδολάκης, Λυδία Αρτεμιάδη (εκδ.), «Ο κώδικας του νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη, 1680-1689 (χφ. Γ.Α.Κ. 86)», *EKEIEΔ* 29-30 (1982-1983) [1990], σσ. 125-1312· Μ. Τουρτόγλου, Λυδία Παπαρήγα – Αρτεμιάδη, *Η συμβολή των Δραγουμάνων του Στόλου στην προαγωγή της δικαιοσύνης των νήσων του Αιγαίου*, Αθήνα 2002· Δήμητρα Καραμπούλα, Γ. Ροδολάκης (εκδ.), *Ο Κώδικας Vaticanus Graecus 2639. Ναξιακά νοταριακά έγγραφα του δουκάτου του Αιγαίου και της τουρκοκρατίας (1472-1598 και 1702-1798)*, Αθήνα 2012-2013 (*EKEIEΔ* 44, Παράρτημα 12)· Σ. Ήμελλος, Σ. Ψαρράς, *Νοταριακές πράξεις Φιλωτίου παπα-Στεφάνου Αρώνη (1742-1762)*, τ. Β' Αθήνα 2015 (*EKEIEΔ* 45, Παράρτημα 13)· Ι. Χατζάκης, «Αγοραπωλησίες ακινήτων στο δικαίκο περιβάλλον της Νάξου του 16^{ου} αιώνα», *EKEIEΔ* 47 (2017), σσ. 141-182· του ίδιου, «Περίγραμμο των νομικών πηγών της Νάξου. ΙΙ. 17^{ος} αιώνας», *EKEIEΔ* 48 (2018), σσ. 69-172· του ίδιου, «Ο νοτάριος Νάξου Παντολέων Μηνιάτης (1645-1666). Μία προσπάθεια ανασύστασης του νοταριακού του αρχείου», *EKEIEΔ* 49 (2019), σσ. 105-214.

3. Βλ. σχετ. *Μηνιάτης Ιωάννης 86*, σσ. 125-1312.

4. Βλ. σχετ. *Μηνιάτης Ιωάννης 86*, Εισαγωγή, σ. 126, υποσημ. 7.

Κέντρου, επιφορτίστηκε ο τότε γραφέας του ΚΕΙΕΔ Γεώργιος Τσάκος να αρχίσει τη μεταγραφή του Κώδικα 85 των ΓΑΚ. Η προσπάθεια αυτή, για λόγους που ανήκουν στην ιστορία της Ιστορίας του Δικαίου, δεν προχώρησε πέρα από τη διακοσισοστή πράξη και το όλο εγχείρημα δεν τελεσφόρησε. Η ανακάλυψη πριν από τρία περίπου χρόνια των χειρογράφων αυτής της μεταγραφής αναζωπύρωσε το ενδιαφέρον και οδήγησε στην παρούσα έκδοση, με την οποία και εκτιμάται ότι θα συμπληρωθούν τα όποια νομικά κενά παρουσιάζει ο Κώδικας 86, ενώ παράλληλα θα δοθεί μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα τόσο της νομικής όσο και της κοινωνικής πραγματικότητας της εποχής.

1. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Είναι κοινά παραδεκτό ότι το δίκαιο συνιστά παράγοντα, που διαμορφώνεται από ένα πλήθος συνισταμένων, ανάμεσα στις οποίες η ιστορική πραγματικότητα επέχει την κυρίαρχη θέση. Η επίδραση αυτή αποτελεί αιτία διάπλασης των νομικών σχέσεων, οι οποίες, όχι σπάνια, ενσωματώνουν στους δικαιοϊκούς κανόνες μίας εποχής παλαιότερες αντιλήψεις και θεσμούς. Ο γεωπολιτικός χώρος, απ' όπου και προέρχονται οι δύο Κώδικες του Μηνιάτη, έρχεται να επιβεβαιώσει τα παραπάνω με τον καλύτερο τρόπο. Στη συγκεκριμένη περιοχή δίκαιο και ιστορία περιπλέκονται καταλυτικά επιτρέποντας το φαινόμενο της επιβίωσης θεσμών κάτω από αλλότρια πολιτικά καθεστώτα. Με άλλα λόγια οι προσαρμοσμένοι στα δεδομένα της περιοχής βυζαντινοί θεσμοί, μεταλλάσσονται και ενσωματώνονται στη νομική πραγματικότητα των λατίνων επικυριάρχων και με τη νέα αυτή μορφή όχι μόνο επιβιώνουν, αλλά και συνεχίζουν να αποτελούν ισχύον δίκαιο και κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, εκμεταλλευόμενοι ακριβώς τα κενά της κρατούσας έννομης τάξης. Και τις δύο λοιπόν ιστορικές περιόδους, που ενδιαφέρουν, τη λατινική και την οθωμανική, τις χαρακτηρίζουν ξένες κυριαρχίες. Η πρώτη οριοθετείται από τις αρχές του 13^{ου} μέχρι και το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα, ενώ η δεύτερη, με αφετηρία τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, τελειώνει με την ενσωμάτωση της περιοχής στο νεοελληνικό κράτος. Για λόγους καθαρά μεθοδολογικούς θα πρέπει εδώ ίσως να αναφερθεί ότι για τον χαρακτηρισμό της πρώτης ιστορικής περιόδου κρατούσα τάση είναι η χρησιμοποίηση του όρου Λατινοκρατία, όρος που προβάλλει ακριβέστερος τόσο σε σχέση με αυτόν της Φραγκοκρατίας, όσο και με αυτόν της Βενετοκρατίας. Οι Φράγκοι δεν υπήρξαν ποτέ κυρίαρχη ομάδα στο συγκεκριμένο κρατίδιο, ενώ παρά τη βενετική καταγωγή του ιδρυτή του Δουκάτου και την κατά καιρούς έντονη παρουσία και επίδραση της Γαληνοτάτης, το κρατίδιο

δεν αποτέλεσε ποτέ βενετική αποικία, αλλά από τις απαρχές του συνδέθηκε με τη λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης⁵.

1.1. Το Δουκάτο του Αρχιπελάγους

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους τον Απρίλιο του 1204 και η συνθήκη διαμονής των εδαφών του Βυζαντίου (Ιούλιος του 1204), που επακολούθησε (*Partitio Terrarum Imperii Romaniae*)⁶, αποτέλεσαν τη γενεσιουργό αιτία για τη δημιουργία μίας σειράς κρατιδίων στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η υλοποίηση βέβαια της θεωρητικής αυτής διανομής υπήρξε στην πραγματικότητα ένα δύσκολο εγχείρημα, αφού σε αρκετές περιπτώσεις οι σταυροφόροι δεν διέθεταν τις απαραίτητες δυνάμεις για να επιβληθούν και να καταλάβουν τα εδάφη της μερίδας τους. Οι Κυκλάδες αποτελούν εν προκειμένω ένα χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα. Το κενό εξουσίας που παρουσιάστηκε στην περιοχή ήρθε να το καλύψει, με προσωπικό κόστος, ο Μάρκος Σανούδος⁷, ανιψιός του Δόγη της Βενετίας Henrico Dandolo (1192-1205). Ο Σανούδος και οι σύντροφοί του αρκετά γρήγορα κατάφεραν να εδραιώσουν την κυριαρχία τους στα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων, με εξαίρεση την Τήνο και την Μύκονο, οι οποίες και περιήλθαν στη σφαίρα επιρροής της Βενετίας. Η παλαιότερη ιστοριογραφία τοποθετούσε την κατάκτηση

5. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2015 Α, σ. 13 όπου και η παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία. Πρβλ. επίσης Κ. Tsiknakis, «La presenza veneziana nello Ionio e nelle Cicladi (XIII-XVIII sec.)», *Isole Ionie e Cicladi. Venezia tra Repubblica e feudalità*, M. Scroccaro (a cura), Milano 2011, σσ. 29-37.

6. Το κείμενο είναι αχρονολόγητο, φαίνεται όμως να συντάχτηκε αμέσως μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης στις 12/4/1204 και πριν την εκλογή του λατίνου αυτοκράτορα στις 9/5/1204: A. Carile, «Partitio Terrarum Imperii Romaniae», *Studi Veneziani* 7 (1965), σσ. 125-305. Πρβλ. σχετ. Κ. Τσικνάκης, «Ο διαμελισμός της αυτοκρατορίας από τους Σταυροφόρους», *Η τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος*, Ν. Μοσχονάς (επιμ.), Αθήνα 2008, σσ. 239-249.

7. Βλ. ενδεικτ. J. Fotheringham, *Marco Sanudo, conqueror of the Archipelago*, Oxford 1915, σσ. 1-15· I. Ναυπλιώτης – Σαραντηνός, «Το δουκάτο της Νάξου και η δυναστεία των Σανούδων», *Δελτίον Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 6 (1986), σσ. 85-90· W. Haberstumpf, «Questioni storiche e prosopografiche circa i Sanudo, i dalle Carceri e i Crispo duchi dell'archipelago (sec. XIII-XV)», *Studi Veneziani* 48 (2004), σσ. 193-212· Κ. Κατσουρός, «Αναζητώντας τον Μ. Α' Σανούδο: η εδραίωση του Δουκάτου Νάξου και Άνδρου (Αιγαίου Πελάγους). Υποθέσεις εργασίας», *Φλέα* 9 (Γεν.-Μάρτ. 2006), σσ. 9-10 και 23-28· Antonella Favaro, «Marco Sanudo e il Ducato di Nasso», *Notiziario dell'Associazione nobiliare regionale Veneta* 3 (2011), σσ. 13-26· Slot 2012, σσ. 5-19. Πρβλ. επίσης το γενεαλογικό πίννακα στο Κ. Hopf, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques*, Berlin 1873, σ. 480, πιν. IV. 1. (*Ducs de l' Archipel. Maison de Sanudo et de dalle Carceri*).

αυτή το 1207⁸, ενώ σύμφωνα με μία πιο πρόσφατη θεωρία⁹, η εκστρατεία του Σανούδου μετατίθεται λίγα χρόνια αργότερα και συνδέεται με την επανάσταση των Αγιοστεφανιτών στην Κρήτη το 1212. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή ο Σανούδος, από την Κωνσταντινούπολη, που βρισκόταν τη συγκεκριμένη περίοδο, κλήθηκε σε βοήθεια από τους Βενετούς για την καταστολή της εξέγερσης, πράγμα που ως ένα βαθμό κατάφερε να πετύχει. Η αθέτηση όμως των υποσχέσεων του πρώτου δούκα της Κρήτης Jacopo Tiepolo, τον οδήγησε να συμμαχήσει με τους επαναστάτες, καταφέροντας να αποκτήσει τον έλεγχο ενός σημαντικού μέρους της κρητικής ενδοχώρας. Η κατάσταση ομαλοποιήθηκε μόνο μετά την αποστολή ισχυρών στρατιωτικών δυνάμεων από την ίδια την Γαληνοτάτη και τη σύναψη σχετικής συνθήκης ειρήνης, η οποία εξασφάλιζε ασυλία στον Σανούδο και τους συντρόφους του καθώς και την παροχή πλοίων και προμηθειών, προκειμένου να απαλλάξουν τη βενετική αποικία από την παρουσία τους. Και είναι ακριβώς με αυτά τα μέσα, που σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρία, κατάφερε ο Σανούδος να κατακτήσει τις Κυκλάδες¹⁰.

Παρ' όλο που η ορθότητα αυτής της εκδοχής δεν είναι απόλυτα παραδεκτή, αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι τη συγκεκριμένη περίοδο ο Σανούδος θα εδραιώσει στην περιοχή ένα ιδιότυπο κρατικό μόρφωμα, επιλέγοντας ως πολιτικό κέντρο το νησί της Νάξου, εξαιτίας κυρίως της σημαντικής του θέσης πάνω στους θαλάσσιους δρόμους και των εύφορων εδαφών του. Το κράτος αυτό συνδέσε με δεσμούς φεουδαλικής υποτέ-

---

8. Βλ. σχετ. W. Miller, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge 1921, σσ. 161-175· Χρύσα Μαλτέζου, «Λατινοκρατούμενη Ελλάδα – Βενετικές και Γενουατικές Κτήσεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* 9 (1980), σ. 263· Κατσουρός, Αναζητώντας τον Μ. Α' Σανούδο κτλ., σσ. 7-43.

9. Βλ. σχετ. G. Saint-Guillain, «Les conquérants de l'Archipel: l'Empire Latin de Constantinople», *Venise et les premiers seigneurs des Cyclades, Quatra Crociata. Venezia – Bisanzio – Impero Latino*, G. Ortalli, G. Ravegnani, P. Schreiner, (eds), Venezia 2006, τ. I, σσ. 219-223. Πρβλ. επίσης X. Γάσπαρης, «Το δουκάτο του Αιγαίου και η Κρήτη, 13^{ος}-14^{ος} αιώνας», *Το Δουκάτο του Αιγαίου, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Νάξος-Αθήνα 2007)*, Ν. Μοσχονάς, Λίλυ Στυλιανούδη (επιμ.), Αθήνα 2009, σσ. 205-207 (σσ. 213-215 μετάφρ. στα ιταλικά).

10. 1213 (;), G. Tafel, G.-M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels und Staatgeschichte der Republik Venedig: mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts*, τ. 2, Wien 1856-1857 (αναστ. ανατ. Amsterdam 1964), σσ. 159-166, αρ. 235 = B. Slot, «Συνθήκη ειρήνης μεταξύ του δούκα της Κρήτης Ιάκωβου Τιέπολο και του κυρίου Μάρκου Σανούδου», *Φλέα* (Γεν.-Μάρτ. 2014), σσ. 26-31 (σε μετάφραση). Πρβλ. επίσης Κ. Κατσουρός, «300 μουζούρια σιτάρι και 200 μουζούρια κριθάρι. Εισαγωγή από την Κρήτη στη Νάξο αρχές του 13^{ου} αιώνα», *Φλέα* 9 (Γεν.-Μάρτ. 2006), σσ. 47-48.

λειας όχι με την Βενετία, όπως ήταν αναμενόμενο, αλλά με τη λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης. Με αυτόν τον τρόπο ο Σανούδος θεμελίωσε μία δυναστεία που θα κυριαρχήσει στην περιοχή για περισσότερο από 170 χρόνια μέχρι και τη δολοφονία το 1383 του τελευταίου δούκα του οίκου των Σανούδων, του Nicolò II dalle Carceri (1371-1383), από τον άρχοντα της Μήλου Francesco de Crispo (1383-1397). Η νέα δυναστεία των Κρίσπων παρέμεινε στην εξουσία για τα επόμενα 183 χρόνια και έδωσε διαδοχικά 12 δούκες¹¹.

Μία σειρά πειρατικές επιθέσεις στις αρχές του 16^{ου} αιώνα¹² θα προκαλέσουν τους πρώτους κλυδωνισμούς στην εξουσία των ηγεμόνων του Δουκάτου, κατάσταση που θα επιταθεί και από τις επιδρομές του Καπουδάν Πασά Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα, στα ταραγμένα χρόνια της δουκείας του Ιωάννη Δ' (1517-1564), ο οποίος εν τέλει το 1537 θα αναγκαστεί να καταστήσει το Δουκάτο φόρου υποτελής στην οθωμανική αυτοκρατορία¹³.

Με αυτόν τον τρόπο σηματοδοτείται η αρχή του τέλους για το κρατίδιο αυτό, που υπήρξε στην πραγματικότητα το μακροβιότερο κατάλοιπο των σταυροφοριών στην Ανατολή. Ο τελευταίος δούκας Ιάκωβος Δ' (1564-1566) θα ανέβει στο θρόνο με τη συγκατάθεση της Ύψηλης Πύλης και η βραχύβια διακυβέρνησή του θα διακοπεί το 1566, όταν οι ίδιοι οι Νάξιοι, δυσαρεστημένοι από την κακή διοίκηση του Δουκάτου, αξίωσαν, με απεσταλμένους τους στην Κωνσταντινούπολη, ένα ικανότερο και αποτελεσματικότερο ηγεμόνα. Οι προσπάθειες του Ιακώβου να προλάβει τις εξελίξεις, εξαγοράζοντας τους οθωμανούς αξιωματούχους, όχι μόνο απέτυχαν, αλλά και τον οδήγησαν στη φυλακή με την κατηγορία της συννεργασίας με δυτικές δυνάμεις¹⁴. Μόνο όταν οι αντιπρόσωποι του νησιού

11. Για τη δυναστεία των Crispo βλ. σχετ. J. Buchon, *Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française au XIIIe, XIVe et XVe siècles dans les provinces démembrées de l'Empire grec à la suite de la quatrième croisade*, Paris 1840, σσ. 357-359· Ν. Κεφαλληνιάδης, «Οι Κρίσπι της Νάξου και τα οικόσημά τους. Γενεαλογικά και εραλδικά στοιχεία», *Δελτίον Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 3 (1982), σσ. 92-160· Πρβλ. επίσης το γενεαλογικό πίνακα στο Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, σσ. 481-482, πίν. IV. 2. (*Ducs de l' Archipel. Maison de Crispo*).

12. Βλ. ενδεικτ. Δελλα-Ρόκκας 1948, σσ. 165-172· 2/14 (Σεπτ.-Οκτ. 1948), σσ. 173-178· H. Hunger, «Piraterie in Aegaeis der anno 1504. Brief Bajezids II an Leonardo Loredan», *Byzantion* 40 (1970), σσ. 361-376.

13. Βλ. σχετ. Ζερλέντης 1924, σσ. 13-19· Πασχάλης 1965-1966, σσ. 220-221· Slot 1978, σσ. 63-65· Βακαλόπουλος 1968, σσ. 211-212.

14. Βλ. σχετ. Πασχάλης 1965-1966, σσ. 226-227· Βακαλόπουλος 1968, σσ. 218-220· Slot 1978, σσ. 61-88· Ελένη Κούκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1980, σσ. 22-24· Κεφαλληνιάδης 1984 Γ, σσ. 15-19.

αντιλήφθηκαν ότι ο Σελίμ ΙΙ (1566-1574) προετοίμαζε ως νέο κυβερνήτη τον εβραίο τραπεζίτη Ιωσήφ Νάξι, προσπάθησαν να αντιδράσουν, όμως το μόνο που κατάφεραν ήταν η αποφυλάκιση του έκπτωτου δούκα, ο οποίος μαζί με την οικογένειά του κατέφυγε στην Ιταλία, εξασφαλίζοντας οικονομική ενίσχυση από τον Πάπα και τον Δόγη¹⁵.

Η ανατροπή του δούκα της Νάξου συμπαρέσυρε και τις υποτελείς ηγεμονίες των άλλων νησιών: τους Σομμαρίπα από την Άνδρο, τον Pisani και το Ianuli VI Gozzadini από την Τζιά, τον Nicolò III Gozzadini από την Κύθνο και την Σίφνο. Αποτέλεσμα το κρατίδιο που παραχωρήθηκε στον Νάξι να απαρτίζεται όχι μόνο από την Νάξο αλλά και αρκετά από τα παρακείμενα νησιά¹⁶.

Η διακυβέρνηση των εδαφών του Δουκάτου από τον Ιωσήφ Νάξι (1566-1579)¹⁷ δεν υπήρξε εν τέλει τόσο δυσάρεστη, όσο είχαν αρχικά φο-

15. 13/6/1568, A. Galante, «Nouveaux documents sur Joseph Nassy, duc de Naxos», *Revue des Études Juives* 64 (1912), σ. 242 (σε περίληψη) = Ζερλέντης 1924, σ. 83.

16. Το κράτος του Νάξι, συγκροτούσαν η Άνδρος, η Πάρος, η Αντίπαρος, η Θήρα, η Μήλος, η Σύρος, η Κέα, η Κύνθος, η Σέριφος, η Σίφνος, η Αμοργός, η Ίος, η Ανάφη, και η Αστυπάλαια.

17. Βλ. σχετ. E. Carmoly, *Don Joseph Nassy duc de Naxos*, Frankfurt am Main 1855· H. Graetz, «Don Joseph, Herzog von Naxos, Graf von Andros und Donna Gracia Nassi», *Jahrbuch für Israeliten*, Wien 1859· M. Levy, *Don Joseph Nazi, Herzog von Naxos, seine Familie und zwei juedische Diplomaten seiner Zeit*, Berslau 1859· K. Σάθας, «Ο Ιωσήφ Νάξης, ο βασιλεύς της Νάξου και των Κυκλάδων», *Χρυσσαλλίς* 3 (1865), σσ. 657-662· S. Kohn, «Gesandtschaftsbericht über Don Josef Nassi», *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 18/9 (1869), σσ. 113επ.· M. Bersohn, «Einige Worte. Don Josef Nasi, Herzog von Naxos Betreffend», *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 18/9 (1869), σσ. 422-424· M. Schorr, «Zur Geschichte des Don Joseph Nasi», *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 41 (1897), σσ. 169-177 & 228-237· S. Safvet, «Yusuf Nasi», *Tarihi Osmani Engümeni Mecmuasi* 3 (1912), σσ. 982-993· A. Galanté, *Don Joseph Nassi, Duc de Naxos d'après de nouveaux documents: conférence faite à la société «Béné Bérith», Le samedi 15 février 1913*, Constantinople 1913 (= *Revue des Études Juives* 44 (1913), σσ. 236-243)· Alice Fernand Halphen, *Une grande dame Juive de la Renaissance: Gracia Mendesia-Nasi*, Paris 1929· Y. Haroren, J. Reznik, *Le duc Joseph de Naxos: contribution à l'histoire juive de XVIe siècle*, Paris 1936· J. Braslavsky, «The Jewish Settlement in Tiberias from Don Joseph Nasi to Ibn Yaish», *Zion* 5/1 (1940), σσ. 45-72· Rena Molho, «The Falsification of the Picture of Don Joseph Nasi», *Behair haMizrah*, Jerusalem 1944· Cecil Roth, *Doña Gracia of the House of Nasi*, Philadelphia 1948· της ίδιας, *The Duke of Naxos of the House of Nasi*, New York 1949· N. Rosenblatt, *Joseph Nasi, Court favorite of Selim II*, Philadelphia 1957· P. Grünebaum-Ballin, *Joseph Naci, duc de Naxos*, Paris, La Haye 1968· Slot 1982, σσ. 88-97· G. Nassi, *Rebecca Touger, Doña Gracia Nasi*, Tel Aviv 1990· A. Stockhamer, *Don Yosef Nasi: A Marrano's Rise to Power*, New York 1991· Marianna Birnbaum, *The Long Journey of Gracia Mendes*, Budapest-New York 2003· K. Πιτσάκης, «“Η γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, καθ' οὗ ἂν πραχθεῖη καὶ τελεσθεῖη, ἀδικία ἐστὶ”», *Η εβραϊκή παρουσία στον Ελλαδικό χώρο, 4^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Αθήνα 2008, σσ. 178-180.

βηθεί οι νησιώτες. Ο πορτογάλος προσήλυτος, ο οποίος μετά την εγκατάστασή του στην Κωνσταντινούπολη είχε επιστρέψει στην πίστη των προγόνων του και είχε γίνει σύμβουλος του σουλτάνου, εξασφαλίζοντας σημαντικά προσωπικά προνόμια και αμύθητο πλούτο, όχι μόνο δεν εγκαταστάθηκε στην Νάξο, αλλά δεν φαίνεται να επισκέφτηκε ποτέ το νέο του κράτος. Τη διακυβέρνηση άσκησε ένας εντεταλμένος διοικητής, ο ισπανός Francesco Coronello, εβραίος προσήλυτος και αυτός, ο οποίος μάλιστα για τους ιστορικούς του δικαίου φαίνεται να έχει ένα επιπρόσθετο ενδιαφέρον, αφού οι πηγές επιμένουν στη νομική του παιδεία, χαρακτηρίζοντάς τον ως *dottor di leggi* και *Juris utrusque doctoris*¹⁸. Στη θέση αυτή παρέμεινε με κάποια διαλείμματα¹⁹ μέχρι και το θάνατο του Ιωσήφ Νάζι το 1579, ενώ στη συνέχεια εντάχθηκε πλήρως στην τοπική αριστοκρατία, αποτελώντας έναν από τους σημαντικότερους οικονομικούς παράγοντες του νησιού²⁰.

1.2. Η οθωμανική Νάξος. Ο ταραγμένος 17^{ος} αιώνας

Ο θάνατος του Ιωσήφ Νάζι το 1579 επέφερε σημαντικές αλλαγές στην περιοχή. Τα νησιά που συγκροτούσαν το Δουκάτο ενσωματώθηκαν πλήρως στην οθωμανική αυτοκρατορία²¹. Σε ένα πρώτο στάδιο η περιοχή χαρακτηρίστηκε ως *σαντζάκ* (Sancak)²², διοικητική περιφέρεια δηλαδή με επικεφαλής έναν *Σαντζάκ Μπέη* (Sancakbeyi). Σε αυτό το διάστημα μία σειρά αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης πέρασαν από την Νάξο, προκειμένου να ασκήσουν τα καθήκοντά τους. Κάποιοι μάλιστα από αυτούς προσέθεσαν τον τίτλο του Δούκα δίπλα στο αξίωμά τους, έναν κενό σημασίας τίτλο, που δηλώνει αποκλειστικά και μόνο την ανάγκη τους

18. 26/5/1568, Ζερλέντης 1924, σσ. 84-85 και σσ. 85-86 (παλαιά μετάφραση).

19. Βλ. ενδεικτ. Κ. Τσικνάκης, «Η Νάξος, επίκεντρο επαναστατικής δράσης κατά τον τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο (1570-1573)», *Το Δουκάτο του Αιγαίου, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Νάξος – Αθήνα 2007)*, Ν. Μοσχονάς, Λίλυ Στυλιανούδη (επιμ.), Αθήνα 2009, σσ. 255-281 (σσ. 268-278 μετάφρ. στα ιταλικά).

20. Βλ. σχετ. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Ο Πύργος των Κορονέλλων στη Φασολιά Καλοξύλου – Νάξου και ο οίκος Κορονέλλο*, 1566-1845, χ.τ., χ.χ. Πρβλ. επίσης Βακαλόπουλος 1968, σσ. 239-282.

21. Για την τουρκική κατάκτηση και την περίοδο της Τουρκοκρατίας βλ. ενδεικτ. Πασγάλης 1965-1966, σσ. 215-233· Α. Κατσορός 1971-1973, σσ. 152-180· Slot 1978, σσ. 61-88· Slot 1982, σσ. 98-279.

22. Για την έννοια και την εξέλιξη αυτής της διοικητικής υποδιαίρεσης βλ. ενδεικτ. Ι. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν. Συμβολή εις την μελέτην της Επαρχιακής Διοικήσεως του κυριάρχου Οθωμανικού Κράτους*, Αθήνα 1971, σσ. 43-48.

να συνδεθούν και να αντλήσουν αίγλη από την ιστορία της περιοχής²³. Η ακριβής αποτύπωση της σειράς διαδοχής αυτών των διοικήτων δεν είναι απόλυτα εφικτή. Πρώτος το αξίωμα αναφέρεται να καταλαμβάνει ο Οθωμανός Σουλεϊμάν, ο οποίος και εκμισθώνει τους φόρους των νησιών για τρία χρόνια (1579-1582). Τον Σουλεϊμάν το 1582 διαδέχτηκε ο Κωνσταντίνος Κατακουνζηνός. Στο τέλος του 16^{ου} αιώνα, τα νησιά περιέρχονται στην εξουσία του Ιωάννη Χωνιάτη, ενός Αθηναίου καθολικού δόγματος. Η επόμενη μαρτυρία προέρχεται από το 1598 όταν στη θέση του Σαντζάκ Μπέη ανέρχεται ο Κάρολος Cigala, αδελφός του εξομότη Σινάν Πασά, που την εποχή εκείνη ήταν Καπουδάν Πασάς. Η διάρκεια της εξουσίας του Cigala δεν είναι απόλυτα σαφής. Σε κάθε περίπτωση λίγο αργότερα απαντά εκ νέου ο Ιωάννης Χωνιάτης, ο οποίος μάλιστα ασκεί την εξουσία του μέσω του εμίνη και συγγενή του Σοφιανού Χωνιάτη. Μετά από αυτόν, η εξουσία περιέρχεται στον Ουτουράκ Μπέη, ο οποίος όμως γρήγορα απομακρύνεται λόγω της καταπίεσης που ασκούμε στους κατοίκους, για τον διαδεχθεί ο τελευταίος στην πραγματικότητα κάτοχος του αξιώματος, ο Gasparo Gratiani (1616-1617)²⁴, ένας χροατικής καταγωγής Δραγουμάνος της Ύψηλης Πύλης. Το 1617 διοικητικές μεταρρυθμίσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία διέσπασαν την ενότητα των Κυκλάδων. Το κάθε νησί πλέον αντιμετωπίζεται ως ανεξάρτητη διοίκηση, υπαγόμενο κατευθείαν στην εξουσία του Καπουδάν Πασά²⁵.

Βέβαια, παρά τις μεταβολές, η κατάσταση στο νησιωτικό σύμπλεγμα παρέμεινε ιδιαίτερα ασταθής. Ήδη δηλαδή από τη μεταβατική περίοδο της υποτέλειας των δύο τελευταίων δουκών, οι συνεχείς πειρατικές επιδρομές είχαν εξουθενώσει τους νησιωτικούς πληθυσμούς. Η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο τον 17^ο αιώνα όταν οι αλλεπάλληλοι Βενετοτουρκικοί πόλεμοι²⁶ κατέστησαν το Αιγαίο σκηνή πολεμικών συρράξεων. Τα χρόνια αυτά οι κάτοικοι των Κυκλάδων βρέθηκαν πολλές φορές κάτω από διπλή κυριαρχία, υποχρεωμένοι να καταβάλλουν φόρους τόσο στους Οθωμανούς όσο και στους Βενετούς²⁷. Παράλληλα λεηλασίες και από τις δύο πλευρές, αλλά και οι τακτικές πειρατικές επιδρομές,

23. Βλ. σχετ. Thekla Sansaridou – Hendrickx, Benjamin Hendrickx, «The post-Ducal Dukes of Naxos of the per dignità first duchy of Christendom: a re-examination and assessment», *Journal of Early Christian History* 3/2 (2013), σσ. 94-107. Slot 2008, σσ. 28-32.

24. Βλ. σχετ. Slot 2008, σσ. 28-32.

25. Βλ. ενδεικτ. Βακαλόπουλος 1968, σσ. 285-290.

26. Συγκεκριμένα πρόκειται για τον Ε΄ Βενετοτουρκικό Πόλεμο, γνωστό και ως Κρητικό Πόλεμο (1645-1669) και τον ΣΤ΄ Βενετοτουρκικό Πόλεμο (1684-1699).

27. Βλ. σχετ. Ι. Δε Κιγάλλας, «Περί της υπό Ενετών και Οθωμανών συγχρόνου φρολογίας των νήσων του Αιγαίου», *Πανδώρα* 21 (1870), σσ. 40-41.

επέτειναν τις αντίξοες συνθήκες²⁸. Έτσι για παράδειγμα το 1649, κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου²⁹ βενετικές γαλέρες λεηλάτησαν το Κάστρο και τον παρακείμενο Μπούργο της Νάξου, ενώ το 1653 έξι βενετικά πλοία προσορμίστηκαν στο νησί λεηλατώντας την ενδοχώρα. Το καλοκαίρι του 1660 οι γαλλικές δυνάμεις που στάλθηκαν από τον καρδινάλιο Mazarino³⁰, υπό την αρχηγία του Almerigo d'Este³¹, με σκοπό την ενίσχυση των βενετικών δυνάμεων της Κρήτης, λεηλάτησαν την Νάξο και την Πάρο. Οι Γάλλοι επέστρεψαν στις Κυκλάδες την αμέσως επόμενη χρονιά, όταν μετά την αποτυχία τους να ανακαταλάβουν τα Χανιά, ελλιμενίστηκαν μεταξύ των δύο νησιών παραμένοντας στην περιοχή για σχεδόν ένα έτος και δημιουργώντας με την παρουσία τους σοβαρότατα προβλήματα στους ντόπιους. Παρόμοιες καταστάσεις θα επαναληφθούν και κατά το χειμώνα του 1666-1667 με τους Γάλλους μισθοφόρους του μαρκησίου De Ville³², ενώ τον Νοέμβριο του 1674 τρεις γαλέρες του πειρατή Άγγελου Μαρία Βιτάλη, από την Μύκονο, κατέστρεψαν το χωριό Αγγίδια³³. Τον Οκτώβριο του 1675 τα πλοία του γάλλου πειρατή Hugues

28. Βλ. σχετ. Δ. Πασχάλης, «Πειρατεία και δουλεμπορία εις τας Κυκλάδας επί Τουρκοκρατίας», *Ανδριακά Χρονικά* 1 (1948), σσ. 151-160· Δ. Δημητρόπουλος, «Η πειρατεία στο Αιγαίο. Όψεις και αντιφάσεις των στερεοτύπων», *Επιστημονικό Συμπόσιο, Μύθοι και Ιδεολογήματα στη σύγχρονη Ελλάδα (23&24 Νοεμβρίου 2005)*, Αθήνα 2007, σσ. 115-134.

29. Βλ. ενδεικτ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Γ': *Τουρκοκρατία 1453-1669. Οι αγώνες για την πίστη και την ελευθερία*, Θεσσαλονίκη 1968, σσ. 472-538· Ι. Χασιώτης, «Ο Κρητικός Πόλεμος (1645-1669) και η εποποιία της πολιορκίας του Χάνδακος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι', Αθήνα 1974, σσ. 334-351· Ν. Τωμαδάκης, «Ο Αρχιεπίσκοπος Σεβαστείας Ιωσήφ Δόξας, ο Ζακύνθιος εν Κρήτη, Κυθήροις και Παροναξία», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 42 (1975-1976), σσ. 11-20· Χρυσούλα Τζομπανάκη, *Ο Κρητικός Πόλεμος, 1645-1669*, Ηράκλειο 2008.

30. Επρόκειτο για ένα εκστρατευτικό σώμα 4.000 ανδρών και 400 ιππέων, το οποίο και στάλθηκε από τον καρδινάλιο Giulio Raimondo Mazzarino (1602-1661), πρωθυπουργό στην Αυλή του Λουδοβίκου του XIV, με στόχο να ανακαταλάβει τα Χανιά και να ενισχύσει τους Βενετούς στον πολιορκούμενο Χάνδακα. Πρβλ. σχετ. Βακαλόπουλος 1968, σσ. 513-514· Slot 1982, σσ. 162-167.

31. Almerigo d'Este (Modena 18/5/1641-Πάρος 14/11/1660): Γιος του Δούκα της Μόδενας Francesco I d'Este. Στην καθολική εκκλησία της Νάουσας της Πάρου, σώζεται ακόμη ο τάφος του, ενώ μνημείο προς τιμήν του ανεγέρθηκε το 1666 με έξοδα της βενετικής Συγκλήτου στο ναό της Santa Maria Gloriosa dei Frari της Βενετίας. Πρβλ. ενδεικτ. M. Nannini, *Gli Estensi di Modena*, Modena 1959, σσ. 159-167· R. Darricau, «Mazzarin et l'empire ottoman. L' expedition de Candie (1660)», *Revue d'histoire diplomatique* 64 (1960), σσ. 345-349· Ό. Bardakçi F. Pugnrière, *La Dernière Croisade*, Rennes 2008· Roberta Iotti, *Almerico, L'eroe di casa d'Este*, Modena 2011.

32. Βλ. σχετ. Ζερλέντης 1922, σ. 36.

33. Βλ. σχετ. Δελλα-Ρόκκας 1948, σσ. 171-172· Κεφαλληνιάδης 1984 Γ, σσ. 109-116.

Creveliers³⁴, που είχε εγκαταστήσει το ορμητήριό του στην Πάρο³⁵, λεηλάτησαν τον Μπούργο, γεγονός που επαναλήφθηκε και την Μεγάλη Πέμπτη της επόμενης χρονιάς (2/4/1676)³⁶. Μόνο με την υπογραφή της συνθήκης του Κάρολοβιτς το 1699 και τον περιορισμό των κινήσεων των Βενετών στο Αιγαίο, θα αρχίσουν τα νησιά να απολαμβάνουν μία περίοδο σχετικής ησυχίας και ευμάρειας.

Εξάλλου η Νάξος, που εν προκειμένω ενδιαφέρει ως τόπος δραστηριοποίησης του Ιωάννη Μηνιάτη, δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει μόνο το πρόβλημα των επιδρομών και της διττής κυριαρχίας. Το έστω και νόθο φεουδαρχικό σύστημα, που επιβιώνει από την περίοδο της Λατινοκρατίας και τα προνόμια, οικονομικά και κοινωνικά, που απολαμβάνει η άρχουσα τάξη των γαιοκτημόνων, αποτέλεσαν τη γενεσιουργό αιτία μίας σειράς εξεγέρσεων των χωρικών, οι οποίοι και δυσφορούσαν για τις υποχρεώσεις τους απέναντι στους κυρίους της γης.

Η πρώτη τέτοια γνωστή εξέγερση είναι αυτή του 1641, οπότε οι αγρότες της περιοχής της Δρυμαλίας έστειλαν αντιπροσωπεία στην Ύψηλή Πύλη για να στηρίξει τα αιτήματά τους. Αξίζει ίσως να σημειωθεί ότι η εξέγερση αυτή απέτυχε, αφού την πλευρά των γαιοκτημόνων υποστήριξε ο Γάλλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη. Το επόμενο κίνημα των αγροτών σημειώθηκε τριάντα χρόνια αργότερα, το 1670 κάτω από την ηγεσία ενός εύπορου ορθόδοξου, του Κωνσταντίνου Κόκκου, ο οποίος προσπαθούσε να αποκτήσει μερίδιο στην άσκηση της εξουσίας. Και αυτή τη φορά τα αιτήματα δεν εισακούστηκαν και ο Κόκκος εν τέλει δολοφονήθηκε από τους πολιτικούς του αντιπάλους την Μεγάλη Τρίτη 2 Μαρτίου του 1687³⁷.

Βέβαια ο 17^{ος} αιώνας παρ' όλες αυτές τις αντιξοότητες αποτέλεσε παράλληλα περίοδο εξωστρέφειας για τις Κυκλάδες και ιδιαίτερα για την Νάξο. Η εποχή σηματοδοτείται από την εγκατάσταση στο νησί μελών του τάγματος των Ιησουιτών, γαλλικής καταγωγής, γεγονός που ισχυροποιούσε την παρουσία των Γάλλων και τις αξιώσεις τους στην περιοχή³⁸.

34. Βλ. ενδεικτ. Α. Δρακάκης, «Τοσκάνοι πειρατές στις Κυκλάδες», *Κυκλαδικά Θέματα* 5/25 (1988), σσ. 13-15.

35. Για το ρόλο της Πάρου ως ορμητήριο πειρατών βλ. ενδεικτ. Κεφαλληνιάδης 1984 Γ, σσ. 76-108.

36. Βλ. ενδεικτ. Δελλα-Ρόκκας 1948, σσ. 170-172· Κεφαλληνιάδης 1984 Γ, σσ. 19-26.

37. Βλ. ενδεικτ. Βακαλόπουλος 1968, σσ. 296-298.

38. Βλ. σχετ. V. Laurent, «La mission des Jésuites à Naxos de 1627 à 1643», *Échos d'Orient* 33 (1934), σσ. 218-226, 354-375 & 34 (1935), σσ. 97-105, 179-204, 350-367, 473-481· Βακαλόπουλος 1968, σσ. 411-413· Μ. Ρούσσοσ-Μηλιδώνης, *Ιησουίτες στον ελληνικό χώρο (1560-1915)*, Αθήνα 1991· Μ. Campagnolo, «La confrérie de la sainte-

Το 1627 εν τέλει οι πατέρες, με την υποστήριξη της τοπικής καθολικής εκκλησίας, η οποία τους παραχώρησε για τη στήριξη του σκοπού τους το παρεκκλήσιο της Καπέλλα Καζάντζα³⁹ στο Κάστρο⁴⁰ και την περιουσία του⁴¹ κατάφεραν να ιδρύσουν ένα σχολείο, γνωρίζοντας την αποδοχή τόσο των καθολικών όσο και των ορθοδόξων του νησιού.

Παράλληλα η μείωση της βενετικής επιρροής στα τέλη του 17^{ου} αιώνα προκάλεσε ένα νέο κύμα εγκατάστασης δυτικών εποίκων, Γάλλων κυρίως, οι οποίοι γρήγορα θα συνδεθούν με επιγαμίες με την παλαιά τάξη

Croix et le monastère des Jésuites a Naxos au début du XVIII siècle», *Θησαυρίσματα* 23 (1993), σσ. 290-377· του ίδιου, «Η μονή Ιησουιτών Νάξου μεταξύ ιεραποστολής και παραγωγικής επιχείρησης», *Πρακτικά του Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων, Φιλωτί 3-6 Σεπτεμβρίου 1992, Ι. Προμπονάς, Σ. Ψαρράς (επιμ.)*, Αθήνα 1994, σσ. 597-626· Μ. Ρούσσοσ –Μηλιδώνης (εκδ.), *Η Τουρκοκρατούμενη “Ελλάδα” μέσα από ανέκδοτα έγγραφα Ιησουιτών του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. 1. Το ελληνικό Αρχιπέλαγος. Α΄ Σίφνος, Σέριφος, Κύθνος, Ανδρος, Νάξος, Θήρα, Αθήνα 2002*· π. Ε. Ρεμούδος, «Ιστορικές σημειώσεις περί της καθολικής Εκκλησίας Νάξου», *Νάξος: Αρμενίζοντας στο χρόνο*, Νάξος 2006, σσ. 281-284· Θ. Κωτσάκης, «Δυτικοί μισιονάριοι στο Αιγαίο κατά την περίοδο της Αντιμεταρρύθμισης (16^{ου}–17^{ου} αι.)», *Φλέα* 14 (Απρ.-Ιούν. 2007), σσ. 20-22· Α. Απειρανθίτης, «Η παρουσία και η δράση των Ιεραποστολικών Ταγμάτων της Δυτικής Εκκλησίας στη Νάξο από το 17^ο μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Μέρος Α΄», *Ναξιακά* 27/65 (Δεκ. 2007–Φλεβ. 2008), σσ. 46-58. Εν γένει για την επιρροή της Γαλλίας και τα σχέδιά της στην Ανατολή προβλ. επίσης Η. Omont, «Projets de prise de Constantinople et de foundation d’ un empire français d’ Orient sous Louis XIV», *Revue d’ histoire diplomatique* 7 (1893), σσ. 195-246· J.-P. Grelou, «Louis XIV et la mission d’ Orient (1685-1687)», *Byzance en Europe, M.-F. Auzepy* (εκδ.), Paris 2003, σσ. 31-41· Νίκη Παπαηλιάκη, «Γαλλική Ιεραποστολή, ιερός πόλεμος και εμπόριο στο Αιγαίο τον 17^ο αιώνα», *Πρακτικά ΛΑ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, 28-30 Μαΐου 2010, Φωτεινή Τολούδη (επιμ.)*, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 67-84.

39. Βλ. σχετ. Κωτσάκης 2015, σ. 23· Ι. Χατζάκης, «Πληροφορίες για την Καπέλλα Καζάντζα από ένα ανέκδοτο νοταριακό έγγραφο. Μία άγνωστη επισκευή της το καλοκαίρι του 1674», *Τιμητικός Τόμος Στεφάνου Δ. Ημέλλου, Ναξιακά Γράμματα* 32 (2019), σσ. 224-232, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

40. Βλ. ενδεικτ. Δελλα-Ρόκκας 1964, σσ. 439-468· Ο. Βαβατσιούλας, *Το Κάστρο της Νάξου. Οικοδομική Ιστορία (13^{ου}–20^{ου} αι.)*, Αθήνα 2009· του ίδιου, «Το Κάστρο της χώρας Νάξου από τα μεσαιωνικά χρόνια μέχρι τη νεώτερη εποχή», *Φλέα* 21 (Γεν.-Μαρτ. 2009), σσ. 5-15· Γ. Ανωμερίτης, *Το Κάστρο της Νάξου και οι εκκλησίες του. Ένας διαχρονικά ενεργός μεσαιωνικός οικισμός*, Αθήνα 2010· Ο. Βαβάτσιουλας, «Το αρχικό αμυντικό περίβλημα της πρωτεύουσας του Αρχιπελάγους», *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: Η οχυρωματική αρχιτεκτονική στο Αιγαίο και ο μεσαιωνικός οικισμός Αναβάτου Χίου, Χίος, 26-28 Σεπτεμβρίου 2008*, Χίος 2012, σσ. 137-146.

41. Το σχετικό παραχωρητήριο έγγραφο, το οποίο υπογράφει ο Καθολικός Αρχιεπίσκοπος Νάξου και Πάρου Ραφαήλ Σκιατίνης στις 26 Σεπτεμβρίου του 1627 καθορίζει με λεπτομέρειες τη μεταβίβαση της περιουσίας και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις των πατέρων για τη λειτουργία του σχολείου με σκοπό την εκπαίδευση των ντόπιων. Βλ. σχετ. Δελλαρόκκας 1964, σσ. 462-464.

των λατίνων γαιοκτημόνων του νησιού, ανανεώνοντάς την⁴². Εξάλλου η πλήρης ενσωμάτωση της περιοχής στην οθωμανική αυτοκρατορία είχε ανοίξει νέους εμπορικούς ορίζοντες, δημιουργώντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη μίας νέας τάξης εμπόρων, προερχόμενων κυρίως από τους ορθόδοξους πληθυσμούς, η οποία το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα θα αρχίσει να διεκδικεί το μερίδιό της στην εξουσία.

2. ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ

2.1. Η λατινική κυριαρχία

Η κατάκτηση των Κυκλάδων από τον Μάρκο Σανούδο και τους συντρόφους του μετέβαλε σημαντικά τις ισοροπίες στην περιοχή. Οι κατακτητές των μικρότερων νησιών συνδέθηκαν με δεσμούς φεουδαρχικής υποτέλειας με τον Σανούδο, ο οποίος και εγκαταστάθηκε στην Νάξο⁴³. Εξάλλου και ο ίδιος, παρά τη βενετική του καταγωγή, επέλεξε να καταστεί βασάλος του λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Το καθεστώς αυτό θα εξασφαλίσει στο Δουκάτο του Αρχιπελάγους μία μορφή ανεξαρτησίας, έστω και κάτω από το άγρυπνο βλέμμα της Βενετίας και τις κατά καιρούς παρεμβάσεις της.

Με αφετηρία τα δεδομένα αυτά, γίνεται ακόμη καλύτερα κατανοητό όχι μόνο το ιστορικο-πολιτικό πλαίσιο ανάπτυξης του Δουκάτου, αλλά τίθενται και οι βάσεις για την αποτύπωση του δικαίου και των θεσμικών οργάνων της διοίκησής του. Φυσικά η άφιξη των νέων επικυριάρχων επέφερε σημαντικές αλλαγές. Το βυζαντινό κάστρο του Απαλλίρου εγκαταλείφθηκε και η πρωτεύουσα μετακινήθηκε στην περιοχή της αρχαίας ακρόπολης, στα παράλια του νησιού. Οι γαίες υπεισήλθαν όλες στην εξουσία του Σανούδου, ο οποίος με τη σειρά του τις παραχώρησε – μέσα στο πλαίσιο ενός νόθου φεουδαλισμού – σε υποτελείς του και σε ανθρώπους του περιβάλλοντός του, χωρίς όμως να επέλθουν σημαντικές αλλαγές στην ομάδα των καλλιεργητών.

42. Για την παρουσία Γάλλων υπηκόων στην Νάξο βλ. ενδεικτ. Παντελιά-Γριτσοπούλου, Οι Κώδικες, σ. 56, υποσημ. 37 όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

43. Για τους υποτελείς του Σανούδου, που εγκαταστάθηκαν στο δουκάτο βλ. σχετ. K. Setton, «The Latins in Greece and the Aegean from the Fourth Crusade to the End of the Middle Ages», τ. IV: *The Byzantine Empire, part I, Byzantium and its Neighbours*, J. Hussey (ed.), Cambridge 1966, σσ. 425 (= K. Setton, *Europe and the Levant in the Middle Ages and the Renaissance*, Variorum Reprints, London 1974, αρ. II)· Θ. Κωτσάκης, «Δυτικοί έποικοι στη Νάξο. Η κοινωνική τους θέση», *Ναξιακά* 20/58 (Μάρτ.-Μάιος 2006), σσ. 20-28· «Η εθνική και γεωγραφική τους προέλευση», *Ναξιακά* 21/59 (Ιούν.-Αύγ. 2006), σσ. 34-47.

Μέσα σε αυτό το σύστημα στην κορυφή της διοικητικής πυραμίδας βρισκόταν ο δούκας, πλαισιωμένος από ένα συμβούλιο ευγενών με νομοθετικά και δικαστικά καθήκοντα⁴⁴. Η διοικητική αυτή ομάδα περιγράφεται στις πηγές της εποχής με τον όρο *Signoria*, για να μεταφραστεί αργότερα στα ελληνόγλωσσα έγγραφα ως *Αυθεντία*, όρος που όμως σε αρκετές περιπτώσεις τείνει να εξομοιωθεί και με την ευρύτερη έννοια του Δημοσίου⁴⁵. Την άσκηση της κρατικής εξουσίας στηρίζει ένας διοικητικός μηχανισμός, όπου και κυριαρχούν τα αξιώματα του Μπάιλου και του Βικαρίου, ενώ στο οργανόγραμμα αυτό θα πρέπει επίσης να προστεθούν ο Καπετάνιος του Κάστρου, ο Ακροστιχάρης, ο Επανωκυνηγάρης, ο Κανάβαρος κ.α.

Το οργανωμένο με αυτόν τον τρόπο Δουκάτο φαίνεται να ακολουθεί σε γενικές γραμμές το πρότυπο των υπόλοιπων σταυροφορικών κρατών. Ο δεσμός φεουδαλικής υποτέλειας, που όπως αναφέρθηκε παραπάνω, συνέδεε τον Μάρκο Σανούδο με το λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, τον καθιστούσε ταυτόχρονα και τον ανώτερο “φεουδάρχη” της περιοχής, ο οποίος με τη σειρά του παραχωρούσε στους υποτελείς του είτε τα άλλα κατακτημένα νησιά είτε και γαίες μέσα στην ίδια την Νάξο⁴⁶. Με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται ένας στενός κύκλος οικείων, οι οποίοι στηρίζουν πολιτικά και στρατιωτικά το δούκα και βοηθούν στην άσκηση της εξουσίας.

Η εικόνα αυτή επιτρέπει και τη σκιαγράφηση – έστω και σε αδρές γραμμές – της υπάρχουσας κοινωνικής οργάνωσης, η οποία φυσικά μέσα στο χρονικό εύρος των τεσσάρων και πλέον αιώνων της ζωής του Δουκάτου, είναι αναμενόμενο ότι υπέστη εξελίξεις και προσαρμογές, υπακούοντας κάθε φορά στις τρέχουσες ιστορικές εξελίξεις. Βέβαια θα πρέπει να τονιστεί ότι ο μικρόκοσμος της Νάξου αποτέλεσε κατά βάση μία κλειστή και συντηρητική κοινωνία, η οποία και κατάφερε να διατηρήσει τις μεσαιωνικές δομές της μέχρι τουλάχιστον και τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, δομές που δεν φαίνεται να επηρεάστηκαν από την κατάλυση του θεσμικού πλαισίου που τις είχε δημιουργήσει. Στην κορυφή λοιπόν της κοινωνικής ιεραρχίας βρισκόταν ο δούκας και τα μέλη της οικογένειάς του. Ακολούθησε η τάξη των γαιοκτημόνων, καθολικού κυρίως δόγματος. Στην ομάδα αυτήν τον 16^ο αιώνα θα παρεισφρήσουν και κάποιοι ορθόδοξοι, όταν ο τουρκικός κίνδυνος ανάγκασε τους δούκες να προσεταιριστούν

44. Βλ. σχετ. Slot 1982, σσ. 50-55· Slot 2012, σ. 10.

45. 2/7/1448, Ζερλέντης 1924, σσ. 56-59· 19/9/1468, Ζερλέντης 1924, σσ. 59-60· 20/2/1540, Βισβίτζης 1951, αρ. 52.

46. Βλ. σχετ. Slot 2012, σσ. 16-17.

τους ταγούς του ντόπιου πληθυσμού, παραχωρώντας τους γαίες και μερίδιο στην εξουσία⁴⁷. Η συγκεκριμένη τάξη παρ' όλο που συνιστούσε το δέκα περίπου τοις εκατό των κατοίκων, συγκέντρωνε στην κατοχή της το 90 τοις εκατό των γαιών. Μία μικρή ομάδα τεχνιτών και ναυτικών αποτελούσε τους κατοίκους της Χώρας της Νάξου⁴⁸, ενώ τον κύριο όγκο του πληθυσμού συγκροτούσαν οι χωρικοί, ελεύθεροι καλλιεργητές, χωρίς όμως ιδιοκτησία, οι οποίοι νέμονταν τη γη βάσει ιδιότυπων καλλιεργητικών συμβάσεων.

Η ανασύσταση του νομικού συστήματος μέσα στο κοινωνικο – πολιτικό αυτό πλαίσιο είναι αρκετά περίπλοκη. Κατ' αρχάς το ίδιο το δικαιοσύνη υπόβαθρο της περιοχής είναι ασαφές, αφού δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια το ισχύον στην περιοχή δίκαιο τις παραμονές της τέταρτης σταυροφορίας και πριν από την άφιξη του Σανούδου και των συντρόφων του. Σίγουρα οι δυσμενείς για τη βυζαντινή αυτοκρατορία ιστορικές συνθήκες των τελευταίων πριν από τη σταυροφορία δεκαετιών, είναι αναμενόμενο ότι δεν επέτρεπαν την τακτική νομική ενημέρωση των επαρχιών, παρείχαν όμως τη δυνατότητα στο υπάρχον βυζαντινό δίκαιο να διαπλαστεί κάτω από την επίδραση των τοπικών εθίμων. Ούτε όμως και το δίκαιο που έφεραν στις αποσκευές τους οι νέοι επικυρίαρχοι είναι σαφές. Κάποιες βασικές δικαιοσύνη αρχές σίγουρα θα πρέπει να αναζητηθούν στην *Partitio Terrarum Imperii Romaniae*. Το εντός πολλών εισαγωγικών συνταγματικό αυτό κείμενο, δεν καθόριζε απλά τα μερίδια των σταυροφόρων αλλά παρείχε ταυτόχρονα κάποιες βασικές κατευθυντήριες γραμμές για την εδραίωση της εξουσίας τους και τη συνύπαρξή τους τόσο με τους κατακτημένους πληθυσμούς όσο και μεταξύ τους, ιεραρχώντας τις φεουδαλικές τους σχέσεις. Από την άποψη αυτή το κείμενο της *Partitio* είχε καταλυτική επίδραση στα κρατίδια που διαμορφώθηκαν στα εδάφη της αυτοκρατορίας, αφού με εξαίρεση την Βενετία⁴⁹, οι υπόλοιποι σταυροφόροι προσπάθησαν να προσαρμόσουν τα νέα δεδομένα στη δική τους φεουδαρχική πραγματικότητα. Ο Μάρκος Σανούδος ενταγμένος σε αυτή τη λογική και παρά τη βενετική του καταγωγή, τονίστηκε και παραπάνω, ότι επέλεξε να συνδεθεί με το λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, επιλογή που υπαγορευόταν εν μέρει από το προσωπικό του

47. Βλ. ενδεικτ. Κωτσάκης 2013 Α, σσ. 24-25.

48. Βλ. σχετ. Ζερλέντης 1904, σσ. 139-143· Aglaia Kasdagli, «Paesant and Lord in fifteenth century Naxos», *Byzantinische Forschungen* 11 (1987), σσ. 347-355.

49. Βλ. σχετ. Χ. Γάσπαρης, «Βενετία και Βυζάντιο, Η βενετική κυριαρχία στα βυζαντινά εδάφη», *Venetiae quasi alterum Byzantium. Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελλητισμού. Αρχαιακά τεκμήρια*, Αθήνα 1993, σσ. 119-172.

συμφέρον, αφού του εξασφάλιζε μεγαλύτερη ανεξαρτησία, εν μέρει όμως και από την ίδια τη Συνθήκη, η οποία και προσέδιδε στις κατακτήσεις του τον απαραίτητο μανδύα νομιμότητας. Το καθεστώς, που προήλθε μέσα από αυτές τις διεργασίες, ιεραρχούσε πρώτ' από όλα τις σχέσεις με τους συντρόφους του στα όπλα, θωρακίζοντας τον όμως παράλληλα και απέναντι σε οποιαδήποτε εξωτερική παρέμβαση. Ταυτόχρονα το νομικό αυτό σύστημα οριοθετούσε τη νομική πραγματικότητα των γηγενών πληθυσμών, οι οποίοι όμως κατά τα λοιπά, μπορούσαν, με βάση την αρχή της προσωπικότητας του δικαίου⁵⁰, να διέπονται από τους δικούς τους νομικούς κανόνες.

Βέβαια η *Partitio* δεν θα πρέπει να υπερεκτιμάται αφού απείχε πολύ από το να παράσχει ένα κώδικα νομικής συμπεριφοράς. Γρήγορα οι σταυροφόροι κατενόησαν ότι πολλά από τα προβλήματα, που ανέκυπταν στα κράτη τους, δεν μπορούσαν να επιλυθούν με γνώμονα αποκλειστικά και μόνο το συγκεκριμένο κείμενο. Από το 13^ο αιώνα λοιπόν ξεκίνησαν διεργασίες για τη δημιουργία ενός νομικού Κώδικα, ο οποίος και παγιώθηκε το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα και έγινε γνωστός ως *Assizes της Ρωμανίας*⁵¹. Ο Κώδικας φαίνεται να συντάχθηκε αρχικά στα γαλλικά, για να μεταφραστεί πολύ σύντομα στα ιταλικά και με αφετηρία το Προγκιπάτο της Αχαΐας, να διαδοθεί και σε άλλες λατινοκρατούμενες περιοχές. Στο Δουκάτο δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς έφτασε, ενδει-

50. Βλ. ενδεικτ. Despina Tsourka-Papastathi, «Les institutions du droit privé: Mécanismes d'équilibre entre système de droit concurrents et concurrents», *Byzantina – Metabyzantina. La périphérie dans le temps et l'espace, Actes de la 6e Séance plénière du XXe Congrès international des Études byzantines*, Paris 2003, σσ. 146-150, 156-157.

51. Κατά άλλους μεταξύ των ετών 1316 – 1325 και κατά άλλους μεταξύ του 1333 και του 1346. Ο Κώδικας που μία ορθότερη ονομασία του είναι: *Libro delle Uxanze e Statuti de lo Impero de Romania*, ή *Liber de Consuetudinibus Imperii Romaniae*, συγχροτείται από 219 άρθρα και σώζεται σε 12 χειρόγραφα Βλ. σχετ. G. Recoura (ed.), *Les Assises de Romanie*, Paris 1930· P. Topping, *Feudal Institutions as Revealed in the Assises of Romania, The Law Code of Franckish Greece*, Philadelphia 1949· A. Parmeggiani (ed.), *Libro delle Uxanze e Statuti delo Imperio de Romania*, Spoleto 1998. Πρβλ. σχετ. P. Topping, «The Formation of the Assizes of Romania», *Byzantion* 17 (1944-1945), σσ. 304-314· D. Jacoby, «Les "Assises de Romanie" et le droit vénitien dans les colonies vénitiennes», *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, A. Pertusi (ed.), Firenze 1973, σσ. 347-360· Λίλυ Στυλιανούδη, «Οι Αссίζες της Ρωμανίας και η "κληρονομιά" των μεσαιωνικών Κυκλάδων στο εθιμικό δίκαιο», *Το Δουκάτο του Αιγαίου, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Νάξος-Αθήνα 2007)*, Ν. Μοσχονάς, Λίλυ Στυλιανούδη (επιμ.), Αθήνα 2009, σσ. 87-102 (σσ. 95-101 μετάφρ. στα ιταλικά)· Γ. Κατσένης, «Οι Αссίζες της Ρωμανίας και το δουκάτο του Αρχιπελάγους», *Το Δουκάτο του Αιγαίου, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Νάξος-Αθήνα 2007)*, Ν. Μοσχονάς, Λίλυ Στυλιανούδη (επιμ.), Αθήνα 2009, σσ. 103-121 (σσ. 112-119 μετάφρ. στα ιταλικά).

κτικό όμως της σημασίας του είναι η διαφύλαξη του χειρογράφου Α στο αρχείο της δουκικής καγκελλαρίας της Νάξου⁵². Εξάλλου στοιχεία για την χρήση και την εφαρμογή του Κώδικα των Ασσιζών ανιχνεύονται και μέσα στα σωζόμενα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Σε ένα πρώτο επίπεδο στο συγκεκριμένο Κώδικα παραπέμπουν γενικές αναφορές όπως «... rito et costume delle nostre leggi dello imperio di Romagna ...» ή «... delle nostre leggi imperiali ...»⁵³, ενώ δεν λείπουν και οι περιπτώσεις, που οι αόριστες αυτές νύξεις συγκεκριμενοποιούνται. Με αυτόν τον τρόπο παγιώθηκε ένα νομικό σύστημα, που συν τω χρόνω, θα διανθιστεί με την υιοθέτηση τοπικών εθίμων, τα οποία άλλοτε συνιστούν επιβιώσεις του προϋφιστάμενου δικαίου και άλλοτε φαίνεται να επιβλήθηκαν από τις τοπικές ιδιαιτερότητες και τις πολιτικο-ιστορικές εξελίξεις. Σε αυτά μάλιστα τα έθιμα εκτιμάται ότι παραπέμπουν αναφορές, που εντοπίζονται στις νοταριακές πράξεις, όπως «... κατά τήν τάξην τήν ρωμαϊκή ...»⁵⁴ ή «... κατά τήν όζάντζα τοῦ τόπου μας ...», δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο το πλέγμα των εθιμικών κανόνων, που με την πάροδο των αιώνων είχε παγιωθεί στην περιοχή⁵⁵.

2.2. Η οθωμανική κυριαρχία

Η όλη αναφορά στο προϋφιστάμενο της οθωμανικής κατάκτησης νομικό σύστημα, λειτουργεί παράλληλα και ως μία εισαγωγή στην περιγραφή του ισχύοντος δικαίου κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Πολλοί από τους σύγχρονους μελετητές τοποθετούν την έναρξή της το

52. Το χειρόγραφο σύμφωνα με μερίδα ιστορικών θα πρέπει να χρονολογηθεί πριν από το 1494, ενώ ο Jacoby το τοποθετεί χρονικά ακόμη πρωιμότερα, υποστηρίζοντας ότι αντιγράφηκε πριν από το 1423 για λογαριασμό του Δούκα Ιωάννη Β' Κρίσπου (βλ. σχετ. Κατσένης, *Οι Ασσιζες κτλ.*, σσ. 108-109). Σύμφωνα με τον Slot φαίνεται μάλιστα ότι στην Νάξο υπήρχε και ένα ακόμα χειρόγραφο των Ασσιζών, το οποίο όμως δεν έχει διασωθεί. Βλ. σχετ. Slot 1982, σ. 40, υποσημ. 15.

53. 1/1/1436, Ζερλέντης 1904, σσ. 146-148, αρ. 3· 9/11/1453, Ζερλέντης 1904, σσ. 150-151, αρ. 5.

54. 16/11/1540, Βισβίτζης 1951, σσ. 59-61, αρ. 40· 18/4/1551, Βισβίτζης 1951, σσ. 96-98, αρ. 78.

55. 20/4/1539, Βισβίτζης 1951, σσ. 45-46, αρ. 26· 20/2/1540, Βισβίτζης 1951, σ. 77, αρ. 58. Γενικότερα για το έθιμο και τη λειτουργία του βλ. ενδεικτ. Π. Ζέπος, «Τα "συνήθεια" εις το Χρονικόν του Μορέως», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. Α, Αθήνα 1981-1982, σσ. 112-118· Μ. Τουρτόγλου, «Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 13 (1985-1990), σσ. 245-256 (= Μ. Τουρτόγλου, *Μελετήματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου*, τ. ΙΙ, Αθήνα 1993, σσ. 171-182). Πρβλ. επίσης και υποσημ. υπ. αρ. 55 και 56.

1537, όταν το Δουκάτο, προκειμένου να αποφύγει την καταστροφή, κατέστη φόρου υποτέλες στον Σουλτάνο. Βέβαια παρόμοια υποτέλεια δεν επηρέασε στο παραμικρό το εφαρμοζόμενο δίκαιο επιφέροντας μεταβολές αποκλειστικά και μόνο στο φορολογικό σύστημα. Η ίδια διαπίστωση ισχύει και για την περίοδο της διακυβέρνησης του Ιωσήφ Νάζι. Ο επιτετραμμένος διοικητής του, Francesco Coronello, διατήρησε το διοικητικό σύστημα που παρέλαβε, ενώ η ταραγμένη ιστορικά περίοδος δεν του επέτρεψε, ακόμη και αν το επιθυμούσε, να επιφέρει αλλαγές σε δικαιοϊκό επίπεδο. Μόνο μετά το θάνατο του Νάζι το 1579 και την πλήρη ενσωμάτωση της περιοχής στην οθωμανική αυτοκρατορία, οι κάτοικοι των Κυκλάδων θα προσπαθήσουν να διασφαλίσουν την αυτονομία τους προκαλώντας την έκδοση μίας σειράς σουλτανικών προνομιακών ορισμών⁵⁶. Η αρχή έγινε από την πρώτη κιόλας χρονιά με την έκδοση Αχτναμέ από τον Σουλτάνο Μουράτ III (1574-1595), με τον οποίο οι Κυκλαδίτες υποχρεώνονταν να πληρώνουν το χαράτσι, τη δεκάτη και τους συνηθισμένους άλλους δασμούς, απαλλάσσονταν όμως από την επιβολή οποιουδήποτε νέου φόρου καθώς και από τις αγγαρείες. Παράλληλα εξασφαλιζόταν η περιουσία τους και η δυνατότητά τους να συντάξουν διαθήκη και θεμελιωνόταν το δικαίωμά τους να δικαιοπρακτούν ελεύθερα, σύμφωνα με το οικείο δίκαιο, ενώ αναγνωριζόταν ως ισχυρά τα παλαιότερα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Για τις διαφορές τους κατοχυρωνόταν τόσο η δυνατότητά τους να τις επιλύουν είτε με αιρετοκρισία είτε μέσω των τοπικών κριτηρίων, όσο και το δικαίωμά τους να προσφεύγουν στον Καδή. Σε επίπεδο θρησκευτικό τέλος απαγορευόταν ο βίαιος εξισλαμισμός τους και επιτρεπόταν η ελεύθερη άσκηση της λατρείας, καθώς και η δυνατότητα επισκευής των ναών⁵⁷. Ο ορισμός του Μουράτ αποτελούσε εν τοις πράγμασι έναν καταστατικό χάρτη, που εξασφάλιζε στους νησιώτες ένα στοιχειώδη πυρήνα αυτοδιάθεσης και τους παρείχε τη δυνατότητα να συσπειρωθούν γύρω από τις κοινότητές τους και το σημαντικότερο να αυτοδιοικηθούν. Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε στη συνέχεια και ο ορισμός του Αχμέτ I (1603-1617), ο οποίος επιβεβαίωσε το διάταγμα του Μουράτ, ανανεώνοντας τα προνόμια των υποδούλων.

Οι διοικητικές μεταβολές και η διάσπαση της ενιαίας περιφέρειας των

56. Για τη λειτουργία των προνομίων βλ. ενδεικτ. Ν. Πανταζόπουλος, «Τα “Προνόμια” ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις χριστιανών-μουσουλμάνων», *Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών* 9 (1975), σσ. 815-896.

57. Βλ. σχετ. Άμαντος, 1936, σσ. 132-136· Βακαλόπουλος 1968, σσ. 282-284· Σ. Ήμελλος, «Οι παραχωρηθέντες από τους Τούρκους στους Κυκλαδίτες προνομιακοί ορισμοί αυτοδιοικήσεως και η συμβολή των Ναξίων», *Ναξιακά* 5/43 (2002), σσ. 7-9.

Κυκλάδων το 1617, οδήγησαν το 1621 στην έκδοση ενός νέου Αχτναμέ αποκλειστικά και μόνο αυτή τη φορά για την Νάξο. Με το συγκεκριμένο διάταγμα το νησί χωρίζεται σε τρία Κοινά, αυτό του Κάστρου, αυτό του Μπούργου και αυτό των Χωριών, για να προστεθεί αργότερα, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και αυτό του Νεοχωρίου. Το καθεστώς θα επικυρώσει οριστικά με διάταγμά του το 1646 ο Σουλτάνος Ιμπραΐμ (1640-1648)⁵⁸. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο τα Κοινά απέκτησαν ευρύτατες διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες, ενώ ήταν υπεύθυνα για τη συλλογή των φόρων, η ανισομερής κατανομή των οποίων θα αποτελέσει τη θρυαλλίδα για τις περισσότερες από τις αγροτικές ταραχές που θα ακολουθήσουν. Το σύστημα αυτό θα καταργηθεί μόνο τα διαστήματα εκείνα του δεύτερου μισού του 17^{ου} αιώνα, κατά τα οποία οι Βενετοί καταλαμβάνουν την περιοχή. Στις περιόδους αυτές ολόκληρο το νησί της Νάξου θα αντιμετωπιστεί ως ενιαία περιφέρεια διοικούμενη από δύο ή τρεις Συνδίκους ή Συντίχους με ενιαύσια μάλλον θητεία, οι οποίοι καθορίζονται από τις βενετικές αρχές και έχουν ευρύτατες διοικητικές, αστυνομικές και δικαστικές αρμοδιότητες⁵⁹.

Η ενότητα για το δίκαιο θα ήταν ελλιπής χωρίς μία αναφορά στις δύο συλλογές νομικών εθίμων που συντάχτηκαν το 1810⁶⁰ και το

58. Βλ. σχετ. Π. Αργυρόπουλος, *Η πολιτική διοίκησης εν Ελλάδι*, Αθήνα 1959, σσ. 45-50. Πρβλ. και Άμαντος 1936, σ. 136· Βακαλόπουλος 1968, σσ. 293-294.

59. Από το δημοσιευμένο τουλάχιστον υλικό δεν είναι δυνατόν ούτε να υπάρξει ένας πλήρης κατάλογος των συγκεκριμένων αξιωματούχων ούτε και να προσδιοριστεί χρονικά η θητεία τους. Τα ονόματα που απαντά κανείς είναι αλφαβητικά: Αμάης Ιάκωβος (6/2/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 220)· Γιουστινιάνος Τζουάννης (8/6/1683, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 336)· Γριμάλδης Αντώνιος (Ζερλέντης 1922, σσ. 127-130)· Δελλαρόκας Τζουάννης (Ζερλέντης 1922, σσ. 127-130)· Κορονέλλος Γιάκουμος (Ζερλέντης 1922, σσ. 127-130)· Λουρδάς Φιλιππής (14/6/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 148, 149 και 8/6/1683, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 336)· Ντεστές Γιακουμάκης (6/2/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 220)· Ρουγγέρης Σμαραγδής (16/4/1662, Α. Κατσουρός 1968, αρ. 74)· Σανούδος Νικολάκης (8/6/1683, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 336)· Σκληρός Γεωργάκης (28/11/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 305)· Σουμαρίππας Νικολετάκης (6/2/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 220)· Φραγκόπουλος Χουρσής (Ζερλέντης 1922, σσ. 127-130, 14/6/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 148, 149).

60. Η συλλογή εθίμων του 1810, συντάχθηκε το 1806 από τον μοναχό Ιλαρίωνα τον Κρήτα, κατόπιν διαταγής του Δραγουμάνου του Στόλου Παναγιωτάκη Μουρούζη και επικυρώθηκε στις 24 Ιουλίου του 1810. Βλ. σχετ. Α. Σγούτας, «Εθίμα Νάξου του 1810», *Θέμις* 5 (1852), σσ. 134-172 = I. & Π. Ζέπων, «Εθίμα Νάξου έτους 1810», *Jus Graecoromanum*, τ. 8, Αθήνα 1931, σσ. 539-541, κεφ. Ε', μβ'-ν'. Πρβλ. επίσης Α. Κατσουρός, «Συμβολή στην μελέτη των εθίμων της Νάξου», *Ναξιακόν Αρχείον* 1 (Ιαν. 1947), σσ. 8-13 (= *Απεραθίτικα* 8/1 (Οκτ.-Δεκ. 1995), σσ. 87-94)· Δ. Γκίνης, *Περίγραμμα Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου*, Αθήνα 1966 (Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών

1833⁶¹ αντίστοιχα. Τα τόσο ύστερα αυτά νομικά έργα δεν θα είχαν θέση σε μία έρευνα, που αφορά στον 17^ο αιώνα, αν η μελέτη τους δεν είχε αποδείξει ότι οι συλλογές, παρά την εποχή της σύνταξής τους, απηχούν ως έναν τουλάχιστον βαθμό, παλαιότερους κανόνες δικαίου, λειτουργώντας σήμερα πολλές φορές επικουρικά για να καλύψουν τα υπάρχοντα κενά στην αποκατάσταση του νομικού πλαισίου, ακόμη και του πρώτου αιώνα της οθωμανικής κυριαρχίας.

3. ΝΑΞΟΣ: ΜΙΑ ΝΟΤΑΡΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η μακρά περίοδος της λατινικής κυριαρχίας, μεταξύ άλλων, κατάφερε να διαπλάσει στο μικρόκοσμο της Νάξου μία καθαρά νοταριακή κοινωνία, η οποία και θεωρούσε απαραίτητη την περιβολή των δικαιοπραξιών με νοταριακό τύπο και την εξασφάλιση των συμφερόντων των συμβαλλομένων μερών από την αυθεντία ενός νοταρίου⁶². Παράλληλα οι επαγγελματίες του είδους χρησιμοποιούνταν για τη στήριξη του γραφειοκρατικού μηχανισμού της διοίκησης, καθιστώντας τους για αυτόν ακριβώς το λόγο κομβικούς παράγοντες της εξουσίας.

3.1. Το νοταριακό σύστημα (13^{ος}-17^{ος} αι.)

Είναι περίπου αναμφισβήτητο ότι όταν ο Μάρκος Σανούδος κατέκτησε τις Κυκλάδες, ανάμεσα στους θεσμούς που κόμισε ήταν και αυτός των νοταρίων. Προερχόμενος από μία νοταριακή κοινωνία, όπως αυτή της Βενετίας, χρησιμοποιούσε και ο ίδιος τους συγκεκριμένους επαγγελματίες, όχι μόνο για τη σύνταξη δικαιοπραξιών, αλλά κυρίως, σε αυτή την πρώτη φάση, για την οργάνωση και τη στήριξη της διοίκησης του κρατιδίου του και φυσικά την επίσημη επικοινωνία με τις γραμματείες των άλλων κρατών. Την εποχή αυτή ο νοταριακός θεσμός έχει αποκτήσει πολλά από τα χαρακτηριστικά, που θα τον συνοδεύσουν στην ιστορική του πορεία, με

26), αρ. 616· Ζακυθινός 1965-1966, σ. 723, αρ. ε'· Β. Σφυρόερας, «Ιλαρίων Σινάιτης ο Κρής (1765;-1838)», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών 1969-1970*, σ. 238.

61. Για τη συλλογή του 1833 βλ. Ι. Δελλαρόκας, «Συμβολή στη μελέτη των εθίμων της Νάξου», *Ναξιακό Αρχείο* 1/2-3 (1947), σσ. 36-42. Πρβλ. επίσης Λ. Χρυσανθόπουλος, *Συλλογή τοπικών της Ελλάδος συνθηκών εξ επισήμων προς την Ελληνικήν Κυβέρνηση των τοπικών αρχών απαντήσεων*, Αθήνα 1853, σσ. 87-88.

62. Βλ. σχετ. Ι. Βισβίτζης, «Οι κοινοί καγκελλάριοι της Νάξου επί Τουρκοκρατίας», *Αρχείο Ιδιωτικού Δικαίου* 12 (1945), σσ. 88-101· Εύα Καλπουρτζή, «Στα μονοπάτια των πηγών: προτάσεις για την ανάγνωση του νοταριακού υλικού των Κυκλάδων», *Εθνολογία* 4 (1995), 5-29· Χατζάκης 2015 Β, σσ. 169-188.

βασικότερο ίσως γνώρισμα την άντληση νομιμότητας από μία πολιτική ή εκκλησιαστική αρχή⁶³. Από την άλλη πλευρά δεν φαίνεται ούτε και στους ντόπιους πληθυσμούς να ήταν άγνωστος ένας αντίστοιχος θεσμός. Μπορεί οι βυζαντινοί ταβουλλάριοι ή συμβολαιογράφοι⁶⁴ να παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές με τους νοταρίους του δυτικού κόσμου⁶⁵, όμως στον πυρήνα των καθηκόντων και των δύο ομάδων βρισκόταν η «επίσημη» αποτύπωση της βούλησης των δικαιοπρακτούντων. Βέβαια τόσο η ύπαρξη ταβουλλαρίων στη βυζαντινή Νάξο, όσο και η παρουσία νοταρίων στους πρώτους αιώνες του Δουκάτου, συνιστά μία υπόθεση εργασίας, αφού δυστυχώς στο υπάρχον πηγαίο υλικό⁶⁶ δεν παρέχεται καμία σχετι-

63. Γενικά για το νοταριακό σύστημα στην Ιταλία βλ. ενδεικτ. A. Petrucci, *Notarii. Documenti per la storia del notariato italiano*, Mailand 1958· G. Cencetti, «Dal tabellone romano al notario medievale», *Il Notariato Veronese*, Verona 1966, σσ. 19-34· G. Costamagna, *Alle origini del notariato italiano. L'Alto Medioevo*, Roma 1975· H. Enzensberger, *Aspetti della produzione documentaria in Italia meridionale (secoli XII-XIII)*, Palermo 1990· A. Bartoli-Langeli, *Notai. Scrivere documenti nell' Italia Medievale*, Roma 2006· Για το νοταριακό σύστημα στην Βενετία ειδικότερα βλ. ενδεικτ. A. Bartoli-Langeli, «Documentazione e notariato», *Storia di Venezia I, Origini-Età ducale*, Roma 1992, σσ. 847-864· Maria Pia Pedani Fabris, «*Veneta auctoritate notarius*». *Storia del notariato veneziano (1514-1797)*, Milano 1996.

64. Από την πραγματικά μεγάλη βιβλιογραφία για τους βυζαντινούς ταβουλλάριους βλ. ενδεικτ. Βάσω Νεράντζη-Βαρμάζη, «Οι βυζαντινοί ταβουλλάριοι», *Ελληνικά* 35 (1984), σσ. 261-274· Δ. Σερεμέτης, «Ο νοτάριος στη βυζαντινή, μεταβυζαντινή και τουρκοκρατούμενη κοινωνία», *Επιστημονική Επετηρίδα του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης* 5 (1984), σσ. 29-40· Hélène Saradi, *Le notariat byzantin du IXe au XIe siècles*, Athènes 1991· της ίδιας *Notai e documenti greci dall'età di Giustiniano al XIX secolo. I. Il sistema notarile bizantino (VI-XV secolo)*, Milano 1999· Σ. Τρωιάνος, «Από τους ταβουλλάριους του 6^{ου} αιώνα στους μνήμονες και τους συμβολαιογράφους του 19^{ου} αιώνα», *Aureus, Τόμος αφιερωμένος στον καθηγητή Ευάγγελο Κ. Χρυσό, Ταξίαρχης Γ. Κόλιας, Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης (επιστ. επιμ.)*, Κατερίνα Συνέλλη (επιμ. ύλης), Αθήνα 2014, σσ. 777-788.

65. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2015 Β, σσ. 171-172.

66. Αξίζει ίσως εδώ να τονιστεί ότι καμία από τις ελάχιστες σωζόμενες δουκικές πράξεις μέχρι και το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα δεν έχει συνταχθεί στην Νάξο. Η παραχώρηση της Μονής του Φωτοδότη από τον Μάρκο Σανούδο έγινε στην Βενετία (3/9/1227, Bianca Lanfranchi-Strina (ed.), *SS. Trinità e S. Michele Archangelo di Brondolo, τ. 3: documenti 1200-1229*, Venezia 1987, σ. 439· B. Slot, «Ένα δίπλωμα του Μάρκου Α' Σανούδου. Η παραχώρηση του μοναστηριού του Σωτήρα Χριστού, του Φωτοδότη, στο τάγμα των Βενεδικτίνων», *Φλέα* 7 (Ιούλ.-Σεπτ. 2005), σσ. 6-7 (σε μετάφραση), ενώ η παραχώρηση από τον Άγγελο Σανούδο ενός φέουδου στην Άνδρο, συντάχθηκε στο Νεγροπόντε (19/8/1251, G. Saint-Guillain, «Deux îles grecques au temps de l'Empire Latin: Andros et Lemnos au XIIIe siècle», *Mélanges de l'Ecole Française de Rome* 113 (2001), σσ. 618-619· B. Slot, «Ένα δίπλωμα του Δουκός Άγγελου Σανούδου του έτους 1251», *Φλέα* 23 (Ιούλ.-Σεπτ. 2009), σσ. 8-9 (σε μετάφραση).

κή πληροφορία. Εξάλλου, παρά την πληθώρα νομικών πηγών σχετικά με την περιοχή των Κυκλάδων, διοικητικά ή δικαιοπρακτικά έγγραφα, που να έχουν συνταχθεί στην ίδια την Νάξο, εντοπίζονται μόλις το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα⁶⁷ και μόνο τις τελευταίες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα αρχίζει να παρατηρείται μία σημαντική αύξηση του σωζόμενου πηγαίου υλικού, η οποία και κορυφώνεται κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα. Η μελέτη όλων αυτών των εγγράφων παρέχει αρκετές πληροφορίες για τη λειτουργία του νοταριακού επαγγέλματος και τη διαδικασία σύνταξης μίας πράξης, από τη στιγμή που τα συμβαλλόμενα μέρη προσεγγίζουν ένα νοτάριο, μέχρι και την καταγραφή της πράξης στο πρωτόκολλό του και την έκδοση των σχετικών αντιγράφων. Για το διάστημα των δύο τελευταίων αιώνων της λατινικής κυριαρχίας, έχουν εντοπιστεί τα ονόματα 33 νοταρίων, που εδρεύουν ως επί τω πλείστον στην Χώρα της Νάξου. Στην ενδοχώρα αντίστοιχα, όταν η μετάβαση ενός νοταρίου δεν ήταν εφικτή, τις ανάγκες κάλυπτε την περίοδο αυτή ο τοπικός ακροστιχάρης⁶⁸ ή εγγράμματοι κάτοικοι⁶⁹. Μελετώντας τις υπογραφές των νοταρίων και τους τίτλους που παραθέτουν, καθίσταται εμφανές ότι η νομιμοποίησή τους προέρχεται κατά κανόνα είτε από την αποστολική έδρα⁷⁰ είτε από

67. Πρόκειται για το σπάραγμα από ένα αδημοσίευτο μέχρι στιγμής δουκικό διάταγμα του Νικολάου III Dalle Carceri (1371-1383), με το οποίο και παραχωρείται αγροτικό ακίνητο ως φέουδο, 1372, Slot 2012, σ. 16 (σε περίληψη). Θα χρειαστεί να περάσουν κάτι λιγότερο από 30 χρόνια μέχρι την επόμενη έμμεση μαρτυρία ενός πληρεξουσίου του 1399, ενώ η πρώτη αυτούσια νοταριακή πράξη είναι και πάλι ένα πληρεξούσιο του Ιουλιού του 1420, το οποίο και έχει συνταχθεί από το νοτάριο Νικόλαο de Ascufo. Πρβλ. σχετ. Χατζάκης 2015 Β, σσ. 173-174.

68. Νικόλαος Σπανός, ακροστιχάρης, πριν από τις 20/1/1538, Βισβίτζης 1951, αρ. 7 (μνεία): «... Έγώ Αντώνης Ταπουσός και ακροστιχάρης τής αφεντίας γράφω ...», 20/11/1552, Α. Κατσουρός, «Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16^{ου} αιώνας», *Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου* 5 (1955), αρ. 8 = VG 2639, αρ. 122 και 123.

69. «... από γράμμα τοῦ μακαριτοῦ εὐλαβεστάτου ιερέως καὶ πνευματικοῦ κυροῦ Ἰωάννου Ταμήγου καὶ προτοπαπᾶ Ναξίας ...», 12/1/1521, Βισβίτζης 1951, αρ. 21 (μνεία): «... Έγώ Ἰωάννης Ἀθηναῖος στερεώνω τὰ ἄνωθε καὶ με θελήμαν τοῦ κουνιάδου μου ἄνωθε κύρ Στελιανοῦ καὶ με τὸ ἴδιόν μου χέρι ἔγραψαν ...», 16/5/1548, VG 2639, αρ. 119: «... ὡς καθὼς φαίνεται με τὴν γραφὴ τοῦ τοῦ ἔκαμε ὁ μισερ Γιάκουμος τοῦ ρηθέντος Ρωμανοῦ με ἴδιόν του χέρι ...», 18/11/1554, VG 2639, αρ. 124.

70. «... Nicolao de Diascufo, auctoritate apostolica notarius ...», 22/7/1420, K. Hopf, «Veneto-Byzantinische Analekten», *Sitzungsberichte der kaiserlichen Academie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe* 32 (1860), σ. 162 [524], αρ. 7: 1/4/1435, Ζερλέντης 1904, σσ. 144-146, αρ. 2: 15/4/1439, R.-J. Loenertz, *Les Ghisi. Dynastes Vénitiens dans l'archipel, 1207-1390*, Firenze 1975, σσ. 310-312, αρ. B16: 1/1/1445, Ζερλέντης 1904, σσ. 148-150, αρ. 4. «... Antonius de Risis, presbyter, publicus et apostolicus auctoritate notarius ...», 4/4/1464, Ζερλέντης 1904, σσ. 151-153, αρ. 6: «... Έγώ νοτάρης καὶ ἀποστολικὸς ταβουλάρειος ὁ Νικόλαος ὁ Μιρειστηκος ...», 14/9/1503, VG 2639, αρ. 112.

την αυτοκρατορική εξουσία⁷¹, ενώ δεν λείπουν και οι περιπτώσεις διττής νομιμοποίησης⁷². Από ένα χρονικό σημείο και έπειτα εντοπίζονται επίσης και νοτάριοι που νομιμοποιούνται από την τοπική εξουσία. Ο πρώτος που δηλώνει εκτός από αποστολικός και νοτάριος τής αυθεντικής εξουσίας ή τής έκλαμπροτάτης αυθεντίας, είναι ο Πανταλέων Μηνιάτης, ο οποίος και δραστηριοποιείται τη μακρά περίοδο από το 1536 έως και το 1577⁷³. Αντιθέτως ο περίπου σύγχρονός του Παύλος της Αγίας Ψυχής φαίνεται να απέκτησε τον τίτλο του αποκλειστικά και μόνο από την τοπική εξουσία, αφού, στις λίγες σωζόμενες πράξεις του, δηλώνει νοτάριος της Αυθεντίας⁷⁴. Πληροφορίες για τη νομική κατάρτιση αυτών των νοταρίων δεν υπάρχουν, ανακαλώντας όμως παραλληλότητες από άλλες λατινοκρατούμενες περιοχές, θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη η μαθητεία τους δίπλα σε κάποιον παλαιότερο νοτάριο, παρ' όλο που στο αρχαιακό υλικό δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί κάποια σχετική σύμβαση μαθητείας.

Ιδιαιτερότητες την περίοδο αυτή παρατηρούνται και στον προσδιορισμό της κοινωνικής ταυτότητας των νοταρίων, οι οποίοι θα πρέπει να διακριθούν σε δύο κυρίαρχες ομάδες. Στην πρώτη κατατάσσονται εκείνοι που προέρχονται από τις ευγενείς οικογένειες του νησιού και κινούνται επαγγελματικά στο κύκλο των τοπικών αριστοκρατών και των δουκών, αναλαμβάνοντας περιστασιακά και το αξίωμα του Καγκελλαρίου⁷⁵. Στην άλλη ομάδα συγκαταλέγονται νοτάριοι που προέρχονται

71. «... Marin de Caravana per la imperial auctoritate nodar publico ...», 8/3/1438, Ζερλέντης 1924, σ. 54· «... Olivierus de Sapientibus, imperiali auctoritate notarius ...», 15/9/1446, Marina Koumanoudi, «“Circa conventionem alluminam sive allumeriarum”»: Μία επιχείρηση εκμετάλλευσης στυπτηρίας στο δουκάτο του Αιγαίου Πελάγους (15^{ος} αι.), *Porphyrogenita. Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, Aldershot 2003, σσ. 271-274. «... Marcus Belegno, q. Iohanni de Nixia, publicus imperiali auctoritate notarius ...», Ζ. Τσιρπανλής (εκδ.), *Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νότιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών*, τ. 1 (1421-1453), Ρόδος 1995, αρ. 245 = Ν. Κεφαλληνιάδης, «Ο ναός Αγίου Αντωνίου του Αββά εις Νάξον», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 8 (1969-1970), σσ. 327-328 (σε μετάφραση). «... Έγώ Μπερνάρδος Γάτος Πατούρουνος φανερός και βασιλικός έξουσιαστικός νοδάρος ...», 21/8/1514, VG 2639, αρ. 115.

72. 1/1/1445, «... Et ego Nicolaus Diascufus auctoritate apostolica et imperiali notarius nec non et iudex ordinarius ...», Ζερλέντης 1904, σσ. 148-150, αρ. 4 = Αρώνης Στέφανος Α', Παράρτημα, σσ. 434-437, αρ. 1 (σε μετάφραση).

73. «... Έγώ Παντελέος Μηνιάτης και άποστολικός νοτάριος τής άφεντικής εξουσίας έγγραφα ...», 21/5/1536, VG 2639, αρ. 116.

74. «... Κάγώ Παύλος Άγίας Ψυχής και νοτάριος τής έκλαμπροτάτης μας άφεντίας ...», 20/12/1555, VG 2639, αρ. 125 και 126.

75. Πρβλ. σχετ. Χατζάκης 2015 Β', σσ. 186-187.

από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και εξυπηρετούν τις ανάγκες των ορθόδοξων πληθυσμών του Μπούργου και των χωριών, χωρίς φυσικά η κατηγοριοποίηση αυτή να αποκλείει την ύπαρξη κινητικότητας ανάμεσα στις δύο ομάδες και στο πελατολόγιό τους.

Οι παρατηρήσεις αυτές βασίστηκαν μέχρι στιγμής σε πηγές που φτάνουν μέχρι και το χρονικό ορόσημο του 1579, οπότε και με το θάνατο του Ιωσήφ Νάζι η Νάξος και τα υπόλοιπα νησιά του Δουκάτου αφήνουν πίσω τους τη φάση υποτέλειας, στην οποία είχαν περιέλθει το 1537 και ενσωματώνονται στην οθωμανική αυτοκρατορία. Όπως τονίστηκε και παραπάνω η περιοχή εξαιτίας ενός καθεστώτος προνομίων, που εξασφάλισε, μπόρεσε να διατηρήσει – έστω και με μία μικρή “μεταποίηση” – ένα μεγάλο μέρος από τους θεσμούς της, καταφέροντας με αυτόν τον τρόπο να επιβιώσει στη νέα πολιτική πραγματικότητα. Η εφαρμογή των τοπικών θεσμών, όπως αυτοί είχαν διαμορφωθεί με το πέρασμα των αιώνων και κάτω από ποικίλες συνισταμένες, αποτέλεσε εν τέλει τον πυρήνα αυτής της αυτονομίας, τόσο γιατί επέτρεπε στην ιθύνουσα τάξη των γαιοκτημόνων να διατηρήσει τα προνόμιά της, όσο και γιατί για τον υπόλοιπο πληθυσμό σηματοδοτούσε ένα ελάχιστο αυτοδιάθεσης. Φυσικά μαζί με το δίκαιο παγιώθηκαν στη νέα κατάσταση και όλοι εκείνοι οι θεσμοί, για την επιβίωση των οποίων ήταν απαραίτητες οι υπηρεσίες ενός νοταρίου. Εξάλλου, όπως ήδη τονίστηκε, η Λατινοκρατία είχε διαμορφώσει στο νησί μία ουσιαστικά νοταριακή κοινωνία, που οι ανάγκες της, αλλά και η κρατούσα νοοτροπία, επέβαλλε την ύπαρξη των συγκεκριμένων επαγγελματιών. Δύο επισημάνσεις εκτιμάται ότι δίνουν ένα καλό στίγμα αυτής της κατάστασης. Αφενός δηλαδή ότι εντοπίζονται νοτάριοι, οι οποίοι δραστηριοποιούνται σε όλη αυτήν τη μεταβατική περίοδο μέχρι και τη σταθεροποίηση της οθωμανικής κυριαρχίας, αφετέρου δε ότι και στις περιπτώσεις των ιδιωτικών δικαιοπρακτικών εγγράφων, αυτά όχι μόνο τείνουν να μιμηθούν όσο είναι δυνατόν το ύφος και την τυπολογία των αντίστοιχων νοταριακών πράξεων, αλλά και με την πρώτη ευκαιρία κρίνεται σκόπιμο να καταχωριθούν στο πρωτόκολλο ενός νοταρίου, για την περαιτέρω διασφάλιση της εγκυρότητάς τους⁷⁶.

Βέβαια παρά την αίσθηση συνέχειας που υπάρχει, αναμενόμενο είναι ότι εντοπίζονται και όλες εκείνες οι απαραίτητες μεταβολές, που επιβάλλουν οι νέες συνθήκες και η αλλαγή της πολιτικής εξουσίας. Πρώτ’ απ’ όλα λοιπόν η νομιμοποίηση των νοταρίων γίνεται πλέον από τις το-

76. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο νοτάριος Σταμάτης Τουρούς, ο οποίος παρουσιάζεται να δραστηριοποιείται από το 1580, οπότε και δηλώνει νοτάριος της αυθεντικής εξουσίας, μέχρι και τουλάχιστον το 1614. Βλ. σχετ. Περίγραμμα Ι, αρ. 1.36.

πικές κοινοτικές αρχές, χωρίς καμία ένδειξη παρέμβασης εξωτερικού παράγοντα, όπως παλαιότερα. Αμέτοχες στη διαδικασία παρέμειναν και οι βενετικές δυνάμεις κατά τις περιόδους εκείνες που κυριαρχούν στην περιοχή. Παράλληλα λαμβάνει χώρα και μία ποιοτική μεταβολή. Οι νοταριακές πράξεις δηλαδή και κατ'επέκταση η νοταριακή αυθεντία, δίνεται η εντύπωση ότι χάνουν ένα μικρό έστω ποσοστό του κύρους τους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αρκετά είδη πράξεων, όπως αγοραπωλησίες, συμβιβασμοί και εν γένει δικαιοπραξίες, που αφορούσαν σε εμπράγματα δικαιώματα, είτε ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν κατευθείαν ενώπιον του Καδή, παρακάμπτοντας έτσι τις υπηρεσίες ενός νοταρίου, είτε πράγμα που ήταν και το συνηθέστερο, για την πλήρη κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους τα μέρη, μετά τη σύνταξη της νοταριακής πράξης, την κατέγραφαν και στον Κώδικα του Καδή, εκδίδοντας και το σχετικό *χοτζέτι*, ιδιαίτερα αν ελλόχευαν κίνδυνοι αμφισβήτησης και προσφυγής στην οθωμανική δικαιοσύνη. Αυτό τουλάχιστον μαρτυρούν και οι συχνές υπομνήσεις στο τέλος των πράξεων, όπου τα μέρη υπόσχονται «να το κάνουν καί χοκαϊτι στον αφεντι τον Καδι»⁷⁷.

Για λόγους ενότητας, παρ' όλο που στον Κώδικα 85 δεν υπάρχουν σχετικά παραδείγματα, θα πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι δικαίωμα να συντάσσουν πράξεις με νοταριακή ισχύ είχαν επίσης αφενός οι Χωροεπίσκοποι και αφετέρου οι Πρόξενοι ξένων κρατών. Η σχετική νομιμοποίηση των Χωροεπισκόπων⁷⁸ έλκει την καταγωγή της ήδη από την εποχή του Δουκάτου, ενώ αντίθετα οι πρόξενοι των δυτικών κρατών αποτελούν καθαρά φαινόμενο της περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας, αντλώντας την νομιμοποίησή τους από την αυθεντία του κράτους που εκπροσωπούσαν.

---

77. 21/6/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 150. Πρβλ. σχετ. και Ευρετήριο Νομικών Όρων, λήμμα "χοτζέτι".

78. Κατά παράδοση στην Νάξο το εκκλησιαστικό αυτό οφφίκιο έφερε ο ηγούμενος της Ι.Μ. των Ταξιαρχών στο Σανγκί, καθώς και κάποιος έγγαμος κληρικός της περιοχής της Δρουμαλίας, βλ. ενδεικτ. Π. Ζερλέντης, *Ιστορικά έρευναί περί της εκκλησίας των νήσων της Ανατολικής Μεσογείου*, Ερμούπολις 1913, σ. 41· Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Περί Χωροεπισκόπων και τιτουλαρίων αρχιερέων εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία», *Εκκλησία* 13 (1935), σσ. 57-60, 65-66, 73-75· Βισβίτζης 1945, σσ. 91-92· Ν. Τωμαδάκης, «Εκ της εκκλησιαστικής ορολογίας», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* 24 (1973-1974), σσ. 324-327· του ίδιου «Περί χωροεπισκόπων και πρωτοπαπάδων των Κυκλάδων νήσων», *Κμωλιακά* 7 (1977), σσ. 3-16.

3.2. Δουκικοί Καγκελλάριοι, Κοινοτικοί Καντζελλάριοι και Αρχιερατικοί Πρωτονοτάριοι.

Η διοίκηση του Δουκάτου βασιζόταν, σύμφωνα με τα δεδομένα των πηγών, σε ένα συνεπτυγμένο γραφειοκρατικό μηχανισμό, επικεφαλής του οποίου βρισκόταν ένας νοτάριος, ο οποίος έφερε τον τίτλο του Καγκελλάριου και είχε ευρύτατες αρμοδιότητες. Δυστυχώς και πάλι η έλλειψη σχετικών πηγών τους πρώτους αιώνες δεν επιτρέπει ούτε την ασφαλή οριοθέτηση της εποχής θέσπισης του αξιώματος, ούτε την πλήρη χαρτογράφηση του περιεχομένου του. Αντίθετα από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα υπάρχουν όλο και περισσότερες πληροφορίες σχετικά⁷⁹. Στις αρμοδιότητες των συγκεκριμένων αξιωματούχων την περίοδο αυτή, περιλαμβάνονται, εκτός από την κατάστρωση των δουκικών διαταγμάτων, κάποια από τα στάδια της δικαστικής προδικασίας καθώς και οι εκποιήσεις ακινήτων με πλειστηριασμό⁸⁰.

Η αλλαγή του επικυριάρχου επέφερε σημαντικές μεταβολές στο συγκεκριμένο αξίωμα, χωρίς όμως να το εξαλείψει. Ο Καγκελλάριος των δουκών προσλαμβάνει πλέον διαφορετικά χαρακτηριστικά και συνδέεται με τις Κοιότητες, οι οποίες ως ο νέος πολιτικός παράγοντας είχαν ανάγκη από αντίστοιχες υπηρεσίες. Αποτέλεσμα οι τρεις Κοιότητες, που οι Οθωμανοί αναγνωρίζουν στο νησί με τις διοικητικές μεταβολές του 1621, μπορούσαν να εκλέξουν με διαδικασίες αντίστοιχες με αυτές της εκλογής των προκρίτων, συνήθως ανάμεσα από τους νοταρίους, έναν γραμματέα με ισόβια θητεία, ο οποίος έφερε τον τίτλο του Κοινού ή Φανερού ή Δημοσίου Καντζελλάριου, μεταφράζοντας ίσως με αυτόν τον τρόπο το cancellarius communis των ιταλικών πόλεων. Ο αξιωματούχος αυτός ήταν επιφορισμένος με τη γραμματειακή υποστήριξη της οικείας Κοιότητας και την καταγραφή των αποφάσεων των κοινοτικών κριτηρίων, ενώ παράλληλα είχε την ευθύνη για τους νοταρίους της περιφέρειάς του. Το σύστημα θα λειτουργήσει μέχρι και την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό, με κάποιες ίσως διαφοροποιήσεις τον 17^ο αιώνα, όταν κατά τις περιόδους της βενετικής κυριαρχίας η ανάληψη της διοίκησης από

79. Τα στοιχεία μάλιστα αυτά επιτρέπουν και τη δημιουργία ενός σχετικού καταλόγου, έστω και με κάποια κενά: Ieronimus de Tarchis (1440), Olivierus de Sapientibus (1446-1448), Laurentius Descchis (1453), Antonius de Campis (1453), Johannes de Cotrono (1474-1490), Bernardus Gattus (1514-1519), Johannes Patavinus (1523-1525), Marcus Patuanus (1534-1564), Jacomo Padovano (1535-1536), Antonio Crispo (1562), Iohannes Gatus (1563-1573), Μαθίος Μπελώνιας (1565), Lodovico Salvago (1568), Mosse Cohen (1571-1575).

80. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2015 Β, σσ. 186-187.

τους Συνδίκους ή Συντίχους προσέδωσε στον Καντζελλάριο το επίθετο του «συντιχικού», χωρίς βέβαια ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις σε επίπεδο αρμοδιοτήτων, παρά μόνο ίσως το αυξημένο προσόν της γνώσης των ιταλικών, ώστε να είναι εφικτή η επικοινωνία με τον Capitano Generale της βενετικής αρμάδας και τους επιτελείς του⁸¹. Οι μόνοι μέχρι σήμερα αναφερόμενοι ως «συντιχικοί καντζελλάριοι» είναι οι νοτάριοι Ζαχαρίας Σπανόπουλος⁸² και Μάρκος Σουμμαρίπας⁸³. Η μελέτη μάλιστα του διασωζόμενου στο Αρχείο της Καθολικής Αρχιεπισκοπής Νάξου (ΑΚΑΝ), ανέκδοτου σπαράγματος από τον Κώδικα του δεύτερου, εκτιμάται ότι θα δώσει αρκετές πληροφορίες για το θεσμό και το εύρος των αρμοδιοτήτων τόσο των συγκεκριμένων καντζελλαρίων όσο και των ίδιων των Συνδίκων.

Σε αντιστοιχία με τους Καντζελλαρίους και οι δύο τοπικές εκκλησίες, ορθόδοξη και καθολική, διατηρούσαν Αρχιερατικούς Πρωτονοταρίους, οι οποίοι και ασκούσαν γραμματειακά καθήκοντα στις αντίστοιχες επισκοπές, καταγράφοντας τις αποφάσεις των εκκλησιαστικών κριτηρίων και στηρίζοντας τις διοικητικά⁸⁴. Μάλιστα φαίνεται ότι σε ορισμένες τουλάχιστον περιόδους για την ορθόδοξη εκκλησία υπήρχαν δύο τέτοιοι Πρωτονοτάριοι, ένας με έδρα τον Μπούργο και ένας άλλος για το Κοινό των Χωρίων, με έδρα τη Δρυμαλία.

3.3. Το πηγαίο υλικό και η γλώσσα του

Τονίστηκε και παραπάνω ότι οι σωζόμενες νομικές πηγές από την περίοδο του Δουκάτου εντοπίζονται κυρίως στον 15^ο και 16^ο αιώνα και έχουν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους εκδοθεί. Συγκεκριμένα συνολικά μέχρι σήμερα έχουν δημοσιευτεί σε αυτούσια ή σε περιληπτική μορφή περίπου 250 διοικητικά⁸⁵ και δικαιοπρακτικά έγγραφα. Από αυτά οι 81

81. ΑΚΑΝ, Κατάλοιπα Καγκελαριών και νοταριακών Κωδίκων, Καγκελαρικός Κώδικας Μάρκου Σουμαρίπα, φάκ β' (1665-1666), φφ. 24, φάκ. γ, (1666-1667), φφ. 6, φάκ. δ' (1667-1668), φφ. 6.

82. Πρβλ. σχετ. Περίγραμμα ΙΙ, αρ. 1.66.

83. Πρβλ. σχετ. Περίγραμμα ΙΙ, αρ. 1.67.

84. Ο Αρχιερατικός Πρωτονοτάριος της ορθόδοξης Μητρόπολης Αντώνιος Μενδρινός θα σηματοδοτήσει με την παρουσία του ολόκληρο το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα (πρβλ. σχετ. Περίγραμμα ΙΙ, αρ. 1.58 καθώς και Παντελιά – Γριτσοπούλου, Οι Κώδικες, αρ. 8-71). Στο ίδιο αξίωμα θα αναδειχθεί στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και ο γιος του Γεώργιος (Παντελιά–Γριτσοπούλου, Οι Κώδικες, σ. 49, υποσημ. 25), ενώ από τις πηγές για την καθολική Αρχιεπισκοπή, ερανίζονται αντίστοιχα τα ονόματα του πρε Αντωνίου Βέγγια (Περίγραμμα ΙΙ, 1.42) και του πρε Λίβιου Σουμμαρούπα (Περίγραμμα ΙΙ, αρ. 1.65).

85. Συνολικά μέχρι σήμερα έχουν δημοσιευτεί ολόκληρες ή σε περίληψη 26 πράξεις δουκών, οι οποίες και καλύπτουν την περίοδο από το 1372 μέχρι και το 1565.

πράξεις του νοταρίου Πανταλέοντος Μηνιάτη⁸⁶, που όπως αποδείχτηκε συγκροτούν το σπάραγμα ενός πρωτοκόλλου, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον κυρίως για την ενότητά τους ως υλικό. Αντίθετα από το 17^ο αιώνα τα σωζόμενα δικαιοπρακτικά έγγραφα είναι σαφώς περισσότερα, ξεπερνώντας τις 3000, από τα οποία μάλιστα οι 2000 περίπου έχουν πλέον δημοσιευτεί. Από όλα αυτά οι δύο Κώδικες του Ιωάννη Μηνιάτη παρουσιάζουν αυξημένο ενδιαφέρον εξαιτίας κυρίως της ειδολογικής τους ποικιλίας και της ενότητάς τους. Φυσικά ανέκδοτος παραμένει ακόμη ένας μεγάλος όγκος από νοταριακές πράξεις και ιδιωτικά δικαιοπρακτικά έγγραφα, διασκορπισμένα σε διάφορα αρχεία.

Η μελέτη όλων αυτών των εγγράφων ανοίγει αναπόφευκτα και το θέμα της γλώσσας, στην οποία έχουν συνταχθεί. Για την εξαγωγή εν προκειμένω ασφαλών συμπερασμάτων, θα πρέπει κατ' αρχάς να γίνει μία σαφής διάκριση ανάμεσα στις πηγές της περιόδου του Δουκάτου και σε αυτές του 17^{ου} αιώνα. Για τους δύο λοιπόν τελευταίους αιώνες της Λατινοκρατίας η αρχική γλώσσα σύνταξης των πηγών δεν προκύπτει πάντοτε με απόλυτη σαφήνεια. Συγκεκριμένα με αφετηρία το γεγονός ότι οι θεσμοί στο νομικό περιβάλλον της Νάξου παρέμειναν σχεδόν αμετάβλητοι τόσο κατά τον 16^ο όσο και κατά τον 17^ο αιώνα, παρά τις σημαντικές πολιτικές αλλαγές που επήλθαν, πολλές από τις σωζόμενες πράξεις διασώζονται σε μεταγενέστερα αντίγραφα, τα οποία σε αρκετές περιπτώσεις αποτελούν μεταφράσεις των αρχικών κειμένων⁸⁷. Κυρίαρχη πάντως είναι η άποψη ότι επίσημη γλώσσα του Δουκάτου μέχρι τουλάχιστον και τον 15^ο αιώνα, ήταν τα λατινικά, ενώ αρκετά πρώιμα την εμφάνισή τους κάνουν τόσο ιταλικά όσο και ελληνικά έγγραφα, αφού ναι μεν ο Δούκας και το περιβάλλον του βρίσκονται κάτω από την επιρροή της Βενετίας, ο υπόλοιπος όμως πληθυσμός του νησιού παρέμενε αυστηρά ελληνόφωνος⁸⁸. Η εικόνα αυτή θα γίνει ακόμη περισσότερο ευκρινής το 17^ο αιώνα όταν τόσο η νοταριακή παραγωγή, όσο και η διοίκηση θα παράξουν κατά κανόνα ελληνόφωνα έγγραφα, με μόνες ίσως εξαιρέσεις τα διαλείμματα

86. Βλ. σχετ. Βισβίτζης 1951, σ. 2 καθώς και αρ. 1-81.

87. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2015 Β, αρ. 181-183.

88. Για τον πληθυσμό της Νάξου και την αναλογία ορθόδοξων και καθολικών βλ. ενδεικτ. Α. Αγιοπετρίτης, «Η εξέλιξη του πληθυσμού της Νάξου από το 16^ο μέχρι και τον 20^ο αιώνα», *Ναξιακά* 4/42 (Ανοιξη 2002), σσ. 83-130· Δ. Δημητρόπουλος, «Μαρτυρίες για τον πληθυσμό των νησιών του Αιγαίου, 15^{ος}-αρχές 19^{ου} αιώνα», *Τετράδια Εργασίας* 27 (2004), σσ. 47-50 και 211-213· του ίδιου, «Μαρτυρίες για τον πληθυσμό της Νάξου, 17^{ος}-19^{ος} αι.», *Πρακτικά του Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα: "Η Νάξος δια μέσου των αιώνων"*, *Κωμιακή* 4-7, Σεπτεμβρίου 2008, Ι. Προμπονάς, Σ. Ψαρράς (επιμ.), Αθήνα 2013, σσ. 233-244.

της βενετικής κυριαρχίας, όταν οι σχέσεις με τους αξιωματούχους της Γαληνότητας θα επιβάλλουν τη χρήση της ιταλικής γλώσσας. Χαρακτηριστικές και πάλι εν προκειμένω είναι οι πράξεις και οι αποφάσεις των Συνδίκων, οι οποίοι ως όργανα της βενετικής διοίκησης αναγκάζονται να συντάσσουν ή να μεταφράζουν τις αποφάσεις τους στα ιταλικά.

Οι διαπιστώσεις αυτές φυσικά αποτελούν μία πρώτη εκτίμηση του όλου ζητήματος, αφού βέβαια εύκολα διαπιστώνεται ότι και τα ελληνικά έγγραφα και των δύο περιόδων βρίθουν από ιταλισμούς, που εντοπίζονται κυρίως στην περιγραφή των αντικειμένων του υλικού πολιτισμού και φυσικά στην κρατούσα νομική ορολογία. Και ως προς το πρώτο τα πράγματα είναι απλά. Πολλά από αυτά τα αντικείμενα είχαν την προέλευσή τους από την Δύση και ως εκ τούτου αναφέρονται με την ξένη ονομασία τους. Με την ίδια βέβαια λογική και με δεδομένο ότι οι περισσότεροι τύποι εγγράφων ακολουθούν προγενέστερες νοταριακές φόρμες, ιταλικών προτύπων, αναμενόμενη είναι η επικράτηση εξελληνισμένων ιταλικών νομικών όρων, πολύ περισσότερο μάλιστα που μία τάση δικαϊκού συντηρητισμού και επιτήδευσης φαίνεται να επιβάλλει, σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις παρόμοιες επιλογές⁸⁹. Φυσικά τα κείμενα αυτά δεν παύει να αποτελούν «ζωντανούς οργανισμούς», που αντικατοπτρίζουν τις τρέχουσες ιστορικές και πολιτικές εξελίξεις και προσαρμόζονται κατά το δυνατόν σε αυτές. Με τη λογική αυτή από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα στη γλώσσα των πράξεων κάνουν την εμφάνισή τους όροι προερχόμενοι από τη γλώσσα των οθωμανών επικυριάρχων, που αφορούν ως επί τω πλείστον σε φορολογικά και νομικά θέματα και φαίνεται να έχουν επικρατήσει από την τριβή των ντόπιων πληθυσμών με τα οθωμανικά δικαστήρια.

4. Ο ΝΟΤΑΡΙΟΣ ΝΑΞΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΗΝΙΑΤΗΣ

Η μέχρι στιγμής ανάλυση κρίθηκε απαραίτητη για την όσο το δυνατόν καλύτερη περιγραφή του ιστορικού, διοικητικού και δικαϊκού πλαισίου μέσα στο οποίο ζει και δραστηριοποιείται ο νοτάριος Ιωάννης Μηνιάτης και του χωροχρόνου που τον δημιούργησε.

---

89. Βλ. ενδεικτ. Domenica Minniti Gonias, «Prestiti lessicali italiani, veneziani, e latini in testi giuridici di Naxos (secc. XVI-XVII)», *Πρακτικά του Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα: "Η Νάξος δια μέσου των αιώνων"*, Κωμιακή 4-7, Σεπτεμβρίου 2008, Ι. Προμπονάς, Σ. Ψαρράς (επιμ.), Αθήνα 2013, σσ. 273-298.

4.1. Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ιωάννης Μηνιάτης γεννήθηκε στην Νάξο στα τέλη μάλλον της δεύτερης δεκαετίας του 17^{ου} αιώνα, προερχόμενος από μία οικογένεια με νοταριακή παράδοση. Μη διαπιστωμένου βαθμού πρόγονός του πρέπει να θεωρηθεί ο νοτάριος των μέσων περίπου του 16^{ου} αιώνα Πανταλέων Μηνιάτης (1536-1577)⁹⁰, για τον οποίο δυστυχώς δεν υπάρχουν βιογραφικές πληροφορίες, παρά μόνο, όπως προκύπτει μέσα από τα ίδια τα έγγραφά του, η σύνδεσή του με τον ναό του Αγίου Παντελεήμονα στον Μπούργο, μέσα στον οποίο μάλιστα και συντάσσει κάποιες από τις πράξεις του. Δεν είναι ίσως τυχαίο ούτε το ότι ο Ιωάννης Μηνιάτης κατά τον 17^ο αιώνα έχει στην κυριότητα του γονικό ακίνητο στην ίδια περιοχή, ούτε και το ότι ο επίσης νοτάριος αδελφός του Παντολέοντας, φέρει αυτό το, όχι και τόσο διαδεδομένο στην Νάξο, όνομα.

Η οικογένεια Μηνιάτη όπως προκύπτει από τις πηγές⁹¹ ανήκε στην ανώτερη τάξη των ορθοδόξων του νησιού. Ο πατέρας του Παντολέοντα και του Ιωάννη, Δημήτριος⁹² παντρεύτηκε, τη δεκαετία του 1620⁹³ την Μαρία Αμάη, κόρη ορθόδοξης ιερατικής οικογένειας⁹⁴, ένας από τους αδελφούς της οποίας, ο ιερομόναχος Γρηγόριος⁹⁵, αποτελεί τον ανακαινιστή της σημαντικής, για τα ναξιακά δρώμενα, Ιεράς Μονής του Αγίου Γεωργίου της Γκρόττας⁹⁶. Το αχρονολόγητο αβαντάριο της Μαρίας, που καταχωρήθηκε από τον Ιωάννη Μηνιάτη στον Κώδικα 85, ανάμεσα στις πράξεις του έτους 1669⁹⁷, παρέχει αρκετές πληροφορίες για την οικο-

90. Βλ. σχετ. Βισβίτζης 1951, σσ. 1-165. Πρβλ. επίσης και Περίγραμμα Ι, αρ. 1.18.

91. Βέβαια το επίθετο Μηνιάτης εκτός από την Νάξο απαντά και σε άλλες περιοχές, όπως για παράδειγμα ο Ηλίας Μηνιάτης από το Ληξούρι της Κεφαλονιάς, ο οποίος φοιτά και στη συνέχεια διδάσκει στο Φλαγγίνειο της Βενετίας. Βλ. Β. Τατάκης, *Σκούφος, Μηνιάτης, Βουλγαρης, Θεοτόκης*, Αθήνα 1953, σσ. 24-34.

92. Οι πληροφορίες για τον ίδιο τον Δημήτριο είναι ελάχιστες. Οι μόνες σχετικές πηγές είναι το προικοσύμφωνο της συζύγου του (βλ. σχετ. παρακάτω) καθώς και ένα έγγραφο στο οποίο αναφέρεται ότι είναι κάτοχος ακινήτων στα Λαγκάδια (20/10/1645, Α. Κατσουρός 1958-1959, αρ. 21 = Α. Κατσουρός 1968, αρ. 30).

93. Στη δεκαετία αυτή το χρονολογεί η Κάσδαγλη, υπόθεση η οποία φαίνεται να ευσταθεί. Βλ. σχετ. Kasdagli 1999, σ. 338, υποσημ. 30.

94. Η οικογένεια Αμάη φαίνεται ότι είχε και καθολικό κλάδο. Σε πράξη του 1630 αναφέρεται ο πρε Γιάκωβος Αμάης του ποτέ μισέρ Μπενέτου (10/7/1630, Α. Κατσουρός 1968, αρ. 14).

95. Για τον ιερομόναχο Γρηγόριο Αμάη πρβλ. επίσης 8/3/1668, 13/4/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 7 και 30.

96. Βλ. σχετ. Κεφαλληνιάδης 1971-1973, σσ. 470-572.

97. χ.χ., *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 76 και 76α.

γένεια αλλά και για την οικονομική κατάσταση των γονέων των δύο νοταρίων. Εκτός από τον Γρηγόριο στην οικογένεια της Μαρίας ανήκουν ο Ιάκωβος Αμάης⁹⁸ και ο γιος του, ο ιερέας και επί σειρά ετών Σακελλάριος Ναξίας, Γεώργιος, ο οποίος και θα διαδεχθεί το θείο του Γρηγόριο στην Μονή του Αγίου Γεωργίου⁹⁹.

Από την ένωση της Μαρίας με το Δημήτριο γεννήθηκαν τουλάχιστον δύο παιδιά, ο Παντολέον και ο Ιωάννης, ενώ η σχετική διαφορά ηλικίας που προκύπτει ότι είχαν, δεν αποκλείει να υπήρξαν και άλλα ενδιάμεσα αδέρφια, τα οποία είτε δεν επέζησαν είτε δεν είναι εύκολο να ταυτιστούν από τις πηγές. Από τα δύο αυτά γνωστά παιδιά, ο Παντολέων εντοπίζεται ως νοτάριος ήδη από το 1645¹⁰⁰ και θα παραμείνει δραστήριος μέχρι και τον μάλλον πρόωρο θάνατό του το 1667¹⁰¹. Από το γάμο του, με την αγνώστων λοιπών στοιχείων Φιλίππα, θα αποκτήσει τουλάχιστον τέσσερα παιδιά, τρία αγόρια¹⁰² και ένα κορίτσι την Μαρία¹⁰³.

98. «Ίακοβος Ἄμαῆς στεργι καὶ βεβεῶνη το παρον ἄβανταριο καὶ δια να μι γραφι ἔβαλε ε/μενα το ἄνηψῶν του τον Ἰωάννη Μηνιάτη το νοταριῶ καὶ εγραφα δια λογου του», 13/7/1667, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 252. Πρβλ. επίσης και τη διαθήκη του 26/4/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 227.

99. 17/5/1681, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 146.

100. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2018 Α, σσ. 105-214.

101. Η πρόσφατη έκδοση των Κωδίκων Παροναξίας και η μεία στον Κώδικα Α, πράξης του Παντολέοντα Μηνιάτη, μεταθέτει την χρονολογία θανάτου του από το 1666 (βλ. σχετ. *Μηνιάτης Παντολέον*, αρ. Α. 56 (= Β. 36)), στην περίοδο μετά τον Οκτώβριο του 1667 (βλ. σχετ. Παντελιά-Γριτσοπούλου, Οι Κώδικες, σσ. 258-261, αρ. 38).

102. Με έναν από τους γιους του Παντολέοντα θα πρέπει να ταυτιστεί ο Αντωνάκης Μηνιάτης, ο οποίος το 1689 παρουσιάζεται να κινείται στο περιβάλλον των Ναξιωτών της Κωνσταντινούπολης (18/7/1689, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 890) και το 1690 της Σμύρνης (1690. «+ μαρτηρες προς τον Αντονακη Μινιατη δια τα ρούχα που 'φικε της Μαργαρίτας Μαβροματη στη Σμυρνη φ. 924», *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, *Ευρετήριο*, φ. 13ν). Ο ίδιος το 1691 δικαιοπρακτεί μαζί με την αδελφή του Μαργέτα «... + ελευθερία τίς αγοράς Αντονάκι Μηνιατη καὶ αδελφής του Μαργετας απο Δημητρακη Πλεξουδη φ. 935 ...», *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, *Ευρετήριο*, φ. 14r). Επίσης τόσο στον Κώδικα 85 όσο και στον 86 του Ιωάννη Μηνιάτη απαντά ο Αθανάσιος Μηνιάτης (19/11/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 73, ο οποίος έχει κτηματική περιουσία στην Αλυκή (8/4/1681, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 130) και στα Καλαμούρια, όπου και το χωράφι του είναι όμορο με ακίνητο του Ιωάννη Μηνιάτη (17/1/1688, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 830). Πρβλ. σχετ. *Μηνιάτης Παντολέον*, σ. 111, υποσημ. 24.

103. Μία σειρά έγγραφα από τον Κώδικα 85 παρέχουν αρκετές πληροφορίες για την Φιλίππα και την Μαρία. Βλ. σχετ. Ι. Χατζάκης, «Ανάμεσα σε δύο έννομες τάξεις. Η απονομή της δικαιοσύνης από τις βενετικές αρχές στην Τουρκοκρατούμενη Νάξο των μέσων του 17^{ου} αιώνα μέσα από την ανασυγκρότηση δύο δικογραφιών», *Πρακτικά του ΣΤ' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων»* (Δαμαριώνας, 30 Αυγούστου – 2 Σεπτεμβρίου 2018), υπό δημοσίευση.

Ο Ιωάννης αντίστοιχα θα παντρευτεί την Έλενα, κόρη του ορθόδοξου ευγενή Κωσταντή Μαρούς και αδελφή του Φιλίππου Κωνσταντή Μαρούς, ο οποίος παρουσιάζεται αρκετά ενεργός στους δύο νοταριακούς Κώδικες του κουνιάδου του, είτε δικαιοπρακτόντας είτε υπογράφοντας ως μάρτυρας. Με την Έλενα ο Μηνιάτης θα αποκτήσει πέντε παιδιά, την Κατερίνα την Μαρία, την Ειρήνη, τον Δημήτρη και την Φιλίππα. Βασική πηγή πληροφόρησης για το ζευγάρι αποτελούν αφενός η κοινή διαθήκη που συντάσσει στις 3 Μαρτίου του 1668 και η οποία έχει σταχωθεί ως η πρώτη πράξη του Κώδικα 85, αφετέρου δε η διαθήκη του θείου του Ιωάννη, ιερομονάχου Γρηγορίου, που παρέχει αρκετά στοιχεία για τους συγγενείς της μητρικής πλευράς των Μηνιάτηδων¹⁰⁴. Επίσης αρκετά σημαντικές είναι και οι πληροφορίες που δίνει ο ίδιος ο Μηνιάτης παρεμπιπτόντως σε κάποιες από τις πράξεις του. Τον καιρό πάντως της σύνταξης της διαθήκης το ζευγάρι πρέπει να βρίσκεται στην ηλικία των σαράντα περίπου ετών και τα παιδιά του όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα δεδομένα της πράξης είναι άγαμα και μικρής ηλικίας, πολύ περισσότερο μάλιστα αφού αποδεδειγμένα ο ίδιος ο νοτάριος έζησε σχεδόν 40 χρόνια ακόμη, μια και η τελευταία επαγγελματική του ενέργεια χρονολογείται τον Απρίλιο του 1705, όταν, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, σε προχωρημένη για την εποχή ηλικία¹⁰⁵, δημιουργεί ως νοτάριος, που εξακολουθεί να είναι, το ακριβές αντίγραφο μίας πράξης του σχεδόν κατά ένα αιώνα προγενέστερου νοταρίου Σταμάτη Τουρού¹⁰⁶.

Με γνώμονα πάντα τις παρεχόμενες από τις πηγές πληροφορίες ο Ιωάννης Μηνιάτης και η σύζυγός του Έλενα έχουν συγκεντρώσει μια αξιόλογη περιουσία στα χέρια τους, η οποία χωρίς να τους καθιστά πλούσιους, τους κατατάσσει στην κατηγορία των ευπόρων. Από τα περιουσιακά αυτά στοιχεία, τα αστικά τους ακίνητά βρίσκονται στον Μπούργο, ενώ τα αγροτικά εντοπίζονται σε περιοχές της ευρύτερης περιφέρειας της Χώρας της Νάξου¹⁰⁷. Την περιουσία αυτή καταβάλλει προσπάθεια να

104. 8/3/1668, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 7.

105. Αν η υπόθεση ότι ο Μηνιάτης γεννήθηκε τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1620 ευσταθεί, τότε το 1705 πρέπει να ήταν πάνω από 75 ετών.

106. «Κόπια άπο το καθολικόν πρωτοκολον του ποτε νοταριου Σταματιν Τουρου ... εν έτι 1705 Απριλήου 5 έκοπιαρισαν το παρόν πρικονσινφονον άπο / το καθολικόν πρωτοκολον τού ποτέ νοταριου Σταματιν του Τουρου απε λόγον / ις λόγον πιστεος καί αλιθίας καγού Ιωάννης Μηνιάτης νοτάριος», 5/4/1705 (12/2/1614), ΑΚΑΝ, Προικοσύμφωνα, φάκ. Α (1617-1697), αρ. 1 (ανέκδοτο).

107. Στις Εγκαρές (στον Άγιο Ιωάννη τον Σαλούκο 22/1/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 464), στα Καλαμούρια (24/12/1650, Α. Κατσουρός 1968, αρ. 70), στην Παναγία του Γάτου (22/8/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 161) κτλ.

την διανείμει το ζευγάρι στην κοινή διάταξη τελευταίας βούλησής του με κάποια σχετική ομοιογένεια, αφού το κάθε μερίδιο που δημιουργείται περιέχει ένα αστικό ακίνητο, ένα ή δύο αγροτικά καθώς επίσης προικιά ρούχα, κοσμήματα και σκεύη καθημερινής οικιακής χρήσης. Μόνο η μερίδα της μεγαλύτερης κόρης τους Κατερίνας φαίνεται να υπερέρχει αισθητά, χωρίς να είναι σαφές αν η ενέργεια αυτή θα πρέπει να αποδοθεί στην ιδιαίτερη αδυναμία που της είχαν οι γονείς της ή σε κάποια αυξημένα δικαιώματα, που απολάμβανε ως πρωτότοκη. Αρκετά πιθανόν επίσης είναι μία τέτοια μεταχείριση να πρέπει να συνδυαστεί με το γάμο της με τον λατίνο ευγενή Γιακουμάκη Γάτο¹⁰⁸, συνοικέσιο που ίσως σχεδιάζόταν την περίοδο σύνταξης της διαθήκης.

Από τα υπόλοιπα παιδιά του Ιωάννη και της Έλενας πληροφορίες υπάρχουν για την κόρη τους Ειρήνη, την οποία σύμφωνα με τη διαθήκη, είχε την πρόθεση να “υιοθετήσει” η θεία του Ιωάννη, Ειρήνη Αμάη, σύζυγος Νικόλα Μπαλιού¹⁰⁹, ενώ μία από τις κόρες τους πρέπει να παντρεύτηκε τον ιερέα Αντώνιο Λινά, σύμφωνα με σχετική αναφορά στον Κώδικα 85¹¹⁰.

Το μόνο αγόρι τέλος της οικογένειας, ο Δημήτριος, υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι προοριζόταν από τον Ιωάννη Μηνιάτη ως διάδοχός του στο νοταριακό επάγγελμα και είχε ξεκινήσει τη μαθητεία του κοντά στον πατέρα του. Αυτό δικαιολογεί όχι μόνο το ότι υπογράφει ως μάρτυρας¹¹¹ ή στη θέση αναλφάβητων μαρτύρων, σε διάφορες πράξεις του Κώδικα 85¹¹², αλλά και το ότι αποτελεί το συντάκτη δύο πράξεων του Κώδικα 86, δηλώνοντας μάλιστα επίτροπος του πατέρα του¹¹³. Το σχέδιο δυστυ-

108. Ο Γιακουμάκης είναι αρκετά παρών στον Κώδικα 86 του Μηνιάτη είτε υπογράφοντας ως μάρτυρας σε κάποιες πράξεις είτε δικαιοπρατώντας. «... και από την άλλη μεριά του χωραφιού του Μηνιάτην που έχειν την σήμερον ό μισερ Ίακουμάκης ό Γάτος από τον μεθερον του τον Ίωάννην Μηνιάτην ...», 8/12/1680, Βισβίτζης 1965, αρ. 4 = *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 107· «... εις την κατοικία του μισερ Ίακουμάκη Γάτου του γαμπρού μου ...», 1/5/1687, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 651· 5/6/1687, 1/7/1687, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 653, 654, 655. Πρβλ. σχετ. Κάσδαγλη 1988, σ. 178.

109. 13/4/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 30.

110. 14/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 241.

111. 1/12/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 307 (απλός μάρτυρας)· 27/3/1680, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 16 (απλός μάρτυρας)· 5/5/1680, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 33 (απλός μάρτυρας).

112. 6/2/1669, «[[εγω]] Κοστατακης Μασως στεργη και βεβεονη τα ανοθε και δηα να μι / γραφη εβαλε εμενα το Δημηνητη Μηνηατη και εγραφα / γηα λογου του», *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 96· 1680, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 24.

113. «Δημήτριος Μηνιάτης έγραφα τὸ παρὸν με θέλημα τῶν δύο μερίδω καὶ μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν ὡς ἐπίτροπος τοῦ πατέρα μου», 21/7/1680, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ.

χώς εν τέλει δεν ευδοκίμησε εξαιτίας του πρόωρου θανάτου του Δημητρίου, από αδιευκρίνιστους λόγους, στο τέλος του καλοκαιριού του 1687¹¹⁴.

Στις πηγές επίσης εντοπίζονται και τα ίχνη μίας ήπιας οικονομικής δραστηριότητας, που ασκεί ο Μηνιάτης, η οποία όμως δεν ξεφεύγει από τα όρια των συνηθισμένων διαχειριστικών πράξεων της περιουσίας που κατέχει. Έτσι το 1666 αναφέρεται ότι έχει παραχωρήσει ακίνητο ως μισιάρικο παντοτινό στον Μάρκο Σκουλάτο στο Αγερσανί¹¹⁵ το 1670¹¹⁶ και το 1672 υποζύγια με σύμβαση κουντουβερνιάς¹¹⁷, ενώ στη διαθήκη του γίνεται αναφορά σε κατάστημα, που αγόρασε από τον αδελφό του Παντολέοντα¹¹⁸. Φυσικά από τις πηγές δεν λείπουν και οι ενέργειες εκείνες που πηγάζουν από την επαγγελματική του ιδιότητα και την κοινωνική του θέση και οι οποίες και πάλι δεν φαίνεται να ξεπερνούν τα αναμενόμενα πλαίσια. Το 1652, σε μάλλον νεαρή ηλικία, υπογράφει ανάμεσα σε άλλους προκρίτους του Μπούργου σε έγγραφο για την εφημερία του Ι.Ν. της Παναγίας της Δροσιανής¹¹⁹, το 1680 μεσολαβεί μαζί με άλλους σε δικαστική διαφορά, καταγράφοντας τις σχετικές μαρτυρίες στον Κώδικά του¹²⁰, ενώ το 1683 διορίζεται αιρετός κριτής για την επίλυση περιουσιακής διαφοράς¹²¹. Τέλος το 1695 υπογράφει ως μάρτυρας σε άδεια γάμου του Παροναξίας Ιωάσαφ¹²².

60 (μεία της πράξης, αν και με λανθασμένη ημερομηνία, στην υπ. αρ 248 πράξη του Κώδικα 86 (3/8/1682))· «Πραττικός μαστρο Φρατζεσκος Βενετζανος, καρβοκιρις Λευτερης Ντοναδος / καγώ Δημητριος Μηνιατης με θέλιμα τον δυο μεριδο ηπο παρακαλιας εγραφα και η/πεγραφα», χ.χ. *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 75 σημ.

114. «... μαρτυρά και λέγειν / πώς όντας έγινούντονε τὸ μνημόσυνο ἡγου τὸ ξόδιν τοῦ μακαρίτη τοῦ υἱοῦ μου τοῦ Δημήτρη / ἔμένα τοῦ ὑπογράφοντος νοταρίου Ἰωάννη Μηνιάτην / [...]κομου / ἐπήγασιν πολλές καλές ἀρχόν/τισσες διὰ νὰ συντροφιιάσουσιν καὶ νὰ παρηγορήσουν τὶς θλιμμένες ...» 8/11/1687, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 674. Για την ακριβή χρονολόγηση του θανάτου βλ. σχετ. Ι. Χατζάκης, «Εμφυλές σχέσεις και γαμήλιες πρακτικές στην Νάξο του 17^{ου} αιώνα». Ο γάμος του Χρουσάκη Φραγγόπουλου με την Φιλίππα Τριβιζά», *Ναξιακά Γράμματα* 34 (2020), σσ. 11-29.

115. 23/8/1666, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 6.

116. 25/6/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 153.

117. 14/3/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 351.

118. 3/3/1668, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 1.

119. Το έγγραφο έχει συντάξει ο αδελφός του Ιωάννη, Παντολέον (14/4/1652, Κεφαλληνιάδης 1980, σσ. 131-132 = Κεφαλληνιάδης 1984 Α, σσ. 61-62. Πρβλ. σχετ. *Μηνιάτης Παντολέον*, αρ. Α.16).

120. 19/12/1680, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 111.

121. 29/4/1683, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 318.

122. Απρίλιος 1695, Σφυρόερας 1956, σ. 39, αρ. 6 = Παντελιά – Γριστοπούλου, *Οι Κώδικες*, σσ. 273-274, αρ. 51.

4.2. Η επαγγελματική δραστηριότητα του Ιωάννη Μηνιάτη

Ο Ιωάννης Μηνιάτης διορίστηκε από τις κοινοτικές αρχές νοτάριος Νάξου τις πρώτες ημέρες του Μαρτίου του 1668, την Κυριακή της Ορθοδοξίας, σύμφωνα με μία ενθύμηση στα ΑΚΑΝ¹²³, διαδεχόμενος στο επάγγελμα τον αδελφό του Παντολέοντα, που είχε πρόσφατα αποβιώσει¹²⁴.

Βέβαια, όπως είναι φυσικό, ο νοτάριος Ιωάννης Μηνιάτης δεν δημιουργήθηκε μέσα σε ένα χρονικό διάστημα λίγων μηνών. Η μαθητεία του πρέπει να είχε αρχίσει αρκετά χρόνια νωρίτερα, στο πλευρό του αδελφού του Παντολέοντα, χωρίς όμως να είναι εύκολο να χρονολογηθεί επακριβώς η έναρξή της. Η μαθητεία αυτή προκύπτει όχι μόνο από τα κοινά στοιχεία που παρατηρούνται στις πράξεις των δύο νοταρίων και στα ακολουθούμενα πρότυπα, αλλά και από μία σειρά πληροφοριών, που παρέχει το πηγαίο υλικό της εποχής. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η παλαιότερη μαρτυρία για τον Ιωάννη είναι η υπογραφή του το 1652, σε ένα έγγραφο σχετικά με τη ρύθμιση των εφημεριών του ναού της Παναγίας της Δροσιανής, το οποίο και έχει συνταχθεί από τον αδελφό του Παντολέοντα¹²⁵. Ο Ιωάννης την εποχή αυτή θα πρέπει ήταν περίπου 25 ετών και η παρουσία του στην πράξη, μαζί με άλλους προκρίτους, μπορεί να αποδοθεί όχι τόσο στην κοινωνική του θέση, αλλά κυρίως στη μαθητεία του δίπλα στο συντάκτη του εγγράφου. Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι και η πληροφορία ότι το 1664 ο Παντολέον Μηνιάτης ήταν ήδη ασθενής¹²⁶. Να αποτέλεσε άραγε αυτή η ασθένεια την αφορμή για την έναρξη της μαθητείας του Ιωάννη; Και πάλι μόνον ως υπόθεση εργασίας μπορεί να υποστηριχθεί κάτι τέτοιο. Αντίθετα ένα σταθερό ορόσημο αποτελούν δύο πράξεις του 1665, συνταγμένες από τον Ιωάννη και ενσωματωμένες ανάμεσα στις πρώτες πράξεις του Κώδικα 85¹²⁷. Μία προσεκτικότερη ματιά στα έγγραφα αυτά, στα οποία φυσικά ο Ιωάννης Μηνιάτης δεν υπογράφει ως νοτάριος, αλλά ως απλός συντάκτης, παρέχει κάποιες ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Παρ' όλο δηλαδή που πρόκειται για αμιγώς ιδιωτικά έγγραφα, η δομή και τα πρότυπα, που ακολουθούνται και στις δύο περιπτώσεις, προσιδιάζουν σε αυτά μίας νοταριακής

123. ΑΚΑΝ, Ενθυμήσεις 1668-1674. Πρβλ. σχετ. Kasdagli 1999, σ. 338, υποσημ. 31.

124. Πρβλ. σχετ. παραπάνω υποσημ. υπ. αρ. 94.

125. 14/4/1652, Κεφαλληνιάδης 1980, σσ. 131-132 = Κεφαλληνιάδης 1984, σσ. 61-62. Πρβλ. σχετ. Μηνιάτης Παντολέον Α.16.

126. 5/11/1664, Μηνιάτης Ιωάννης 85, αρ. 170.

127. 30/1/1665, 14/5/1665, Μηνιάτης Ιωάννης 85, αρ. 3 (προικοσύμφωνο), αρ. 4 (αγοραπωλησία).

πράξης, γεγονός που αν μη τι άλλο μαρτυρά ότι ο Ιωάννης το 1665 είχε ήδη αρκετά χρόνια μαθητείας, ώστε να είναι σε θέση να συντάσσει δύο διαφορετικά είδη πράξεων σε νοταριακό ύφος. Με δεδομένο μάλιστα ότι και στις δύο περιπτώσεις εμπλέκονται μέλη της οικογένειας Αμάη, μητρικοί δηλαδή συγγενείς των Μηνιάτηδων, η σύνταξή τους από τον Ιωάννη θα πρέπει ίσως να αποδοθεί σε προσωρινή ασθένεια ή απουσία του Παντολέοντα και κάλυψη του κενού από τον μαθητευόμενο του.

Ανεξάρτητα πάντως από αυτούς τους προβληματισμούς, με αφετηρία το 1668 ο Ιωάννης Μηνιάτης θα αποτελέσει για τα επόμενα τουλάχιστον 37 χρόνια έναν επιτυχημένο νοτάριο, από τη δραστηριότητα του οποίου εκτός από τα δύο νοταριακά πρωτόκολλα (Κώδικες 85 και 86 των ΓΑΚ), έχουν διασωθεί και αρκετά λυτά έγγραφα. Βέβαια και πάλι ο ακριβής προσδιορισμός του νοταριακού του έργου δεν είναι εφικτός, αφού οι δύο Κώδικες φαίνεται να παρουσιάζουν αρκετά κενά. Σύμφωνα πάντως με τα μέχρι στιγμής δεδομένα οι νοταριακές ενέργειες του Ιωάννη πρέπει να ξεπερνούν τις 2000¹²⁸, χωρίς μάλιστα σε αυτόν τον αριθμό να περιλαμβάνονται οι 438 πράξεις, που παραδίδονται από το Ευρετήριο ενός χαμένου Κώδικά του, το οποίο εντοπίστηκε ενσωματωμένο στο Ευρετήριο του Κώδικα 85¹²⁹.

Κατά την υπογραφή των πράξεων του ο Μηνιάτης χρησιμοποιεί κατά κανόνα τον τίτλο του νοταρίου¹³⁰, τον οποίο περιστασιακά μόνο διανθίζει με το επίθετο πούμπλικος, δημόσιος δηλαδή¹³¹, προσθήκη, η οποία όμως δεν φαίνεται να σημαίνει κάτι ιδιαίτερο και για αυτόν το λόγο δεν κρίνεται σκόπιμο να αξιολογηθεί περαιτέρω.

Για τις υπηρεσίες του ο Μηνιάτης διατηρεί στον Μπούργο της Νάξου εργαστήριο, όπου και δέχεται τους πελάτες του¹³², το οποίο όμως, όπως προκύπτει τουλάχιστον από τις σχετικές αναφορές, χρησιμοποιείται σε λίγες περιπτώσεις, όπως λίγες είναι και οι αναφορές για πράξεις που συντάχθηκαν στο σπίτι του νοταρίου. Αντίθετα από τα υπάρχοντα στοι-

128. 914 πράξεις από τον Κώδικα 86 και περισσότερες από 700 από τον Κώδικα 85. Σε αυτές θα πρέπει να προστεθούν τόσο οι διάσπαρτες στα διάφορα αρχεία λυτές πράξεις όσο και οι 438 καταχωρίσεις του χαμένου νοταριακού Κώδικα.

129. Περισσότερα για το Κατάστιχο αυτό βλ. σχετ. παρακάτω στην ενότητα των ιδιωτικών δικαιοπρακτικών εγγράφων.

130. «Ιωάννης Μηνιατης νοταριος εγραφα».

131. Οι μαρτυρίες για αυτόν τον τίτλο προέρχονται τόσο από τον Κώδικα 85 (5/3/1668, αρ. 5) όσο και από τον Κώδικα 86 (7/3/1682, 14/3/1682, 17/8/1687, 4/1/1688, αρ. 191, 202, 674 (6^η μαρτυρία), 823.

132. Η Κάσδαγλη μάλιστα τοποθετεί το εργαστήρι αυτό κοντά στην εκκλησία της Παντάνασσας. Βλ. σχετ. Κάσδαγλη 1988, σ. 173.

χεία κυρίαρχη είναι η εικόνα μίας έντονης κινητικότητας. Η πλειονότητα των πράξεων του νοταρίου συντάσσεται στο σπίτι ενός από τους συμβαλλόμενους, ιδιαίτερα αν κάτι παρόμοιο επιβάλλεται από την ηλικία ή την κοινωνική τους θέση, ενώ εξίσου συχνά απαντά η επισήμανση ότι τα μέρη βρίσκονται στο σπίτι κάποιου τρίτου ή στο χώρο μίας εκκλησίας. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις επίσης ο νοτάριος βγαίνει έξω από τα όρια της Χώρας, κατά κανόνα σε κοντινές περιοχές, όπως είναι οι Μέλανες και οι Εγγαρές¹³³.

Από τις πράξεις όμως του Κώδικα δεν αντλούνται στοιχεία μόνο για τον τόπο σύνταξής τους. Μία ενδελεχής παρατήρησή τους παρέχει επίσης στοιχεία για την κατανόηση της μεθόδου εργασίας του νοταρίου αλλά και της λειτουργίας των δύο Κωδίκων, ο οποίος εκτός από τη συντήρηση της δικαιοσύνης μνήμης, έχουν έντονα χρηστική διάσταση, τόσο για τον ίδιο τον συντάκτη τους, όσο και για τους μεταγενέστερους. Αυτό τουλάχιστον δηλώνει αφενός η ύπαρξη των Ευρετηρίων, αφετέρου δε κάποιες εσωτερικές παραπομπές, που υπάρχουν για να διευκολύνουν τον αναγνώστη¹³⁴. Εξίσου ενδιαφέροντα επίσης είναι δύο λυτά σημειώματα, που εντοπίστηκαν στα φύλλα του Κώδικα 85 και τα οποία αποτελούν ενθυμήσεις του νοταρίου για την αναζήτηση συγκεκριμένων πράξεων¹³⁵. Αλλά και μέσα στα ίδια τα κείμενα των εγγράφων, σημειώσεις δίνουν δείγματα μίας περαιτέρω επεξεργασίας από το νοτάριο. Κατ' αρχάς ένα μεγάλο μέρος των πράξεων φέρει, από το χέρι πάντοτε του Μηνιάτη, την ένδειξη *ευγαλμένη*, επισήμανση που δηλώνει ότι από την πράξη αυτή έχει δημιουργηθεί αντίγραφο¹³⁶ και αφορά ακόμη και σε ιδιωτικά δικαιοπρακτικά έγγραφα, τα οποία έχουν καταχωρηθεί στον Κώδικα. Μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις αναφέρεται και το όνομα αυτού που ζήτησε το αντίγραφο¹³⁷, ενώ σε κάποιες άλλες ο νοτάριος σημειώνει ότι ο ενδιαφερόμενος δεν το παρέλαβε¹³⁸. Παράλληλα διορθώσεις πάνω στις ίδιες τις πράξεις καθώς και συμπληρώσεις είτε στο περιθώριο της σελίδας είτε στο διάκενο των γραμμών, προδίδουν ότι τα κείμενα διαβάστηκαν και διορθώθηκαν. Τα

133. Για όλα τα παραπάνω βλ. σχετ. Παράρτημα Β, Πίνακας 2.

134. π.χ. «... Ἡ ανοθεν γραφί δεν ετεληῖσε καὶ ἕκαμασι ἄλλη παρα μπρος ἤς φ. 321» Ιούλιος 1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 396.

135. φ. 400ν (362ν), πράξη αρ. 506.

136. Βλ. σχετ. το Παράρτημα Α', στο Ευρετήριο Νομικών Ὁρων, το σχετικό λήμμα.

137. «Εὐγαλμενο απο τὸν Αργηρό τὸν ἰον του / καὶ παλη απο τι μαναν του / καὶ παλι απο Βασιλη τον γαμπρο του ...», 31/1/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 198· «Εὐγαλμένος ο πόντος δια τη Σοφῆα καὶ παλη απο Λευκαρο ὄλο...», 2/4/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 482.

138. «Ευγαλμένι μα δεν τιν επιρε», 30/10/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 294.

αντίστοιχα παραδείγματα είναι πολλά και μπορούν εύκολα να εντοπιστούν στην έκδοση, όπου και επισημαίνονται με τα κατάλληλα σύμβολα.

Ο Μηνιάτης κατά την χρονολόγηση των πράξεών του ακολουθεί το βενετικό σύστημα (*more veneto*). Ως εκ τούτου το νέο έτος αρχίζει την πρώτη Μαρτίου, και οι ημερομηνίες που αφορούν τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο εντάσσονται στο προηγούμενο έτος. Αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ορισμένες πράξεις του Κώδικα δέθηκαν ομαδικά εκ των υστέρων και όχι με απόλυτη χρονολογική σειρά καθώς και το ότι τα ιδιωτικά δικαιοπρακτικά έγγραφα ενσωματώνονται, όπως είναι αναμενόμενο, σύμφωνα με την ημερομηνία καταχώρισής τους, δημιουργεί αρκετά προβλήματα στη νοταριακή αφήγηση. Ως εκ τούτου, σκόπιμο κρίθηκε να δημιουργηθεί ένα σχετικός πίνακας με τις πράξεις, αλλά και τις καταχωρίσεις σε ακριβή χρονολογική σειρά, ώστε να υπάρξει μία καλύτερη εποπτεία του όλου υλικού¹³⁹.

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Μηνιάτης στις πράξεις του είναι η ελληνική και δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι γνώριζε ιταλικά. Βέβαια και στους δύο του Κώδικες εντοπίζεται από ένα ιταλικό κείμενο, πρόκειται όμως για ιδιωτικά δικαιοπρακτικά έγγραφα, τα οποία ενσωματώνει αυτούσια στον Κώδικα και όχι για πράξεις ή αντίγραφα του νοταρίου. Με την ίδια λογική και κάποιες σημειώσεις γραμμένες στα ιταλικά, στα οπισθόφυλλα των πράξεων, είναι εμφανές ότι οφείλονται σε διαφορετικό χέρι από αυτό του νοταρίου. Φυσικά η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Μηνιάτης στις πράξεις του βρίθεται από εξελληνισμένους ιταλικούς νομικούς όρους και λέξεις, οι οποίες με την πάροδο των αιώνων όχι μόνο έχουν ενταχθεί στην τυπολογία των νοταριακών πράξεων αλλά και στην τοπική διάλεκτο¹⁴⁰.

Ολοκληρώνοντας αξίζει να αναφερθεί ότι στο υλικό τόσο του Κώδικα 85 όσο και του 86 δεν υπάρχει καμία αναφορά σχετικά το ύψος της αμοιβής του Μηνιάτη για τη σύνταξη ή την καταχώριση μίας πράξης, πληροφορία που ίσως θα απαντούσε και στο βασικό ερώτημα αν το νοταριακό επάγγελμα επαρκούσε για το βιοπορισμό κάποιου ή αποτελούσε το πάρεργο ενός ευκατάστατου αστού. Μέσα στο πλαίσιο του ίδιου προβληματισμού θα πρέπει να σημειωθεί αφενός ότι απουσιάζουν ακόμη και τα συνήθη από άλλες – κυρίως βενετοκρατούμενες περιοχές – κληροδοτήματα, που οι διαθέτες καταλείπουν στους συντάκτες των διαθηκών τους, αφετέρου δε ότι δεν έχουν εντοπιστεί ούτε κοινοτικές αποφάσεις, που να ρυθμίζουν παρόμοιες αμοιβές, γεγονός βέβαια αναμενόμενο για

139. Βλ. σχετ. Παράρτημα Β, Πίνακας 1.

140. Πρβλ. επίσης παρακάτω το κεφάλαιο για τις αρχές της έκδοσης καθώς και τα Ευρετήρια Νομικών Όρων και Εκφράσεων και Όρων και Λέξεων.

ένα τόσο μικρό επαγγελματικό κλάδο όπως αυτός των νοταρίων της Νάξου. Το μόνο ίχνος που εντοπίστηκε σχετικά είναι οι σημειώσεις σε δύο πράξεις του Κώδικα 86, στις οποίες ο ίδιος ο Μηνιάτης αναφέρει αόριστα για την αμοιβή του, χωρίς όμως να δίνει οποιαδήποτε άλλη πληροφορία σχετικά¹⁴¹.

5. ΔΙΚΑΪΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ 85

Οι πράξεις του Κώδικα 85, όπως εξάλλου και όλες οι νοταριακές πράξεις, αποτελούν πρωτίστως νομικά κείμενα και σαν κάτι παρόμοιο θα πρέπει να προσεγγίζονται και να αξιολογούνται. Ο Ιωάννης Μηνιάτης μπορεί να μην διέθετε νομική μόρφωση, όμως μέσα από την πρακτική μαθητεία του διπλά σε ένα άλλο δόκιμο νοτάριο, είχε καταφέρει να αποκτήσει την απαραίτητη εμπειρική κατάρτιση, που του επέτρεπε να καταστρώνει με αρκετή ευχέρεια ακόμη και τις πιο σύνθετες δικαιοπραξίες, ανταποκρινόμενος με επάρκεια στις απαιτήσεις της πελατείας του και διαφυλάσσοντας με υπευθυνότητα τα συμφέροντά της. Βέβαια πριν την οποιαδήποτε ανάλυση των δικαιοπρακτικών παραμέτρων του Κώδικα, θα πρέπει να γίνει μία βασική διάκριση ανάμεσα στις συνταγμένες από τον ίδιο τον Μηνιάτη πράξεις και στα ποικίλης προέλευσης ιδιωτικά δικαιοπρακτικά έγγραφα, τα οποία ο ίδιος καταχώρισε στον Κώδικά του.

5.1. Οι ιδιωτικές πράξεις του Κώδικα 85

Με αφετηρία το γεγονός της παρουσίας νοταρίων μόνο στην Χώρα της Νάξου καθώς και σε κάποιες περιοχές της ενδοχώρας όπως η Δρυμαλία και τ' Απεράθου, είναι αναμενόμενο ότι οι δικαιοπρακτικές ανάγκες του υπόλοιπου πληθυσμού εξυπηρετούνταν από εγγράμματους ιδιώτες, οι οποίοι θα πρέπει να διαχωριστούν κατά τα φαινόμενα σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Πρόκειται δηλαδή για άτομα που είτε συντάσσουν πράξεις που τους αφορούν προσωπικά, είτε εξυπηρετούν κάποιους άλλους, οι οποίοι για ποικίλους λόγους δεν έχουν πρόσβαση σε νοτάριο. Ο Βισβίτζης μάλιστα υποστηρίζει ότι σε ορισμένες περιοχές υπήρχαν εντεταλμένοι

---

141. «... Σὰ θε νὰ σηκωθὴν ἡ ἄνωθεν γραφὴν ὅπου θεν νὰ τὴν ἐσηκώσῃ ἄς πλερωθὴν καὶ τὶς ἄλλες δύο τὸ δύο τετάρτιο καθὼς γράφομε ἄνωθεν διατὶν δὲν τὶς ἐσήκωσεν καὶ μὴ τὸν ἐγελάσειν νὰ πομείνου ἐκεῖνες ἀπλέρωτες διατὶ ἔβαλα κόπο καὶ εἰς ἐκεῖνες», 14/9/1681, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 174· «... ἐπλερώθηκα διὰ τὴν ἄνωθεν γραφὴν διατὶ / ἐγίνη ἄλλη πού ἐπουλήθη τὸ τετάρτι τοῦ κοπι/αστὴν καὶ ἐπῆρεν το ὁ Σταμάτης Καστελλάνος», 4/3/1688, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 717.

«γραφείς» για τη σύνταξη ιδιωτικών δικαιοπραξιών¹⁴², οι οποίες όμως και πάλι δεν είχαν την ισχύ ενός νοταριακού εγγράφου, αλλά θα έπρεπε για την εγκυρότητά τους να καταχωριθούν στη συνέχεια σε κάποιο νοταριακό πρωτόκολλο. Αυτό ίσως δικαιολογεί ως ένα βαθμό και τη συχνή παρουσία τέτοιων ιδιωτικών πράξεων στον Κώδικα 85, αν και η συστηματική αποδελτίωση των ονομάτων των συντακτών¹⁴³ δεν προσέφερε ιδιαίτερα στοιχεία σχετικά. Συγκεκριμένα ελάχιστοι από αυτούς έχουν συντάξει περισσότερες από δύο πράξεις, γεγονός που αν μη τι άλλο δηλώνει την περιστασιακή τους ενασχόληση, ενώ μόλις δύο αναφέρονται, από τον κατά τα λοιπά προσεκτικό Μηνιάτη, ως γραφείς¹⁴⁴.

Βέβαια η διαπίστωση αυτή δεν αναιρεί το γεγονός ότι από ένα σύνολο 760 νοταριακών ενεργειών, που εντοπίζονται στον Κώδικα, τα ιδιωτικά δικαιοπρακτικά έγγραφα ανέρχονται στον αριθμό των 115¹⁴⁵, αποτελώντας με αυτόν τον τρόπο ένα σημαντικό ποσοστό του σώματος των πράξεων¹⁴⁶. Πάγια τακτική του Μηνιάτη για αυτές τις «ξένες γραφές», όπως χαρακτηριστικά τις ονομάζει, είναι όχι η αντιγραφή τους¹⁴⁷ αλλά η αυτούσια ενσωμάτωσή τους στο Κατάστιχο του¹⁴⁸, με την προσθήκη συνήθως στο κάτω μέρος του εγγράφου μίας τυποποιημένης φράσης, η οποία και αναφέρει την ακριβή ημερομηνία καταχώρισής τους καθώς και το πρόσω-

142. Βλ. σχετ. Βισβίζης 1945, σ. 92.

143. Πρβλ. σχετ. Παράρτημα Β, Πίνακας 3.

144. Περισσότερες πληροφορίες σχετικά εκτιμάται ότι θα δώσει μια πιο συστηματική αποδελτίωση των συντακτών των ιδιωτικών εγγράφων, που βρίσκονται στις διάφορες αρχειακές σειρές.

145. *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 2, 3, 4, 5, 6, 12, 19, 39, 46, 56, 57, 58, 59, 62, 76, 76α, 76β, 80, 81, 82, 82.1, 84, 84.2, 100, 101, 103, 105, 136, 154, 166, 171, 172, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 197, 197α, 197β, 221, 222, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 255.1, 279, 280, 281, 282, 314, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 375, 402, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 433, 437, 438, 467, 503, 507, 523, 525, 529, 530, 532, 540, 557, 570, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610α, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620.

146. Υπάρχουν επίσης και 4 πράξεις άλλων νοταρίων: *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 55.1 (νοτ. άγνωστος), 170 (νοτ. Παντολέων Μηνιάτης), 231 (νοτ. άγνωστος), 610 (νοτ. Δρυμαλίας Απόστολος).

147. Αυτό γίνεται σε μία μόνο περίπτωση και σημειώνεται από τον Μηνιάτη: «1671 Μαγίου 5 μου έδωσε ο μισέρ Μιχάλης Μοστρατος καί εσεικοσαν του / τήν μπαρουσαν διᾶθθιαι απο το καθοληγον αυτεντικο καγο Ιωάννης / Μηνιατις νοταριος απε λογο εις λογο πιστεος και αληθιας», 3/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 231.

148. Στην περίπτωση μάλιστα μίας διαθήκης, που έχει συνταχθεί κατά τη διάρκεια 29 χρόνων, ένα τμήμα του κειμένου έχει γραφεί από τον ίδιο το διαθέτη και ένα άλλο κομμάτι από το νοτάριο: 1644-1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 522.

πο, που παρέδωσε το έγγραφο¹⁴⁹. Εκτός φυσικά από αυτήν την υπόμνηση, η διαφορετική προέλευση των εγγράφων προκύπτει και από μία σειρά άλλα στοιχεία όπως ο διαφορετικός γραφικός χαρακτήρας, το μέγεθος και η ποιότητα του χαρτιού, οι εμφανείς διπλώσεις των φύλλων, οι σημειώσεις στα οπισθόφυλλα κτλ. Τα συγκεκριμένα έγγραφα παραδίδονται στο νοτάριο είτε γιατί τα συμβαλλόμενα μέρη επιθυμούν να κατοχυρώσουν την πράξη τους, με την καταγραφή της σε ένα νοταριακό κατάστιχο, είτε γιατί συνδέονται με κάποια άλλη πράξη του πρωτόκολλου και χρησιμοποιούνται για την περαιτέρω τεκμηρίωσή της. Βέβαια αυτό αποτελεί ένα φαινόμενο που εστιάζεται αποκλειστικά και μόνο στον Κώδικα 85, αφού από τις 914 πράξεις του Κώδικα 86 τα ιδιωτικά έγγραφα ανέρχονται μόλις σε πέντε¹⁵⁰. Η εξήγηση αυτής της διαφοράς δίνεται από τον ίδιο τον Μηνιάτη, ο οποίος όπως αναφέρει σε μία σημείωση του Ευρετηρίου του Κώδικα 85 απεφάσισε το 1676 να συγκροτήσει ένα παράλληλο κατάστιχο, στο οποίο και θα καταχωρούσε τα ιδιωτικά δικαιοπρακτικά έγγραφα που του παραδίδονταν, μεταβάλλοντας την πρακτική της ενσωμάτωσης παρόμοιων πράξεων στο τρέχον πρωτόκολλο. Από το χαμένο αυτό σήμερα κατάστιχο δεν σώζεται παρά μόνο ένα μέρος από το Ευρετήριο του. Όπως φαίνεται πρόκειται για ένα Πρωτόκολλο τουλάχιστον 438 καταχωρίσεων, ιδιωτικών κατά κανόνα εγγράφων, το οποίο και συνεχίζει την αρίθμηση των φύλλων του Κώδικα 85 και φτάνει χρονικά μέχρι και το 1700, «τρέχοντας» παράλληλα και με τον Κώδικα 86 και με τον άλλο ή τους άλλους Κώδικες του Μηνιάτη, που γέμιζαν το κενό τόσο ανάμεσα στο 1676, που τελειώνει ο Κώδικας 85, και το 1680, που αρχίζει ο Κώδικας 86, όσο και μετά το 1689, που σταματούν οι πράξεις του Κώδικα 86. Μάλιστα δεν είναι απόλυτα κατανοητό ούτε γιατί ο Μηνιάτης έκρινε σκόπιμο τα περιεχόμενα του χαμένου αυτού Κώδικα να περιληφθούν στο Ευρετήριο του 85, ούτε και γιατί επέλεξε τα δύο κατάστιχα να έχουν ενιαία σελιδαρίθμηση, ενώ αντίστοιχα ο Κώδικας 86 αριθμείται αυτόνομα¹⁵¹.

Τα έγγραφα αυτά, τα οποία δεν προέρχονται από την πένα ενός επαγ-

149. «1669 Οκτωβρίου 6 μου εδοσεν τα διο οπίστε αβαντάρια ο Κοσταν/τις Σπαθαρος καί εβαλα τα ης τι μανα της καντζηλαριας μου καγο Ίωάννης Μηνιάτης νοταριος», *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 59· «1670 / Σεπτεβριου 21 μου εδοσεν ο μισερ Μα/νολης Παπαδοπουλος το παρον ρετζίβερο / καί εβαλα τον ής τι μανα καγό Ίωάννης Μηνιατις νοταριος», *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 166.

150. *Μηνιάτης Ιωάννης 86*, αρ. 23, 407, 523, 647, 792.

151. Η ανασυγκρότηση του συγκεκριμένου Κώδικα επιχειρείται με την έκδοση του τμήματος του Ευρετηρίου που τον αφορά και η οποία συνοδεύεται από επιτομές (Regestes) των πράξεων. Βλ. σχετ. Ι. Χατζάκης, «Ο χαμένος Κώδικας “των ξένων γραφών” του Ιωάννη Μηνιάτη», *Φλέα 67* (Ιούλ. – Σεπτ. 2020), σσ. 5-167.

γελματία, παρουσιάζουν επιστημονικά ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Παρά δηλαδή τα εγγενή προβλήματα που εντοπίζονται, όπως οι δυσκολίες στη σύνταξη και το δυσνόητο πολλές φορές περιεχόμενό τους, αποτελούν ένα εξαιρετικό δείγμα της πρόσληψης του δικαίου από μη ειδικούς, ενώ εκτιμάται ότι η προσεκτικότερη μελέτη τους θα επιτρέψει την ανίχνευση εθιμικών κανόνων, άγνωστων ίσως στις τυποποιημένες νοταριακές πράξεις.

5.2. Ανιχνεύοντας τα τυπολογικά χαρακτηριστικά των πράξεων του Κώδικα 85

Αντίθετα με τα ιδιωτικά έγγραφα, τα οποία στην καλύτερη περίπτωση τείνουν να μιμηθούν τα νοταριακά πρότυπα, στοχεύοντας ως επί το πλείστον να αποτυπώσουν χωρίς περιττά στοιχεία τον αυστηρό πυρήνα μίας δικαιοπραξίας, οι νοταριακές πράξεις, ακολουθούν αυστηρά πρότυπα, διαμορφωμένα στο πέρασμα των αιώνων, η αποστήθιση των οποίων αποτελούσε το κυριότερο ίσως αντικείμενο της μαθητείας των νοταρίων¹⁵². Τα πρότυπα αυτά, τα οποία και διαφοροποιούνται ανάλογα με το είδος της δικαιοπραξίας, προσαρμοζόμενα στα πραγματικά περιστατικά της κάθε περίπτωσης, περιέχουν επίσης, όπως είναι αναμενόμενο και ένα σταθερό επαναλαμβανόμενο πυρήνα βασικών στοιχείων.

Οι πράξεις φυσικά του Μηνιάτη δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν την εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα. Τα πρότυπα που ακολουθεί ο νοτάριος, ανατρέχουν στη νοταριακή πρακτική του Δουκάτου, όπως αυτή αποκρυστάλλωθηκε τον 16^ο αιώνα, έχοντας ισχυρές επιδράσεις από τα αντίστοιχα ιταλικά *φορμουλάρια* της εποχής. Ως σταθερά λοιπόν στοιχεία, που απαντά κανείς σε όλες σχεδόν τις πράξεις του Μηνιάτη, θα πρέπει να αναφερθούν η επίκληση του θείου, η ημερομηνία και ο τόπος σύνταξης της πράξης, η παράθεση των στοιχείων των δικαιοπρακτούντων, ενώ το περιεχόμενο της δικαιοπραξίας διασφαλίζεται με τις απαραίτητες ποινικές ρήτρες. Η προστασία αυτή κρίνεται απαραίτητη για τις περιπτώσεις μη εκπλήρωσης ή πλημμελούς εκτέλεσης των όρων της δικαιοπραξίας, αναμιγνύοντας, για αυτόν ακριβώς το λόγο, την πολιτική εξουσία σε μία κατά βάση ιδιωτική υπόθεση. Εκπροσώπους εν προκειμένω του κράτους αποτελούν οι οθωμανοί αξιωματούχοι¹⁵³, που υπηρετούν στην Νάξο, ενώ

152. Πρβλ. ενδεικτ. G. Ferrari Dalle Spade, «Formulari notarili inediti dell' età bizantina», *Bulletino dell' istituto Storico Italiano* 33 (1912), σσ. 41-128 (= *Scritti Giuridici*, τ. I, Milano 1953, σσ. 337-408).

153. Οι αξιωματούχοι αυτοί στις περισσότερες περιπτώσεις, ίσως για καλύτερη εξασφάλιση, αναφέρονται κατά ζεύγη. Τα αντιπροσωπευτικότερα από αυτά είναι 1. ο Καδής και ο Κεχαγιάς (*Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 93, 94, 95, 96, 99, 102, 104, 106, 108,

δεν λείπουν και οι περιπτώσεις εκείνες, που από την περίοδο της Λατινοκρατίας, ανακαλείται η αόριστη έννοια της Αφεντίας¹⁵⁴. Κάτι παρόμοιο τη συγκεκριμένη περίοδο δεν αποτελεί απλά ένα στείο αναχρονισμό, αλλά υπαγορεύεται από τις τρέχουσες ιστορικές συνθήκες. Όπως δηλαδή αναφέρθηκε και παραπάνω, το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα οι βενετοτουρκικοί πόλεμοι και ο αποκλεισμός, που επέβαλλε ο βενετικός στόλος στο Αιγαίο, αρκετές φορές εμπόδιζαν την Υψηλή Πύλη να επανδρώσει τις διοικητικές της υπηρεσίες στις Κυκλάδες, οι οποίες για μεγάλα χρονικά διαστήματα περνούσαν κάτω από τον έλεγχο των Βενετών. Η αοριστία λοιπόν αυτή φαίνεται να εξυπηρετεί ιδιαίτερα την προάσπιση των συμφερόντων των συμβαλλομένων μερών¹⁵⁵. Φυσικά εξ αρχής θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι αρκετές κατηγορίες δικαιοπραξιών όπως οι μαρτυρικές καταθέσεις, οι αποδείξεις εξόφλησης, τα πληρεξούσια κτλ., εξαιτίας ακριβώς του μη συμβατικού τους χαρακτήρα, δεν εμπεριέχουν παρόμοιες ρήτρες¹⁵⁶ είτε γιατί δεν χρειάζεται να διασφαλιστούν είτε γιατί εξασφαλίζονται με άλλους τρόπους.

111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 131, 134, 135, 138, 139, 140, 144, 150, 158, 165, 169, 174, 184, 192, 193, 203, 204, 206, 212, 217, 232, 233, 238, 241, 245, 252, 257, 264, 266, 268, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 283, 293, 325, 327, 344, 348, 393, 401, 432, 445, 447, 448, 455, 463, 464). 2. ο Καδής και ο Ζαπτιτζής (*Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 312, 343, 458, 482, 483, 486, 487, 488, 490, 496, 497, 499, 504, 505, 512, 514, 521, 524, 527, 531, 536, 551, 563, 569, 573). 3. ο Καδής και ο Μπέης (*Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 15, 82, 294, 395, 407, 408, 427, 443, 478, 479, 593, 603). 4. Ο Καδής και ο Βοϊβόντας (*Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 520, 582, 596, 599, 601). Υπάρχουν φυσικά και περιπτώσεις που οι αξιωματούχοι αναφέρονται μεμονωμένα (Υπέρ του κατά καιρού Ζαπτιτζή: *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 60, 68, 71, 321, υπέρ του Κεχαγιά: *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 74).

154. Η υπάρχουσα πολιτική ρευστότητα, σε ορισμένες περιπτώσεις, αποτυπώνεται ακόμη πιο καθαρά με την κατάπτωση της ρήτρας υπέρ της «κατά καιρού Αφεντίας» (*Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 21, 28, 151, 185, 398, 420, 422) ή της «Αφεντίας που ήθελε μας ορίζει» (19/1/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 561). Για λόγους ενότητας αξίζει τέλος να αναφερθούν εδώ κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις, στις οποίες και συμφωνείται η κατάπτωση της ποινικής ρήτρας είτε υπέρ των συμβαλλομένων μερών (*Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 2, 16, 66, 67, 70, 80, 187, 221, 250, 467, 619), είτε υπέρ της Κοινότητας (*Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 255, 299, 593).

155. *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 3, 5, 10, 13, 15, 17, 20, 23, 24, 25, 33, 37, 38, 54, 55, 56, 57, 61, 63, 69, 75, 77, 78, 79, 85, 88, 89, 91, 107, 109, 110, 117, 127, 136, 146, 154, 161, 186, 189, 199, 205, 207, 215, 229, 230, 240, 260, 281, 284, 287, 288, 296, 326, 333, 337, 341, 345, 352, 353, 356, 374, 384, 388, 389, 390, 391, 392, 396, 399, 404, 405, 406, 413, 414, 428, 444, 450, 451, 453, 454, 457, 462, 465, 470, 472, 481, 492, 494, 495, 506, 509, 518, 541, 545, 547, 550, 553, 561, 562, 565, 566, 572, 576, 578, 579, 583, 589, 590, 592, 594, 595, 598, 602, 605, 613.

156. Έτσι λίγο ως πολύ στον Κώδικα 85 μετρήθηκαν 370 πράξεις χωρίς αναφορά ποινικής ρήτρας.

Η πράξη τέλος ολοκληρώνεται αφενός με τις υπογραφές των μαρτύρων, οι οποίες στον Κώδικα είναι αυτόγραφες, καθώς και με αυτήν του νοταρίου, η οποία και εξασφαλίζει την εγκυρότητα της δικαιοπραξίας, προσδίδοντάς της φυσικά και το απαιτούμενο κύρος. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι ο αριθμός των μαρτύρων, που προσυπογράφουν μία πράξη, δεν φαίνεται να ακολουθεί κάποιο συγκεκριμένο κανόνα, ενώ η επιλογή τους είναι εμφανές ότι τις περισσότερες φορές γίνεται από τον ίδιο το νοτάριο και όχι από τα συμβαλλόμενα μέρη. Βέβαια η μελέτη των υπογραφών έφερε στο φως και μία άλλη σημαντική εξέλιξη. Ενώ δηλαδή στις δικαιοπραξίες του 16^{ου} αιώνα δεν συνηθίζεται οι δικαιοπρακτούντες να υπογράφουν ανάμεσα στους μάρτυρες, στις πράξεις του 17^{ου} αιώνα, όλο και πιο συχνά παρατηρείται κάτι παρόμοιο. Πρόκειται για μία μεταβολή που φαίνεται να ακολουθεί, έστω και με κάποια σχετική καθυστέρηση, αντίστοιχες εξελίξεις, που διαπιστώνονται στα πρωτόκολλα των δυτικών νοταρίων, δίνοντας ενεργότερο ρόλο στους συμβαλλομένους και αποτελώντας μία ακόμη ρωγμή στη νοταριακή αυθεντία.

Τα βασικά λοιπόν αυτά στοιχεία αποτελούν τον καμβά πάνω στον οποίο κάθε φορά αναπτύσσεται η τυπολογία των πράξεων, με διαφοροποιήσεις φυσικά ανάλογα με το είδος και την πολυπλοκότητα της κάθε περίπτωσης. Στις πράξεις πάντως του Μηνιάτη διάχυτη είναι η αίσθηση και ενός τρόπου τινά “ταξικού εμπλουτισμού” του κειμένου, ανάλογα με το μορφωτικό και το κοινωνικό επίπεδο των συμβαλλομένων, ίσως γιατί στις περιπτώσεις ισχυρών παραγόντων και ο νοτάριος υπόκειντο περισσότερο στον έλεγχό τους και τα προστατευόμενα συμφέροντα ήταν ισχυρότερα. Η παρατήρηση αυτή εξάλλου βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση και με μία απόπειρα ανάλυσης του πελατολογίου του Μηνιάτη. Ο νοτάριος την εποχή αυτή συνυπάρχει στην Χώρα της Νάξου με τουλάχιστον άλλους τέσσερεις συναδέλφους του¹⁵⁷, γεγονός που καθιστούσε σοβαρό το σχετικό ανταγωνισμό. Βέβαια με δεδομένο ότι από τους νοταρίους αυτούς δεν διασώζονται παρά μόνο λυτά έγγραφα, τα σχετικά συμπεράσματα δεν μπορεί παρά να είναι επισφαλή. Πάντως μελετώντας τις πράξεις και των δύο Κωδίκων, ο Μηνιάτης φαίνεται να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης μίας σταθερής πελατείας, την οποία ως έναν τουλάχιστον βαθμό έχει κληρονομήσει και από τον αδελφό του Παντολέοντα. Το πελατολόγιο αυτό

157. Πρόκειται για τους: Μάρκο Σουμμαρίπα, Ζαχαρία Σπανόπουλο και Νικόλα Αναπλιώτη. Σε αυτούς θα πρέπει να προστεθεί και ο Αρχιερατικός Πρωτονοτάριος Αντώνιος Μενδρινός, ο οποίος εκτός από τα καθήκοντά του στην ορθόδοξη Μητρόπολη, ασκούσε παράλληλα σημαντική νοταριακή δραστηριότητα. Πρβλ. σχετ. Περίγραμμα II, αρ. 1.66, 1.67, 1.40, και 1.58 αντίστοιχα.

δεν φαίνεται να παρουσιάζει συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά, αφού στους πελάτες του Μηνιάτη συναριθμούνται τόσο οι λατίνοι και οι ορθόδοξοι άρχοντες όσο και οι αστοί του Μπούργου, ενώ δεν λείπουν και οι αγρότες που επ' ευκαιρία κάποιας επίσκεψής τους στην Χώρα, αποφασίζουν να τακτοποιήσουν και τις νομικές τους εκκρεμότητες.

5.3. Νομική αποτίμηση των πράξεων του Κώδικα 85

Τονίστηκε επανειλημμένα ότι ο Κώδικας 85 των ΓΑΚ παρουσιάζει ιδιαίτερο νομικό ενδιαφέρον, αφού, εξαιτίας του μεγάλου ειδολογικού του εύρους, παρέχει δείγματα από διαφορετικές δικαιοπραξίες και μάλιστα σε ένα σημαντικό αριθμό, γεγονός που επιτρέπει την ασφαλή εξαγωγή συμπερασμάτων, όχι μόνο στο επίπεδο της τυπολογίας της κάθε πράξης, αλλά και σε αυτό της αποτίμησης του εφαρμοζόμενου δικαίου. Ως εκ τούτου κρίθηκε σκόπιμο να γίνει μία αναφορά στα είδη των πράξεων, που εντοπίζονται στον Κώδικα 85 και να δοθούν κάποια από τα βασικότερα νομικά χαρακτηριστικά τους.

5.3.1. Δικαιοπραξίες

5.3.1.1. Πληρεξούσια

Αρκετές από τις δικαιοπραξίες αντιπροσώπευσης σχετίζονται με τις μεταβιβάσεις ακινήτων, αφού συντάσσονται επ' ευκαιρία τους, συνιστώντας τρόπον τινά ένα είδος παραπληρωματικών πράξεων¹⁵⁸. Βέβαια αυτό αποτελεί τον κανόνα, αλλά δεν καλύπτει το σύνολο των εμφανιζόμενων περιπτώσεων, αφού στον Κώδικα υπάρχουν πληρεξούσια που έχουν συνταχθεί για τη διεκπεραίωση κάποιας προσωπικής υπόθεσης του εντολέα¹⁵⁹, ιδιαίτερα μάλιστα αν συντρέχει αδυναμία μετάβασής του σε άλλο τόπο¹⁶⁰. Ανεξάρτητα πάντως από την αιτία σύνταξής τους, βασικά στοιχεία της τυπολογίας της πράξης αποτελούν πάντοτε ο προσδιορισμός του πλαισίου, που παρέχει ο εξουσιοδοτών στον πληρεξούσιό του καθώς και η υπόσχεση ότι θα αποδεχτεί ανεπιφύλακτα τις ενέργειες, στις οποίες ο τελευταίος θα προβεί, πράττοντας σύμφωνα με την κρίση του. Αξίζει τέλος να διευκρινιστεί ότι σε αρκετές περιπτώσεις τα πληρεξούσια συνυπάρχουν ή και ανιχνεύονται σε πράξεις που σχετίζονται

---

158. 20/11/1670, 13/5/1671, 5/11/1673 (10/1/1674), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 180, 242, 609.

159. 7/4/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 29.

160. 5/11/1664 (30/9/1670), 8/3/1671, 12/12/1671, 17/4/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 170, 214, 319, 357.

με την παροχή ευρύτερων εξουσιών όπως με το διορισμό διαχειριστή¹⁶¹, με παρακαταθήκες ή και διαθήκες που συντάσσονται εν όψει ταξιδιών.

5.3.1.2. Χρεωστικά ομολόγια και “πακτώσεις”

Στην Νάξο του 17^{ου} αιώνα η κυκλοφορία του χρήματος παρουσιάζεται αρκετά περιορισμένη. Εντύπωση προκαλεί η έλλειψη μετρητών ακόμη και στους κατόχους σημαντικών περιουσιών. Στις πολυσέλιδες προικοδοσίες των ευγενών του Κάστρου ή των πλούσιων ορθόδοξων του Μπούργου, τα χρήματα σπανίζουν και η μόνη μορφή που αναφέρονται είναι αυτή των χρεογράφων. Την κατάσταση δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο οι καταβαλλόμενοι σε χρήματα φόροι, οι οποίοι και απορροφούσαν και την τελευταία ικμάδα ρευστότητας. Αποτέλεσμα μία εικονική διακίνηση του χρήματος μέσω των χρεωστικών ομολόγων, από τα οποία παρ’όλα αυτά στον Κώδικα 85 υπάρχουν μόλις δώδεκα. Την έλλειψη αυτή δικαιολογεί μόνο μία προσεκτικότερη παρατήρηση των συγκεκριμένων πράξεων, αφού οι δανειστικές συμβάσεις συνίσταντο κατά κανόνα με ιδιωτικά δικαιοπρακτικά έγγραφα (σκριτά), των οποίων μόνο σε περιπτώσεις υπερημερίας του οφειλέτη κρινόταν σκόπιμη η καταχώρισή τους σε κάποιο νοταριακό κατάστιχο. Στην κατάσταση αυτή συνηγορεί επίσης και το γεγονός ότι τα έγγραφα αυτά φυλασσόταν από το δανειστή, ο οποίος μπορούσε ελεύθερα να τα μεταβιβάσει, κληροδοτώντας τα ή παραχωρώντας τα έναντι προσωπικού του χρέους, ενώ σε περίπτωση εξόφλησής τους το έγγραφο καταστρεφόταν (ξεσκιζόταν), πράξη η οποία και σηματοδοτούσε την απόσβεση της απαίτησης του δανειστή¹⁶². Βέβαια δεν λείπουν και οι περιπτώσεις εκείνες που τα πράγματα δεν εξελισσόταν με την προσήκουσα ομαλότητα, με τις υποθέσεις να καταλήγουν στη δικαιοσύνη αναγκάζοντας τον οφειλέτη εκτός από το δάνειο, να καλύψει και τα σχετικά δικαστικά έξοδα¹⁶³.

Τη νοητή συνέχεια των χρεωστικών ομολόγων αποτελεί μία άλλη μορφή δικαιοπραξιών, που εντοπίζεται στον Κώδικα και είναι μία ιδιότυπη σύμβαση, η οποία περιγράφεται με τον όρο της *πάκτωσης*, λέξη που παραπέμπει περισσότερο σε κάποια μορφή καλλιεργητικής μίσθωσης,

161. 2/5/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 34.

162. 15/7/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 404. Για τον έγγραφο χαρακτήρα των χρεωστικών ομολόγων πρβλ. σχετ. Παπαρήγα-Αρτεμιάδη, Χωρίς κανένα κοντράστιο, σσ. 14-16 (δοκ.).

163. «... Καί / έτζη φτανοντας ή τρις χρονι και ηθελε γιρεφιη ο άφεντις ο Κορονελος τα / 122 ρεαληα και το καρτο και δεν ιθελε τα έχη ευχαριστιμένα και ηθελε πα/γι ήσε κρισιν να καμι όξοδο δια να λαβι το δικόν του ηποσχετε ο α/φεντις ό Καλβος να την πλιρονη ...», 1/7/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 246.

αποτελεί όμως στην πραγματικότητα την επιβίωση του θεσμού της αντί-χρησης, γνωστού τόσο στο ρωμαϊκό όσο και στο βυζαντινό δίκαιο¹⁶⁴. Σύμφωνα λοιπόν με αυτές τις συμβάσεις ο οφειλέτης παραχωρούσε προσοδοφόρο ακίνητο στο δανειστή, ώστε από τους καρπούς του να καλύπτονται οι τόκοι του δανείου και να εξασφαλίζεται περαιτέρω η οφειλή¹⁶⁵. Παρόμοια συμφωνία αποτελούσε κατά κανόνα το επόμενο στάδιο μίας δανειστικής σύμβασης, χωρίς να αποκλείεται η συνυπαρξή τους σε μία και την αυτή πράξη, συνιστούσε δε μία μορφή εμπράγματης ασφάλειας, με την οποία και εξασφαλιζόταν η δανειακή σύμβαση. Η ύπαρξη του θεσμού στην Νάξο είναι αρκετά πιθανό να αποτελεί αποσκευή από το βυζαντινό παρελθόν του νησιού, δεν αποκλείεται όμως να πρόκειται για αντιδάνειο από το βενετικό δίκαιο, στο οποίο με τη μορφή του δανείου *a(l) galder* (από το λατινικό *gaudere*) γνώρισε ιδιαίτερη διάδοση, όχι μόνο στην ίδια την Βενετία¹⁶⁶, αλλά και σε περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας, οι οποίες βρέθηκαν κάτω από την κυριαρχία της, όπως για παράδειγμα η Κρήτη¹⁶⁷. Η επίδραση αυτή τουλάχιστον μαρτυρείται στο επίπεδο της τυπολογίας της σχετικής νοταριακής πράξης, στην οποία φράσεις όπως *γοντέρω ή γόδε περ γόδε*¹⁶⁸ ανακαλούν τις αντίστοιχες συμβάσεις των βενετοκρατούμενων περιοχών. Κατά τα λοιπά η ίδια η σύμβαση δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητες. Η παράδοση των χρημάτων ή η ανανέωση του δανείου σηματοδοτεί την παραχώρηση για κάρπωση συγκεκριμένου ακινήτου για τόσο διάστημα όσο καθορίσουν τα συμβαλλόμενα μέρη, και το οποίο ορισμένες φορές φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα μακρό. Εξόφληση του δανείου σήμαινε την άμεση επιστροφή της επικαρπίας του ακινήτου στον κύριό του, ενώ αντίθετα υπερημερία του οφειλέτη στις περισσότερες περιπτώσεις σηματοδοτούσε τη συνέχιση της παρακράτησης της επικαρπίας και την απαρχή μίας διαδικασίας για την απόκτηση από μέρος του δανειστή της πλήρους κυριότητας του πακτωμένου ακινήτου. Ας σημειωθεί ότι μία τέτοια δυνατότητα προβλέπεται κατά κανόνα στην ίδια την τυπολογία της πάκτωσης και η ειδοποιός εν

164. Βλ. σχετ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Χωρίς κανένα κοντράστιο, σ. 44, υποσημ. 181 (δοκ.) όπου και η πλαιότερη βιβλιογραφία.

165. 1/1/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 322.

166. Βλ. σχετ. M. Ferro, *Dizionario del diritto commune e Veneto dell' avvocato*, τ. II, Venezia 1778-1781, λήμμα *regno*. Δ. Μανίν, *Περί της αστικής, εμπορικής και ποινικής των Ενετών νομοθεσίας*, Κέρκυρα 1889 (αναστ. επανέκδ. 2002), σσ. 60-61, 69-70. Πρβλ. σχετ. Χατζάκης 2007, σσ. 161-162.

167. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2007, σ. 161, υποσημ. 68.

168. «... να το έχη και να το τρογι, να το γοντερι / γοδε περ γοδε ...», 14/10/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 63· 28/2/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 213.

τέλει διαφορά συνίσταται στο αν ο δανειστής μπορεί να αποκτήσει αυτοδίκαια το ακίνητο ή αν για κάτι παρόμοιο απαιτείται η διαμεσολάβηση του οφειλέτη και η σύμπραξή του, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, σε μία εικονική πώληση. Φαίνεται πάντως ότι ακόμη και στην περίπτωση όπου αυτοδίκαιης υπεισέλευσης του ακινήτου στην κυριότητα του δανειστή, κατανοώντας τον καταχρηστικό χαρακτήρα μίας τέτοιας ρήτηρας, ο δανειστής επεδίωκε τη μεταβίβαση του ακινήτου με αγοραπωλησία, αποδίδοντας μάλιστα στον οφειλέτη το υπερβάλλον.

5.3.1.3. Δωρεές εν ζωή και αιτία θανάτου

Οι δωρεές αφορούν κατά κύριο λόγο την παραχώρηση ακινήτων είτε εν ζωή είτε αιτία θανάτου¹⁶⁹ και αποτελούν κάποιες από τις λιγότερο τυποποιημένες πράξεις, που απαντά κανείς στον Κώδικα 85. Συγκεκριμένα στον τύπο της πράξης εκτός από τα στοιχεία του δωρητή και του δωροεodόχου περιλαμβάνεται η αιτία για την οποία γίνεται η χαριστική δικαιοπραξία καθώς και κάποιοι ιδιαίτεροι όροι, που αποτελούν την προϋπόθεση για την υλοποίηση της δωρεάς¹⁷⁰, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις προβλέπονται ακόμη και καταπιστευματικοί δωροεodόχοι¹⁷¹. Φυσικά ανάμεσα στους δωροεodόχους κυρίαρχη θέση έχουν οι μονές και οι εκκλησίες του νησιού, αφού με αυτόν τον τρόπο οι δωρητές καλύπτουν τις μεταφυσικές τους αγωνίες, δεσμεύοντας τους ιερείς να τους εγγράψουν στην πρόθεση και να τελούν μνημόσυνα για την ανάπαυση τόσο της δικής τους ψυχής όσο και των προσφιλών τους προσώπων¹⁷². Βέβαια από την περιπτωσιολογία των πηγών δεν λείπουν ούτε οι δωρεές μεταξύ συζύγων¹⁷³, ούτε και σε πρόσωπα του οικογενειακού ή του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος¹⁷⁴.

5.3.1.4. Αγροτικές μισθώσεις

Η μακρά διάρκεια της λατινικής κυριαρχίας στο νησί της Νάξου και η εφαρμογή ενός νόθου φεουδαλισμού είχε ως αποτέλεσμα τη διάδοση μίας σειράς καλλιεργητικών μισθώσεων, με τις οποίες οι αγροτικοί πληθυσμοί αποκτούσαν πρόσβαση στις φεουδαρχικές γαίες, κάτω από δυσμενείς κατά κανόνα για αυτούς όρους και συνθήκες. Οι μισθώσεις αυτές

169. Βλ. ενδεικτ. Παπαγιάννη 1992, σσ. 88-91.

170. 8/11/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 438.

171. 28/11/1671, 6&15/4/1674, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 304, 591.

172. 30/9/1669, 4/10/1671, 28/11/1671, 8/11/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 53, 289, 304, 438.

173. 12/9/1665, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 314

174. 28/8/1670, 25/2/1672, 28/1/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 163, 471, 568.

στο δικαϊκό περιβάλλον της Νάξου αποκρυσταλλώθηκαν με την πάροδο των αιώνων σε τρεις διαφορετικούς τύπους, αυτόν της εντριτίας¹⁷⁵, αυτόν του τέλους¹⁷⁶ και αυτόν του μισιάρικου παντοτινού, που εμφανίζεται και ως ο πλέον διαδεδομένος. Από τις τρεις αυτές εκδοχές οι δύο πρώτες, το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, την εποχή δηλαδή που καλύπτουν οι δύο Κώδικες του Μηνιάτη, φαίνεται να έχουν παροπλιστεί και παρουσιάζονται στις πράξεις μόνο ως επιβιώσεις παλαιότερων δικαιωμάτων, χωρίς να εντοπίζονται νέες συστάσεις τους. Αντίθετα με αυτήν την εικόνα, η σύσταση μισιάρικων παντοτινών αντιπροσωπεύεται με ικανό αριθμό πράξεων, γεγονός που αν μη τι άλλο δηλώνει την πλήρη ισχύ του θεσμού.

5.3.1.4.1. Μισιάρικο παντοτινό¹⁷⁷

Πρόκειται για μορφή επίμορτης αγροληψίας, με την οποία ο κύριος του ακινήτου παραχωρούσε γη στον καλλιεργητή (παντικάτορας, κουντουβερνάρης)¹⁷⁸. Η σχέση ήταν διηνεκής¹⁷⁹, κληρονομητή και μεταβιβάσιμη, ενώ κατά την έναρξή της ο καλλιεργητής ήταν υπόχρεως στην καταβολή χρηματικού ποσού, το οποίο ονομαζόταν έμπατάκι ή όμπατάκι ή μπατάκι και ανερχόταν συνήθως στο ¼ της αξίας του ακινήτου¹⁸⁰. Στους αιώνες

175. Εμπράγατο διηνεκές, κληρονομητό και μεταβιβαστό δικαίωμα, το οποίο συνίσταται στην παροχή εκ μέρους του κυρίου αγροτικού ακινήτου. Ο καλλιεργητής αντίστοιχα ήταν υποχρεωμένος στην καταβολή ενός μέρους της παραγωγής, το οποίο κυμαινόταν από το 1/3 έως και το 1/4. Βλ. σχετ. Μ. Τουρτόγλου, «Φορολογικές διενέξεις «Φράγκων» και «Ρωμαίων» στη Νάξο κατά την Τουρκοκρατία», *Πρακτικά Α' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991, Α' μέρος, Αθήνα 1993, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 14 (1991-1993), σ. 38 υποσημ. 4* (= Μ. Τουρτόγλου, *Μελετήματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου*, τ. ΙΙ, Αθήνα 1993, σ. 226 υποσημ. 4)· Δημητρόπουλος 2003, σσ. 216-218. Πρβλ. σχετ. Χατζάκης 2015 Α', σσ. 22-23.

176. Διηνεκές κληρονομητό και αναπαλλοτρίωτο εμπράγατο βάρος, το οποίο και μπορούσε να συσταθεί τόσο επί αστικού όσο και επί αγροτικού ακινήτου. Βλ. σχετ. Δημητρόπουλος 2003, σ. 216· Χατζάκης 2015 Α', σ. 23.

177. Βλ. σχετ. Μ. Τουρτόγλου, «Καλλιεργητικές συμβάσεις στην Απείρανθο της Νάξου κατά την Τουρκοκρατία», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών 12 (1995), σσ. 507-509* (= Μ. Τουρτόγλου, *Μελετήματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου*, τ. ΙΙΙ, Αθήνα 2000, σσ. 251-253)· Δημητρόπουλος 2003, σσ. 205-216· Β. Γρατσίνας, Γ. Τζιώτης, «Ο θεσμός του μισιάρικου στα Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα, παλαιότερα και σήμερα», *Πρακτικά του Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα: "Η Νάξος δια μέσου των αιώνων"*, *Κωμακά 4-7, Σεπτεμβρίου 2008, Ι. Προμπονάς, Σ. Ψαρράς (επιμ.)*, Αθήνα 2013, σσ. 471-485. Πρβλ. σχετ. Χατζάκης 2015 Α, σσ. 21-23.

178. 31/10/1540, Βισβίτζης, 1951, αρ. 45· 10/1/1545, VG 2639, αρ. 118.

179. 31/10/1540, Βισβίτζης 1951, αρ. 45· 16/10/1568, VG 2639, αρ. 133.

180. 13/3/1541, Βισβίτζης 1951, αρ. 64· 31/1/1517, Α. Κατσουρός 1968, αρ. 3· 2/3/1539, Βισβίτζης 1951, αρ. 17.

της Λατινοκρατίας το ποσό αυτό σε περίπτωση πώλησης του ακινήτου στον καλλιεργητή, συνυπολογιζόταν στο τίμημα¹⁸¹. Από τα τέλη όμως του 16^{ου} αιώνα, οπότε με την πτώση του Δουκάτου εξαλείφθηκε η απαγόρευση απαλλοτριώσης των γαιών, που συγκροτούσαν τα “φέουδα”, όχι μόνο το ποσό του μπατικίου μειώνεται αισθητά ή και εξαφανίζεται σε αρκετές περιπτώσεις¹⁸², αλλά και επικρατεί ο κανόνας από τη σύναψη της σύμβασης να περιέρχεται στον καλλιεργητή κατά πλήρη κυριότητα το ένα τέταρτο του όλου ακινήτου, πρακτική, η οποία θα συνεχιστεί και κατά τον 18^ο αιώνα¹⁸³. Κατά τα λοιπά σε αυτή την αμφοτεροβαρή σύμβαση ο κύριος της γης βαρυνόταν από την καταβολή του μισού των καλλιεργητικών εξόδων¹⁸⁴, λαμβάνοντας από τον καλλιεργητή ως αντιπαροχή ένα μέρος της παραγωγής, το οποίο κατά κανόνα ανέρχονταν στο μισό.¹⁸⁵ Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι η συγκεκριμένη σύμβαση αποτέλεσε τη γενεσιουργό αιτία της μικρής ιδιοκτησίας, η οποία κατά το 17^ο αιώνα είναι πλέον αρκετά διαδεδομένη¹⁸⁶, χωρίς βέβαια και πάλι αυτό να μπορεί να αλλοιώσει την ευρύτερη εικόνα της κατοχής του μεγαλύτερου μέρους των γαιών από μία ομάδα καθολικών και ορθόδοξων οικογενειών της ανώτερης τάξης του νησιού.

5.3.1.4.2. Άλλες μορφές καλλιεργητικών μισθώσεων: Εντριπίες, τέλη και κουντουβερνίες

Τονίστηκε παραπάνω ότι από τον Κώδικα 85 απουσιάζουν οι συστάσεις δικαιωμάτων εντριπίας και τέλους, χωρίς βέβαια αυτό σε καμία περίπτωση να σημαίνει ότι εξαφανίζονται. Αντίθετα τα προϋπάρχοντα δικαιώματα, που αφορούν στις συγκεκριμένες μορφές μισθώσεων, συνεχίζουν να αναφέρονται¹⁸⁷, να διεκδικούνται¹⁸⁸ και να μεταβιβάζονται απρόσκο-

181. 20/1/1538, Βισβίτζης 1951, αρ. 7· 13/3/1541, Βισβίτζης 1951, αρ. 64.

182. Στον Κώδικα 85 συγκεκριμένα οι περισσότερες συστάσεις μισιάρικων παντοτινών δεν αναφέρουν μπατίκι.

183. Βλ. σχετ. Αρώνης Στέφανος Β', Ευρετήριο νομικών όρων και εκφράσεων, λήμμα: μισιάρικο παντοτινό.

184. 12/7/1527, Α. Κατσουρός 1968, αρ. 4.

185. 13/3/1541, Βισβίτζης 1965 [1968], σσ. 82-83, αρ. 64.

186. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2017, σσ. 144-146.

187. «... Το όπιδ χοραφι / ήνε τριτεμενο το τριτεβη το μοναστηρι ο Αφεντις ο Φοτοδότης ...», 19/11/1671, Μηνιάτης Ιωάννης 85, αρ. 302· 1/1/1672, Μηνιάτης Ιωάννης 85, αρ. 455· «... δινοντας το αύτο σπητι και ενα πετινοπουλο μαραδιάρικο τελος του / ποτε άφεντι Τζανακι Καρμπου τον κληρονομο να το δινου η αυτι αγοραστα/δες κάθε χρονο ...», 6/8/1672, Μηνιάτης Ιωάννης 85, αρ. 406.

188. 26/12/1672, Μηνιάτης Ιωάννης 85, αρ. 450.

πτα είτε με αγοραπωλησίες (ελευθερίες)¹⁸⁹ είτε από χαριστική αιτία¹⁹⁰.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο των μισθώσεων θα πρέπει εδώ να αναφερθούν επίσης αφενός μία σειρά από αγροτικές μισθώσεις και αφετέρου έξι συνολικά κτηνοληψίες, οι οποίες στο σύνολό τους χαρακτηρίζονται από το νοτάριο με τον ευρύτερο όρο της κουντουβερνιάς. Όσον αφορά τη δεύτερη περίπτωση, πρόκειται για παραδόσεις θηλυκών υποζυγίων από τον κύριο σε κάποιο τρίτο, ώστε να φροντίσει για την ανατροφή τους και την αναπαραγωγή τους. Σύμφωνα με τους όρους που συνομολογούνται το πρώτο ζώο που θα γεννηθεί από αυτή την διαδικασία ανήκει στον κύριο, ενώ το ίδιο το ζώο αναπαραγωγής καθώς και αυτά που θα γεννηθούν στη συνέχεια τα μοιράζονται ο κύριος και ο κουντουβερνάρης. Ιδιαίτερη έμφαση στη συγκεκριμένη συμφωνία δίνεται στη σωστή μεταχείριση του ζώου από τον κτηνολήπτη καθώς και στη φροντίδα, που οφείλει να καταβάλει κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, ώστε να αποτρέψει τον κίνδυνο αποβολής. Παραβίαση αυτών των όρων σημαίνει την αυτοδίκαιη λύση της συμφωνίας και την επιστροφή του ζώου στον κύριο¹⁹¹. Η άλλη ομάδα πράξεων που περιγράφονται με τον όρο της κουντουβερνιάς είναι μισθώσεις περιορισμένου χρόνου είτε πρόκειται για αγροτικά ακίνητα¹⁹² είτε για νερόμυλους¹⁹³.

5.3.1.5. Μισθώσεις έργου και εργασίας

Στη νοταριακή πρακτική της Νάξου, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα ελάχιστα σχετικά παραδείγματα, η περιβολή των συμβάσεων έργου και εργασίας με έγγραφο τύπο είτε νοταριακό είτε ιδιωτικό είναι πολύ περιορισμένη¹⁹⁴. Ενδεικτικό αυτής της αντίληψης είναι ότι στο υλικό του Κώδικα 85 εντοπίζονται μόλις τέσσερις μισθώσεις έργου και μία εργασίας, το περιεχόμενο των οποίων καθιστά ακόμη πιο ευκρινή το λόγο περιβολής τους με νοταριακή πράξη, αφού στη μία περίπτωση ένας από τους συμβαλλομένους είναι η Συντροφία των Ιησουιτών¹⁹⁵, ενώ στις άλλες δύο πρόκειται για τη διεκδίκηση σκλάβων¹⁹⁶ και προσωπικών αντι-

189. 20/9/1669, 1/2/1648 (6/10/1669), 1/2/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 51, 56, 462.

190. 8/9/1669, 28/4/1672, 1/8/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 87, 365, 407.

191. 19/7/1668, 15/4/1670, 22/6/1673, 28/12/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 14, 155, 500, 558.

192. 27/9/1668, 30/10/1670, 28/4/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 177, 178, 366, 367.

193. 25/9/1671, 1/11/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 293, 297.

194. Βλ. *σχετ. Χατζάκης* 2019, σσ. 229-230.

195. Βλ. *σχετ. Χατζάκης* 2019, σσ. 224-232.

196. 14/12/1665, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 604

κειμένων¹⁹⁷. Τέλος αξίζει να αναφερθεί αφενός η συμφωνία επισκευής σπιτιού στην οποία για την εξασφάλιση ενός μέρους της αμοιβής ο κύριος υποθηκεύει το ίδιο το ακίνητο, γεγονός, το οποίο φαίνεται να αποτελεί και την πραγματική αιτία σύνταξης του εγγράφου¹⁹⁸, αφετέρου δε η πρόσληψη ρογάτορα (υπηρέτη), η οποία εξαιτίας ακριβώς της μοναδικότητας της προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αναπαράγοντας με τους όρους και τις συμφωνίες, που περιέχει, πρότυπα που θυμίζουν έντονα αντίστοιχες συμβάσεις από τη βενετοκρατούμενη Κρήτη και όχι μόνο¹⁹⁹.

5.3.1.6. Αποδείξεις είσπραξης και εξόφλησης

Οι αποδείξεις αυτές παρέχονται για μία μεγάλη ποικιλία λόγων και συνδέονται είτε με αγοραπωλησίες είτε με προικώες συμφωνίες είτε με την εξόφληση χρεών. Οι σχετικές πράξεις στον Κώδικα 85 δεν ξεπερνούν τις οκτώ, ενώ οι μισές περίπου από αυτές ανήκουν στην κατηγορία των ιδιωτικών εγγράφων, τα οποία και καταχωρήθηκαν εκ των υστέρων από τον Μηνιάτη στο πρωτόκολλό του²⁰⁰.

5.3.1.7. Συστάσεις συντροφιών

Παρά τη μεγάλη τους σημασία στη λειτουργία της τοπικής οικονομίας, οι σχετικές συμβάσεις είτε πρόκειται για καθαρά εμπορικές²⁰¹ είτε για ναυτεμπορικές²⁰² αντιπροσωπεύονται με ένα μικρό δείγμα στον Κώδικα 85, ίσως γιατί η κλειστή οικονομία της Νάξου δεν επεδείκνυε ιδιαίτερο ενδιαφέρον σχετικά, ίσως όμως και γιατί δεν υπήρχε το συναλλακτικό έθος της έγγραφης καταγραφής τους. Παρ' όλα αυτά η σπουδαιότητα αυτών των λίγων πράξεων είναι σημαντική, αφού πρόκειται για τα παλαιότερα σχετικά έγγραφα, που διασώζονται στον Κυκλαδικό χώρο²⁰³.

197. 7/4/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 29.

198. 25/4/1675, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 612.

199. 7/7/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 510

200. 12/10/1669, 24/2/1670, 26/4/1671, 23/6/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 60, 211, 228, 259 (νοταριακές)· 16/1/1669 (25/1/1669), 20/9/1670 (21/9/1670), 15/5/1646, (2/11/1670), 22/5/1654 (2/11/1670), 11/7/1675, αρ. 105, 166, 197α, 197β, αρ. 612α (ιδιωτικές).

201. 15/6/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 508.

202. 22/12/1669, 22/2/1669, 2/5/1669, 12/5/1671, 3/8/1671, 8/7/1672, 16/7/1672, 18/3/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 90, 109, 130, 238, 277, 403, 405, 481.

203. Βλ. ενδεικτ. Ροδολάκης 1994, σσ. 569-587· Ροδολάκης 2004, σσ. 385-399· Ροδολάκης 2008, σσ. 207-253.

5.3.1.8. Αγοραπωλησίες

Ένα μεγάλο ποσοστό των πράξεων του Κώδικα αποτελείται, όπως εξάλλου είναι και αναμενόμενο, από μεταβιβάσεις ακινήτων, αστικών και αγροτικών²⁰⁴. Η τυπολογία αυτών των κειμένων είναι πολύ συγκεκριμένη και αναπαραγάγει σε μεγάλο βαθμό τα πρότυπα των αντίστοιχων συμβολαίων της Λατινοκρατίας²⁰⁵. Αναπόσπαστο στοιχείο στις συγκεκριμένες περιπτώσεις αποτελεί κατ' αρχάς η περιγραφή του τρόπου κτήσης του ακινήτου, με κύρια διάκριση αν είναι γονικό, αν προέρχεται δηλαδή από την οικογενειακή περιουσία ή αν έχει περιέλθει στον πωλητή από αγορά, οπότε αρκετά συχνά γίνεται αναφορά σε κάποια βασικά στοιχεία αυτής της αρχικής δικαιοπραξίας²⁰⁶. Ακολουθούν τα στοιχεία του ακινήτου και ο προσδιορισμός της τοποθεσίας του καθώς και τα σύνορά του, με ιδιαίτερη έμφαση φυσικά στα ονόματα των όμορων γειτόνων, γεγονός που επιβάλλεται από το δίκαιο της προτίμησης που ισχύει²⁰⁷. Δεν αποτελεί στόχο ή ανάλυση του τόσο σημαντικού αυτού θεσμού²⁰⁸, θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι τα συμβαλλόμενα μέρη προσπαθούν να εξασφαλίσουν τη συναίνεση των δικαιούχων είτε σιωπηρά, βάζοντάς τους να υπογράψουν ως μάρτυρες στην αγοραπωλησία²⁰⁹ είτε με ανεξάρτητη δήλωσή τους²¹⁰, στην οποία και πιστοποιείται η παραίτηση από την άσκηση παρόμοιου δικαιώματος.

Πάγια τακτική αποτελεί επίσης η μη παροχή στοιχείων σχετικά με την έκταση του ακινήτου ή την παραγωγική του δύναμη, έλλειψη η οποία έχει ήδη εντοπιστεί και στις αντίστοιχες πράξεις της προηγούμενης περι-

204. Για τις αγοραπωλησίες γενικότερα στο βυζαντινό και μεταβυζαντινό κόσμο βλ. ενδεικτ. Παπαγιάννη 1992, σσ. 55-81.

205. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2017, σσ. 141-182.

206. «... Το οπιο σπιτι το εχι αγορα απο / το μποτε Σταματη τζη Χληδενας καθος φενετε η γραφι του ης τις πραξαις του ποτε μισερ Νη/κολου Ακρηβου του νοταριου δια ρεαλια εξαι ...», 23/6/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 41· «... σκαθος φενετε η γραφι του καμομενη ης τες / πραξαις του μισερ Νικολακι Άναπληρτη, του νοταριου ...», 5/10/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 427.

207. «... Τορι την σιμερο δινι και παραδινη και πουλη το ενα τεταρτι τιν μπαρ/τιν του του αμπελήου που κουμαντάρι του αννοθεν αφεντι παπα οσαν ατζιανος οπου η/νε και νικοκιρις ης τα αλα τρια τεταρτια ...», 13/3/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 113· «... ος προτημητεος και νικοκιρις οπου / ηνε ...», 5/3/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 206· 8/2/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 466.

208. Πρβλ. σχετ. Χατζάκης 2017, σσ. 150-155, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία για το θεσμό.

209. 10/6/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 37.

210. 28/6/1671, 30/10/1671, 7/1/1671, 20/1/1671, 6/8/1672, 1/8/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, 262, 263, 294, 325, 330, 406, 407.

όδου²¹¹. Οι όποιες αναφορές μετρήσεων που υπάρχουν είτε σε πινάκια²¹² είτε σε μόδια²¹³ είτε σε δυνατότητα άρωσης²¹⁴ φαίνεται να αποτελούν την εξαίρεση στον κανόνα. Αντιθέτως απαραίτητη κρίνεται η μνεία τυχόν παραρτημάτων του ακινήτου, όπως σπίτια, δέντρα, πηγάδι κτλ.

Ακολουθεί ο προσδιορισμός της τιμής του ακινήτου, που σχεδόν πάντοτε διευκρινίζεται αν αποτελεί αντικείμενο ελεύθερης διαπραγματεύσεως των μερών (*καθώς εισαστίκασιν αναμετάξιν τος*) ή αποτέλεσμα εκτίμησης (*αποκοπής*). Η αποδελτίωση μάλιστα των ονομάτων των εκτιμητών²¹⁵ απέδειξε ότι κατά κύριο λόγο πρόκειται για ανθρώπους που αποφαίνονται επαγγελματικά για την τιμή ενός ακινήτου, ενώ στην περίπτωση των κτισμάτων, για εξειδικευμένους τεχνίτες, που σχετίζονται με τις οικοδομικές εργασίες. Χαρακτηριστική μάλιστα είναι η περίπτωση αγοραπωλησίας αγροτικού ακινήτου με σπίτι, στην οποία και αναφέρονται συνολικά τέσσερεις εκτιμητές, δύο για το περιβάλλον και δύο για το υφιστάμενο κτίσμα²¹⁶.

Ανεξάρτητα πάντως από τον τρόπο προσδιορισμού του το τίμημα σχεδόν πάντοτε δηλώνεται ότι παραδόθηκε από τον αγοραστή στον πωλητή, ενώ σε άμεση συνάρτηση με αυτό βρίσκεται και ο προσδιορισμός του ετήσιου φόρου που καταβάλλει το ακίνητο και ο οποίος από τη στιγμή της μεταβίβασης βαραίνει τον αγοραστή (*μουκατάς της βασιλείας*). Σε ορισμένες αγοραπωλησίες αναφέρεται επίσης ένας επιπλέον φόρος μεταβίβασης, το *ταχίρι*, ανερχόμενο στο ένα πέμπτο της αξίας του ακινήτου και το οποίο καταβάλλεται από τον πωλητή, με παρακράτηση από το τίμημα²¹⁷, χωρίς όμως να καθίσταται σαφές ποιά από τα ακίνητα είναι υπόχρεα στην καταβολή ενός τέτοιου φόρου²¹⁸.

211. Βλ. σχετ. Χατζάκης 2017, σ. 157 όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

212. «... βάνου σπόρο πινάκι οκτώ ...», *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 25· 3/11/1671, 8/6/1673, 29/11/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 295, 494, 533.

213. 31/5/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 492.

214. 29/11/1657 (27/8/1672), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 295.

215. Πρβλ. σχετ. Παράρτημα Β', Πίνακας 5.

216. «... θελου καί πουλουσιν το άνοθεν περιβόλη / καί σπητιά ος καθος εύρισκουντε του άνοθεν αφετι Γιάννακι ο δια ρεαλια / εξιντα, ήγουν νούμερο 60 καθος το εποκοφασιν ο καλογερος ο Καρεγλας και ο Γιακου/μης του Μανκάκι το περιβολη καί τα σπητια lo μαστρο Γεοργις του Γιακουμι καί ο μαστρο Νι/κολος Ληόντος ...», 30/7/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 273.

217. «... Άπο τα όπια εύδο/μιτα ρεαλγα ευγαζου τα δεκατεσερα ρεαλγα διά κοντο του Ταχηρτζι μένου / ρεάλγα πενηντα έξαι, ήγου νούμερο 56 ...», 25/2/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 478· 12/7/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 505.

218. Για τη φορολογία εν γένει στην οθωμανική αυτοκρατορία βλ. ενδεικτ. Α. Andreadès «L' administration financière de la Grèce sous la domination Turque», *Reviues*

Τέλος ένα τυποποιημένο κείμενο, ολοκληρώνει την πράξη και επισφραγίζει τη μεταβίβαση του ακινήτου, με την απέκδυση της κυριότητας από μέρους του πωλητή και την ένδυσή της από τον αγοραστή. Σε αυτό τονίζεται ότι ο νέος κύριος μπορεί ελεύθερα να διαθέσει το ακίνητο με οποιαδήποτε επαχθή ή χαριστική δικαιοπραξία, ενώ παράλληλα καθορίζεται η υποχρέωση του πωλητή, αλλά και των κληρονόμων του, σε περίπτωση αμφισβήτησης της κυριότητας, να υπερασπιστούν τον αγοραστή, εξασφαλίζοντάς τον μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις με μία γενική υποθήκη. Σε κάποιες από τις αγοραπωλησίες η πράξη ολοκληρώνεται με την αμοιβαία δέσμευση των μερών ότι θα συμπράξουν στην εγγραφή της μεταβίβασης στον Κώδικα του Καδή και την έκδοση του σχετικού χοτζετίου, γεγονός που ολοκλήρωνε την εγκυρότητα της δικαιοπραξίας, περιβάλλοντάς την με τον απαραίτητο τύπο της έννομης τάξης των επικυριάρχων. Πάντως από ένα σύνολο 175 αγοραπωλησιών, που υπάρχουν στον Κώδικα 85, μόλις οι 43 κάνουν λόγο για παρόμοια καταγραφή, ενώ οι υπόλοιπες, οι οποίες και αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία, δεν αναφέρουν κάτι παρόμοιο.

Το κεφάλαιο για τις αγοραπωλησίες θα ήταν ελλιπές χωρίς μία μικρή έστω αναφορά σε όλες εκείνες τις πράξεις όπου η μεταβίβαση του ακινήτου γίνεται με σκοπό την εξόφληση χρέους, που έχει ο πωλητής απέναντι στον αγοραστή (δόσις αντί καταβολής). Η γενεσιουργός αιτία αυτών των πράξεων συνδέεται άμεσα με δύο άλλες κατηγορίες δικαιοπραξιών, που αναλύθηκαν παραπάνω και οι οποίες ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένες στη ναξιακή οικονομία. Πρόκειται αφενός για τα χρεωστικά ομόλογα και αφετέρου για τις πακτώσεις²¹⁹. Σε αυτές τις περιπτώσεις λοιπόν ο υπερήμερος οφειλέτης πιεζόμενος από τις δικλείδες ασφαλείας υπέρ του δανειστή, παραχωρούσε, στο πλαίσιο μίας λίγο ως πολύ εικονικής αγοραπωλησίας, ακίνητο, συμφηφίζοντας το τίμημα με το ποσό του αρχικού χρέους.

Στη νοταριακή πρακτική της Νάξου είναι κάτι παραπάνω από εμφανές ότι δεν συνηθίζεται η συνομολόγηση έγγραφων πράξεων για την αγοραπωλησία κινητών ή αγροτικών προϊόντων, όπως διαπιστώνεται

---

des Études Greques 23/102 (1910), σσ. 131-183· Α. Χουμανίδης, «Τα δημόσια οικονομικά κατά την Τουρκοκρατίαν», *Σπουδαί* 17/2 (1966), σσ. 257-278· B. McGowan, *Economic life in Ottoman Empire: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge 1981· Linda Darling, *Revenue-raising and legitimacy: Tax collection and finance administration in the Ottoman Empire, 1560-1600*, Leiden 1996· M. Cosgel, «Ottoman Tax Registers (Tahir Defterleri)», *Historical Methods* 37 (2004), σσ. 87-100.

219. Βλ. σχετ. παραπάνω στην ενότητα 5.3.1.2.

σε άλλες λατινοκρατούμενες και βενετοκρατούμενες περιοχές. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο και στον Κώδικα 85, οι μόνες σχετικές πράξεις, αφορούν στην αγοραπωλησία πλοιαρίων, τα οποία προφανώς, λόγω της αξίας τους κρίνεται σκόπιμο η μεταβίβασή τους να περιβληθεί με τον απαραίτητο νοταριακό τύπο. Κατά τα λοιπά οι πράξεις αυτές δεν παρουσιάζουν καμία έκπληξη και ακολουθούν σε επίπεδο τυπολογίας αυτήν των αγοραπωλησιών ακινήτων, με όλες τις απαραίτητες ασφαλιστικές δικλείδες για την καλύτερη προστασία των συμβαλλομένων μερών²²⁰.

5.3.1.9. Ανταλλαγές ακινήτων

Εκτός από τις αγοραπωλησίες και οι ανταλλαγές αποτελούν έναν εναλλακτικό τρόπο κτήσεως κυριότητας²²¹. Εξάλλου ο κατακερματισμός των ακινήτων μέσα από τις κληρονομικές διαδικασίες²²² καθώς και ένα πλήθος άλλων παραγόντων, οδηγούσε στη λύση της ανταλλαγής, η οποία κατά κανόνα αποσκοπούσε στην ένωση μικρότερων ιδιοκτησιών ή στη διευθέτηση εκκρεμοτήτων. Η τυπολογία της πράξης ακολουθεί σε γενικές γραμμές αυτήν των αγοραπωλησιών, ενώ δεν λείπει ούτε η εκτίμηση των ανταλλασσόμενων ακινήτων²²³, ούτε όλες εκείνες οι ασφαλιστικές δικλείδες, οι οποίες προστατεύουν τα συμβαλλόμενα μέρη, παραδίδοντας τους τα ακίνητα κατά πλήρη κυριότητα. Χαρακτηριστικό εν προκειμένω είναι το παράδειγμα της Τζήλιας, κόρης του Θωδωρή Γαρδούμη και συζύγου του Αντώνη Πανταλούφου, η οποία μέσα από μία σειρά αλληπάλληλων ανταλλαγών κατάφερε να αποκτήσει κατά πλήρη κυριότητα αστικό ακίνητο, του οποίου αρχικά είχε την ιδιοκτησία μόνο του πρώτου ορόφου και του δικαιώματος ύψωσης. Συγκεκριμένα η Τζήλια είχε αποκτήσει αρχικά από κληρονομιά ένα χωράφι στη θέση Πετράδια, το οποίο και αντάλλαξε με εργαστήριο στον Μπούργο της Νάξου. Στη συνέχεια το κατάστημα αυτό ανταλλάχτηκε με το «κατώι» του σπιτιού της, γεγονός που την κατέστησε κυρία του όλου ακινήτου²²⁴.

Ολοκληρώνοντας την ενότητα αυτή θα πρέπει να γίνει μία αναφορά σε μία σειρά εγγράφων που αφορούν στο διορισμό από τις οθωμανικές αρχές του Νικόλα Λιοντή ως πρωτομάστορα των κτιστάδων της Νάξου. Η ομάδα αυτή των εγγράφων συγκροτείται από τέσσερεις συνολικά πράξεις,

220. 20/12/1669, 10/3/1670, 19/6/1671, Αύγουστος 1672, 24/10/1672, Νοέμβριος 1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 88, 112, 257, 406.1, 434, 436.1.

221. Βλ. ενδεικτικά Παπαγιάννη 1992, σσ. 82-87

222. *χ.χ.*, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 358.

223. 13/5/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 487.

224. 15/12/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 192.

που είχαν αποκοπεί από τον Κώδικα 85, εντοπίστηκαν ως λυτά έγγραφα στα ΓΑΚ και ενσωματώθηκαν εκ νέου σε αυτόν²²⁵. Τα συγκεκριμένα έγγραφα ενδιαφέρουν όχι μόνο για το περιεχόμενο και τη μοναδικότητά τους, αλλά και γιατί αποδεικνύουν για άλλη μία φορά τις πολλαπλές λειτουργίες που καλούνται να διαδραματίσουν οι νοτάριοι και τα κατάστιχα τους ως θεματοφύλακες της δημόσιας δικαιοσύνης και διοικητικής μνήμης.

5.3.1.10. “Αβαντάρια”, Προικοσύμφωνα και “Πατριμόνια”

Η οικογένεια αποτελεί στην Νάξο, όπως φυσικά και αλλού, βασικό πυρήνα της δικαιοσύνης συγκρότησης της κοινωνίας, έναν άξονα γύρω από τον οποίο διαπλάθονται οι κοινωνικές σχέσεις και οργανώνεται, μέσα από στρατηγικούς σχεδιασμούς, η μεταφορά των περιουσιακών στοιχείων στην επόμενη γενεά²²⁶. Οι μεταβιβάσεις αυτές ρυθμίζονται μέσα από το θεσμό της ξεχωριστής προικοδότησης των ανδρών και των γυναικών²²⁷, ενώ συγκεκριμένοι κανόνες του εθιμικού δικαίου διασφαλίζουν ότι σε περίπτωση άτεκνου γάμου οι γαμήλιες παροχές επιστρέφονται στην οικογένεια προέλευσης, χωρίς ο επιζών σύζυγος να έχει κανένα σχετικό κληρονομικό δικαίωμα.

Η γαμήλια συμφωνία, η οποία κατά παράδοση συνάπτεται πριν από την τέλεση του μυστηρίου²²⁸, στη ναξιακή νοταριακή πρακτική μπορεί να προσλάβει δύο μορφές: αυτήν του “αβανταρίου” και αυτήν του προικοσύμφωνου²²⁹.

5.3.1.10.1. “Αβαντάρια”

Προερχόμενη από το ιταλικό *inventario* και το βενετικό *aventario*, η λέξη σημαίνει γενικότερα τον κατάλογο καταγραφής κινητών και ακινήτων²³⁰. Στο νομικό περιβάλλον της Νάξου, ο όρος εξειδικεύτηκε δηλώνοντας εν

225. 21/11/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 84.1 (αποδοχή διορισμού)· 12/10/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 84.2 (διορισμός)· 1/12/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 85.1 (δημόσια κοινοποίηση)· 1/12/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 85.2 (αποδοχή).

226. Βλ. σχετ. Αγλαΐα Κάσδαγλη, «Η Ναξιώτικη κοινωνία στους νεότερους χρόνους (17^{ος}–18^{ος} αιώνας)», *Νάξος. Αρμενίζοντας στο χρόνο*, Νάξος 2006 (= *Φλέα* 60 (Οκτ.-Δεκ. 2018), σσ. 30-38).

227. Βλ. σχετ. Ι. Κισκήρας, «Προίξεις αρρένων εν Νάξω», *Εφημερίς Ελλήνων Νομικών* 22 (1955), σσ. 1313-1314· Η. Αρναούτογλου, «Ο θεσμός της προίκισης άρρενος τέκνου στις Κυκλάδες (16^{ος}–19^{ος} αιώνας)», *ΙΓ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (29-31 Μαΐου 1992)*, *Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 247-262.

228. 30/5/1669, 4/12/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 36, 446.

229. Για τις γαμήλιες συμφωνίες γενικά βλ. ενδεικτ. Παπαγιάννη 1997, σσ. 32-94.

230. Βλ. ενδεικτ. Βισβίτζης 1965 [1968], σσ. 1-129. Προβλ. σχετ. Χατζάκης 2014-2015, σσ. 229-230.

προκειμένω την καταγραφή των προικίων παροχών και αποτελώντας ένα έγγραφο, το οποίο συντασσόταν συνήθως πριν από τη σύναψη του γάμου είτε με νοταριακό τύπο είτε ιδιωτικά. Θεωρητικά τουλάχιστον η πράξη αυτή προηγείται χρονικά του προικοσυμφώνου²³¹ και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η τυπολογία της είναι λακωνικότερη, περιοριζόμενη αποκλειστικά και μόνο στην αναλυτική καταλογράφηση των παρεχόμενων προικίων ακινήτων και κινητών, χωρίς τα εισαγωγικά στοιχεία και τον επίλογο των προικοσυμφώνων. Βέβαια αρκετά συχνά τα συγκεκριμένα έγγραφα, τα οποία άλλοτε περιέχουν τις παροχές τόσο της νύφης όσο και του γαμπρού και άλλοτε μόνο του ενός²³², συντασσόταν ιδιωτικά, γεγονός που δικαιολογεί τις εκ των υστέρων καταχωρίσεις τους στα νοταριακά κατάστιχα, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκείνες που δεν επακολούθησε το αναμενόμενο προικοσύμφωνο. Κάτι παρόμοιο, όπως προκύπτει από τον Κώδικα 85, αποτελεί εν τέλει και τον κανόνα, παρ' όλο που εντοπίζονται και παραδείγματα αβανταρίων που ακολουθούνται από προικοσύμφωνο²³³.

5.3.1.10.2. Προικοσύμφωνο

Αντίθετα με το αβαντάριο, το προικοσύμφωνο αποτελεί μία πράξη πανηγυρικού χαρακτήρα, η οποία κατά κανόνα περιβάλλεται από νοταριακό τύπο και αρκετά συχνά εμπεριέχει τις γαμήλιες παροχές τόσο της νύφης όσο και του γαμπρού, χωρίς να αποκλείονται ούτε τα ιδιωτικά προικοσύμφωνα ούτε αυτά που περιέχουν αποκλειστικά και μόνο τις παροχές του ενός ή του άλλου. Όπως είναι αναμενόμενο η τυπολογία ενός τέτοιου εγγράφου είναι πιο σύνθετη από αυτή των "αβανταρίων". Εκτός από την αναφορά δηλαδή της παρουσίας των γονέων, ιδιαίτερη μνεία γίνεται και σε αυτήν των μελλονύμφων, αφού με αυτόν τον τρόπο τεκμαίρεται η συναίνεσή τους, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για την εγκυρότητα της ένωσης²³⁴. Από το εισαγωγικό αυτό τυπικό δεν απουσιάζει φυσικά ούτε η επίκληση του θείου, ούτε και οι ευχές των γονέων, ενώ η απαρίθμηση των προικίων ξεκινά σχεδόν πάντοτε από την παροχή

231. 14/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 240. Στην περίπτωση αυτή το αβαντάριο είχε προηγηθεί κατά ένα περίπου χρόνο.

232. Στον Κώδικα 85, κατά κανόνα, τα αβαντάρια είναι μονά, περιέχουν δηλαδή τις γαμήλιες παροχές μόνο του ενός από τους μελλονύμφους, ενώ αντίθετα τα προικοσύμφωνα είναι στις περισσότερες περιπτώσεις διπλά.

233. 15/3/1670 (μνεία ιδιωτικού αβανταρίου) και 14/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 240 (νοταριακό προικοσύμφωνο). «... φιλαγοντας της κοντετζιονες που θελι βαλι μες το πουρκοχαρτι ...», 13/7/1667, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 252.

234. 23/8/1666 (6/3/1668), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 6.

εικόνων, συμβόλων ευλογίας για το νέο ζευγάρι²³⁵. Ακολουθεί η αναλυτική απαρίθμηση πρώτα κατά κανόνα των ακινήτων και στη συνέχεια των κινητών, που συγκροτούν την προίκα. Η καταγραφή αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί παρ' όλο που δεν παρατηρείται κάποιο είδος εκτίμησης των προικιών, όπως συμβαίνει σε άλλες, βενετοκρατούμενες περιοχές²³⁶, σε αυτήν θα βασιστεί η τυχόν επιστροφή τους σε περίπτωση λύσης του γάμου. Σε αυτόν εξάλλου το σκοπό επικεντρώνονται και μία σειρά από όροι (*κοντετζίνες*), που ολοκληρώνουν τις συγκεκριμένες πράξεις και στοχεύουν στην περιφρούρηση των προικιών αγαθών ώστε είτε να περάσουν αυτούσια στην επόμενη γενεά, είτε κατά το τοπικό έθιμο²³⁷, να επιστραφούν, σε περίπτωση άτεκνου γάμου, στους «πρόξιμους εδικούς»²³⁸. Παλαιότερα σε αυτήν την τελευταία περίπτωση τα δικαιώματα του επιζώντος συζύγου περιοριζόταν σε ένα *κρεββατοστρώσι*, όρος που στην Νάξο, αντίθετα με άλλες περιοχές του μεταβυζαντινού κόσμου, σήμαινε κυριολεκτικά αυτό που εννοεί η λέξη²³⁹, τα προικία δηλαδή που

235. Βλ. σχετ. Παράρτημα Β', Πίνακας 8.

236. Πρόκειται για τις λεγόμενες *στίμες* (από το ιταλικό *stimare* – *stima*), τις εκτιμήσεις δηλαδή των προικιών αγαθών Βλ. ενδεικτ. Βισβίτζης 1965 [1968], σσ. 50-51. Πρβλ. επίσης Θ. Δετοράκης, «Κρητικά προικοσύμφωνα του 16^{ου} αιώνα», *Λοιβή*, Ηράκλειο 1994, σσ. 133-158 (= Θ. Δετοράκης, *Βενετοκρατικά Μελετήματα (1971-1994)*, Ηράκλειο 1996, σσ. 193-210). Τατιάνα Μαρκάκη, «Γαμήλιες σχέσεις, προικοδότηση και κατανάλωση στο βενετοκρατούμενο Χάνδακα (1600-1648)», *Εώα και Εσπέρια* 3 (1996-1997), σσ. 283-284. Αγγαία Κάσδαγλη, «Γαμήλιες παροχές στη βενετοκρατούμενη Κρήτη και αλλού: Μία πρώτη ανάγνωση των δημοσιευμένων κρητικών προικοσυμφώνων της ύστερης βενετοκρατίας», *Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Β1, Ηράκλειο 2000, σσ. 321-332. Τατιάνα Μαρκάκη, «Συμφωνητικά γάμου και προικικές δικαιοπραξίες ως πηγή έρευνας της κοινωνικής ιστορίας και ανθρωπολογίας στη βενετοκρατούμενη Κρήτη (1600-1648)», *Cretan Studies* 6 (1998), σσ. 3-21. Χατζάκης 2007, σσ. 210-216. Τσιρπανλής 2018, σσ. 306-307.

237. «... κατά τιν μπαλεά σινηθια ...», *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 527. «... Με τιν κοντετζιο ετουτι η μεν και καμουν πεδια εκ τίσ / σαρκος τος να ήνε το πεδιο τος, ή δε ο Θεός να μι το 'ρισι και εθελασι ά/ποθανι άκληρι να στρεφουντε ής τις προξιμους εδικους κατα τον αν/τετι του τοπου μας ...», 22/12/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 91-14/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 240. Πρβλ. σχετ. Ι. Βισβίτζης, «Το κληρονομικό δικαίωμα των συζύγων επί ατέκνου γάμου εις την Πάρον κατά τον 18^{ον} αιώνα», *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 8 (1958), σσ. 137-203.

238. 22/11/1668, 14/11/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 20, 71. Από τον παραπάνω κανόνα δεν λείπουν ούτε και κάποιες μικρές παραλλαγές. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα προικοσυμφώνου, στο οποίο οι γονείς προσδιορίζουν ότι εφόσον ο γιος τους δεν αποκτήσει νόμιμα τέκνα, η περιουσία θα επιστρέψει κατά αρχάς στα αρσενικά τους παιδιά και μόνο εάν αυτά δεν βρίσκονται εν ζωή, θα περιέλθει στις κόρες τους (4/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 229).

239. «... άμε άν άποθάνη όμπρός ή νύμφη άκληρος, νάχει ό γαμπρός τò κρεββατοστρώσιν του μοναχά κατά τήν τάξην ...», 12/11/1575, Βισβίτζης 1951, σσ. 95-96, αρ. 77.

χρησιμοποιούσαν για το στρώσιμο και τη διακόσμηση του νυφικού κρεββατιού²⁴⁰. Ο συγκεκριμένος όρος στις πράξεις του Μηνιάτη έχει πλήρως απαλειφθεί²⁴¹ και δεν φαίνεται να υπάρχουν δικαιώματα του συζύγου ούτε καν για αυτήν τη σκευή.

5.3.1.10.3. “Πατριμόνια”

Σε άμεση συνάφεια με τα προικικά έγγραφα βρίσκονται και τα “πατριμόνια”²⁴², οι πράξεις δηλαδή παραχώρησης περιουσιακών στοιχείων από τους γονείς στους καθολικούς ιερείς, με σκοπό τη συντήρησή τους. Τα συγκεκριμένα κείμενα, που στον Κώδικα 85 αντιπροσωπεύονται με ένα μόλις δείγμα²⁴³, δανείζονται αρκετά τυπολογικά στοιχεία από τα προικοσύμφωνα, αφού εξάλλου νομικά αντιστοιχούν σε κάτι ανάλογο. Από τις γραμμές τους δεν λείπουν ούτε οι παροχές σε κινητά και ακίνητα, ούτε και οι όροι που καθορίζουν την τύχη των αγαθών μετά το θάνατο του ιερέα. Εμφανές μάλιστα καθίσταται ότι οι παραχωρούμενες με αυτόν τον τρόπο περιουσιακές ομάδες, αποκτούν αυτόνομη υπόσταση, παραμένοντας μέσα στους κόλπους της ίδιας οικογένειας και μεταβιβαζόμενες στον ιερέα, που αναδεικνύει η κάθε γενεά.

5.3.1.11. Προσλήψεις ψυχοπαιδιών

Το είδος αυτό των πράξεων αντιπροσωπεύεται στον Κώδικα 85 με μόλις δύο δείγματα, παρά την πληθώρα των αναθρεπτών παιδιών και των ψυχοπαιδιών, που αναφέρονται να διαβιούν στην περίμετρο των οικογενειών της εποχής²⁴⁴. Αυτό ίσως θα πρέπει και πάλι να αποδοθεί στα υφιστάμενα συναλλακτικά ήθη, τα οποία και δεν επέβαλλαν σε αντίστοιχες περιπτώσεις την έγγραφη αποτύπωση παρόμοιων συμβάσεων, πολύ δε

240. Βλ. σχετ. Ξ. Αντωνιάδης, «Το κρεββατοστρώσι. Συμβολή στην έρευνα του κληρονομικού δικαιώματος του επιζώντος συζύγου στην τουρκοκρατούμενη Σκύρο», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* 26 (1984/85), σσ. 73-124· Παπαγιάννη 2010, σσ. 209-213· Μ. Τάνταλος, «Το κρεββατοστρώσι και οι τύχες του από το υστεροβυζαντινό στο μεταβυζαντινό δίκαιο», *EKEIEΔ* 46 (2016), σσ. 191-212.

241. Η μόνη σχετική περίπτωση, που απαντά στον Κώδικα 85, είναι σε ένα ιδιωτικό προικοσύμφωνο, το οποίο και φαίνεται να απηχεί παλαιότερο δίκαιο ή να μεταφέρει ξεπερασμένα πρότυπα «... και δηά κοντροδοτε / να πέρνη μοναχά ό γαμβρός τό κρεβατοστρόσην του κατá τό παλεό σινήθη / του τόπου μας ...», 9/2/1667 (15/4/1668), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 189.

242. Βλ. σχετ. Δ. Κασαπίδης, «Ο θεσμός του πατριμονίου μέσα από τέσσερις παροχές πατριμονίου της καθολικής επισκοπής Θήρας των ετών 1631, 1636 και 1652», *Ιστωρ* 3 (1991), σσ. 53-64.

243. 12/7/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 244.

244. Βλ. σχετ. Kasdagli 1999, σσ. 246-250· Καλπουρτζή 2001, σσ. 100-115.

περισσότερο την περιβολή τους με νοταριακό τύπο. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η παρουσία των δύο πράξεων του Κώδικα θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί σε ιδιαιτερότητες του περιεχομένου τους. Συγκεκριμένα η πρώτη συνδυάζεται εν προκειμένω με τους ειδικούς όρους που διέπουν μία σύμβαση διδασκαλίας²⁴⁵, ενώ η δεύτερη σηματοδοτείται από την παρουσία των φυσικών κηδεμόνων του παιδιού και την παραχώρησή του στη θετή οικογένεια²⁴⁶. Βέβαια στην πραγματικότητα και οι δύο, λαμβάνοντας υπόψη τους υπάρχοντες όρους προσιδιάζουν περισσότερο με πράξεις υιοθεσίας με εμφανή και στις δύο περιπτώσεις τη βούληση των μερών η πρόσληψη να γίνει σε θέση τέκνου, το οποίο και θα απολαμβάνει πλήρη κληρονομικά δικαιώματα. Αυτή εξάλλου ακριβώς η διάστασή τους συνδυασμένη με τη σπανιότητά τους καθιστά και τις δύο πράξεις ιδιαίτερα σημαντικές. Αξίζει μάλιστα εδώ να αναφερθεί η έκδηλη αμηχανία με την οποία τόσο ο Μηνιάτης όσο και ο ιερομόναχος Μανουήλ Ξενικόπουλος, που είναι ο συντάκτης της άλλης πράξεως, επιλέγουν την τυπολογία των πράξεών τους. Ο πρώτος δανείζεται για να περιβάλει την πράξη του τον τύπο της σύμβασης, ενώ ο δεύτερος επιλέγει το πρότυπο των αγοραπωλησιών, προσαρμόζοντάς το φυσικά κατάλληλα στις τρέχουσες ανάγκες.

5.3.1.12. Διαθήκες

Αν τα αβαντάρια και τα προικοσύμφωνα αποτελούν την αφετηρία ενός από τους βασικότερους κύκλους της ανθρώπινης ζωής, οι διαθήκες αντίστοιχα δεν είναι τίποτε άλλο από τον τελικό της απολογισμό²⁴⁷. Σε μία νοταριακή κοινωνία, όπως αυτήν της Νάξου, η σύνταξη διαθήκης αποτελούσε κρατούσα συνήθεια, στην οποία και καταβάλλουν προσπάθεια να συμμορφωθούν όλοι, εν όψει του θανάτου τους ή κάποιου ταξιδιού, που ίσως τους θέσει σε κίνδυνο²⁴⁸. Η ανάγκη αυτή τονίζεται κάθε φορά στο προοίμιο των πράξεων, οπού μετά από τα στοιχεία του διαθέτη²⁴⁹ γίνεται αναφορά και στο λόγο σύνταξης της διαθήκης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην επιθυμία διάθεσης ώστε να μην δημιουργηθούν μελλοντικά προβλή-

245. 29/12/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 92.

246. 5/8/1672 (1/3/1674), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 594.

247. Πρβλ. σχετ. Χατζάκης 2014-2015, σ. 217, υποσημ. 44, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία για το θεσμό της διαθήκης.

248. 14/5/1669, 14/11/1669, 7/3/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 35, 72, 208.

249. Στις γυναίκες, για παράδειγμα, εκτός από τα στοιχεία του συζύγου τους παρατίθενται επίσης και το όνομα του πατέρα τους: «... ης το σπητι της καιρα Μαρίας γινίς του κίρ Αρτήμι Κιριακου Τρεβλου Ικαί θιγατηρ / [[Στεφα]] Τζανη Τζα/μενουκου||...», 21/4/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 32.

ματα στους κληρονόμους²⁵⁰, φόβος όχι και τόσο ανυπόστατος, αφού δεν είναι λίγα τα παραδείγματα που η διανομή μιας αδιάθετης περιουσίας οδηγούσε αναγκαστικά είτε στη δικαιοσύνη είτε, στην καλύτερη των περιπτώσεων, σε αιρετοκρασία²⁵¹. Με την ίδια βαρύτητα τονίζεται, στην αρχή ακόμη του τυπικού μέρους του εγγράφου, η σωματική και διανοητική κατάσταση του διαθέτη²⁵², παράμετρος, της οποίας η πιστοποίηση από την αυθεντία του νοταρίου, αποτελεί ένα από τα βασικότερα στοιχεία για την εγκυρότητα της πράξης. Εξάλλου οι διαθήκες όχι μόνο είναι ελεύθερα μετακλητές και μπορούν να ακυρωθούν από μία μεταγενέστερη²⁵³, αλλά η σύνταξή τους κάτω από καθεστώς βίας αποτελεί ισχυρό λόγο ακυρότητάς τους. Χαρακτηριστικό εν προκειμένω είναι το παράδειγμα της «... Μαρίας γινίς του κίρ Αρτήμι Κιριακου Τρεβλου Ιλαϊ και θιγατηρ / Τζανη Τζα/μενουκουll...», η οποία δύο μέρες μετά από τη σύνταξη της διαθήκης της κάλεσε εκ νέου το νοτάριο στο σπίτι της για να ακυρώσει παλαιότερη διαθετική της πράξη, η οποία και είχε συνταχθεί πριν από περίπου μία δεκαετία, κάτω από την άσκηση βίας και απειλών²⁵⁴. Του τυπικού αυτού μέρους ακολουθεί το κυρίως διαθετικό κομμάτι, το οποίο φυσικά ποικίλει ανάλογα με την κάθε περίπτωση. Τα περιουσιακά πάντως στοιχεία, που πρόκειται να διατεθούν, είτε είναι κινητά είτε ακίνητα, αναφέρονται κάθε φορά με αναλυτικό τρόπο και με αρκετές λεπτομέρειες, ενώ καθορίζονται οι κληρονόμοι και οι μερίδες τους.

Για την υλοποίηση των όρων της διαθήκης και τη διαχείριση της κληρονομιάς σκόπιμο κρίνεται σε αρκετές περιπτώσεις να καθοριστούν επιτροποι. Κατά κανόνα πρόκειται για πρόσωπα του συγγενικού ή του κοινωνικού περιβάλλοντος του διαθέτη²⁵⁵, ενώ εξίσου συνηθισμένο εί-

250. «... ήνα / μινουσα τα όσα του ευρίσκοντε διορθομενα και τα πεδιαν του αναπαμενα και / ασκανδαληστα ...», 12/9/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 167.

251. 27/11/1666 (5/2/1668), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 23.

252. «... α/σθενιμενι Ιεξι μινεσι και να ευρισκετε ακόμη τας φρενας / ιγις ...», 2/1/1668 (20/2/1669), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 103· «... ής κληνι κα/τακίτι Ιασθενης μεν / το σοματι η/γιής το νοή και / φρονηματιll ...», 22/6/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 152· 27/6/1664 (30/12/1670), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 191· «... Έπιδι και να τις ήλαχε της αΰτης κιριάς Ανεζινας καποιό αντζηνδεντε / και φοβηζαμενι μιν τιν καταλαβη αΰνιδια ο πικροτατος και αόρος θανα/τος ...», 14/11/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 543.

253. 17/1/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 329.

254. 21 και 23/4/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 32 και 32α.

255. «... Έπιτα αφι/νο ο δια επιτροπον μου τον κύρ Γερασιμον τον καλογερον να τελιοσι τα κατοθεν όπου θελο αφι/σι και παραγγιλη ...», 27/6/1664 (30/12/1670), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 191· 3.5/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 231· 8/5/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 376· «... Αχομι λεγι και παραγγιλη και αφινη ο δι' επιτροπους τον αδελφον του του σινιόρ Τζορτζακι Σουμαρι/πα και τον αφεντι Γιακουμακι Μαλατεστα

ναι, κυρίως εάν υπάρχουν ανήλικα τέκνα, τη διαχείριση της κληρονομιάς να αναλαμβάνει ο επιζών σύζυγος²⁵⁶, έχοντας ευρύτατες διαχειριστικές εξουσίες, που μπορεί να φτάνουν μέχρι και τον αποκλεισμό του κληρονόμου από το μερίδιό του, σε περίπτωση ανάρμοστης συμπεριφοράς²⁵⁷.

Σε μία τόσο ταραγμένη εποχή, που εξωγενείς παράγοντες όπως πόλεμοι, επιδρομές αλλά και αρρώστιες καθιστούν αρκετά πιθανό το θάνατο, η πρόβλεψη καταπιστευματικών κληρονόμων αποτελεί διαδεδομένη πρακτική, η οποία αποσκοπεί στη διατήρηση των περιουσιακών στοιχείων μέσα στους στενούς κόλπους της οικογένειας²⁵⁸. Παράλληλα η διαδεδομένη πρακτική της ταφής στο δάπεδο των εκκλησιών²⁵⁹, επιβάλλει να καθορίζεται κάθε φορά ο ναός που θα πραγματοποιηθεί η ταφή του διαθέτη. Φυσικά παρόμοια επιθυμία συνοδεύεται και από τις απαραίτητες κληροδοσίες ακινήτων²⁶⁰, χρημάτων²⁶¹ ή και κινητών²⁶². Κληροδοτήματα επίσης καταλείπονται σε ιερείς ή σε εκκλησίες για την πραγματοποίηση έργων ανακαίνισης²⁶³, με σκοπό την τέλεση σχετικών επιμνημόσυνων

παρακαλοντας τις να παραστα/θου καί να προβλεπου ής τα όσα παραγγιλε καί ης τα όσα / ήνε της χριάς τοσο / δια τι ψηχην του τοσο ής οτη ήνε τις χριάς δια τα άρφανα καί οτη καμου ο / Θεός θελη τος τα αντιμεψη ής τη ψηχην τος ...», 5/8/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 515.

256. Πρβλ. ενδεικτ. Σ. Φλογαίτης, «Η ρήτρα κυρά και οικοκυρά στις διαθήκες του αρχειοφυλακίου Λευκάδας», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών* 4 (1977), σσ. 55-59· Λυδία Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη, *Η νομική προστασία της γονικής περιουσίας στη Μύκονο (17^{ος}-18^{ος} αι.)*, Αθήνα 1999, σσ. 200-201 (ΕΚΕΙΕΔ, Παράρτημα 1).

257. 31/1/1670, 5/4/1671, 1/2/1665, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 198, 216, 416.

258. 13/7/1670, 12/9/1670, 8/3/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 157, 167, 509.

259. «... θελη θαπητη καί κιδευτη Ικατά τη/ν αξία/ τουll ής τιν ενοριάν τος ής το Μεγα Γεόργιό ής το μνημα του μακαριτη του πατεραν του ...», 26/4/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 227· 30/6/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 265· «... Όμοσ λεγι ο ανοθεν κιο Άρτημις πός θελη να τος / έδοσιν ο ανοθεν άφετην ο παπα κιο Νικολαος ένα μνιμορι μοναχηκον τος ής το μονα/στηρι του να ένταφιαστήν καί αυτοσ καί το πεδι του καί η γινεκα του ...», 12/7/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 394.

260. «... Έπιτα λεγι οτι αν τις τιχη θανατος θελη να θαπητη καί κιδευτη ής τιν Κιριαά τι Θεο/σκεπαστη κατα τιν αξιαν τις καί αφηνη ής το αυτο ναό δια τι ψηχην τις τις εντρι/τιες όπου έχη ής το Ποληχην ...», 18/12/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 194· 12/7/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 394.

261. 21/5/1668 (25/5/1668), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 12.

262. «... Προτο λε/γι θελη ενταφιαστη καί κιδευτη ής την ενοριαν τις ης την Αγια Σοφια Ιεπητα αφινο το / ορμιζη μου / ης τιν Αγ/α Σοφιαll να καμου/σι φελονη ής το μοναστηρι με τουτο να με γραφουσι ής τιν προθεσι εμενα καί το/ν αντρα μου ...», 8/3/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 26· 13/7/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 157· 17/1/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 329· 14/11/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 543.

263. «... Αχομι να δοσι α/λη μια προθεσι ής την Κιρια τη Μιτροπολη με τουτα να γην ανακτησι ής την εκλκισια / καί αν απομινου άσπρα να τα κανι ανακτισι ής τα ρι-

δεήσεων, σαββατόχρονων και σαρανταλείτουργων²⁶⁴. Στο πλαίσιο αυτό συνήθη πρακτική αποτελεί επίσης και η φροντίδα για την αναγραφή του ονόματος του διαθέτη στην πρόθεση κάποιων εκκλησιών ώστε να μνημονεύεται κατά την προσκομιδή στη θεία λειτουργία²⁶⁵. Ενδιαφέρον προκαλεί ότι για τη συγκεκριμένη ενέργεια στις περισσότερες περιπτώσεις δεν προσδιορίζεται το ύψος του ποσού, γεγονός που μάλλον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπήρχε σχετική διατίμηση, που κοστολογούσε μία τέτοια ενέργεια. Το σκοπό της ψυχικής σωτηρίας του διαθέτη εξυπηρετούν επίσης κληροδοσίες αντικειμένων και ρούχων σε συγγενείς και σε ανθρώπους του ευρύτερου κοινωνικού του περιγύρου²⁶⁶. Αντίθετα γενικοί όροι υπέρ των πτωχών είναι ως επί το πλείστον άγνωστοι²⁶⁷, αφού στην Νάξο δεν υπήρχαν ιδρύματα περίθαλψης και η συγκεκριμένη ομάδα προσδιορίζεται συνήθως εξατομικευμένα και όχι με γενικά χαρακτηριστικά. Τέλος οι διαθήκες ολοκληρώνονται συνήθως με όλες εκείνες τις απαραίτητες δικλίδες, που προσπαθούν να διασφαλίσουν την τήρηση των όρων τους είτε πρόκειται για ποινικές ρήτρες²⁶⁸ είτε για αρές και μεταφυσικές απειλές²⁶⁹ είτε για το συνδυασμό και των δύο εκδοχών²⁷⁰.

Το κομμάτι για τις διαθήκες θα ήταν ατελές χωρίς την αναφορά στις κοινές διαθήκες συζύγων, που εντοπίζονται στον Κώδικα 85 και τις συμπαραμαρτούμενες κληρονομικές συμβάσεις, που κάποιες από αυτές περιέχουν. Οι κοινές διαθήκες συζύγων είναι όντως ένα ιδιαίτερο φαινόμενο, που εντοπίζεται και στους δύο Κώδικες του Ιωάννη Μηνιάτη, χωρίς, απ' ό,τι απέδειξε σχετική έρευνα, να υπάρχει προηγούμενο στη

μοκλησιδα Ιδία τη ψυ/χη μου ΙΙ ...», 8/3/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 26· 3,5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 231· «... Ακομι αφινη ής τον Αγιον Νικολαόν που / ήνε στην Μπορτα του Γιάλου εξαι ρεαληα δια τι ψηχην τις να τα καμου ανακτησι ...», 14/11/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 543.

264 21/5/1668 (25/5/1668), *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 12.

265. 8/5/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 376.

266. 8/3/1669, 18/12/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 26, 194.

267. «... Ακομι αφινο τον μπιτροπον / που θέλο άφισιν διάκοσια ρεαληά να τα μιραζου σε τοσα φτοχα ...», 3,5/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 231.

268. 27/11/1666 (5/2/1668), 30/1/1671, 11/1/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 23, 333, 458.

269. «... εχο τονε αφορησημενον και / ασιχορετο και αλητο μετα θανατο και την καταρα τον [[πα]] τρα/κοσιο δεκα και όκτο θεοφορον πατερον τον εν Νηκιάς Σινοδου / και του Αγίου Μεγαλομαρτηρος Γεοργίου του Τροπεοφορου και τη/ν εδιχι μου του αμαρτολου ...», 8/3/1668, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 7· «... και οπιο πεδι ηθελε διασισι τη μπαρον μου διαθιχι να ε/χι τιν αρα τον αγιον ΠΙ' Θεοφορο Μπατερο και την εδιχι μας ...», 1/2/1665, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 416.

270. 12/2/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 576.

νοταριακή πρακτική του Δουκάτου, αλλά ούτε και να δίνεται κάποια συνέχεια τον επόμενο αιώνα. Μάλιστα η πρώτη πράξη του Κώδικα 85 είναι η κοινή διαθήκη του ίδιου του Μηνιάτη με τη σύζυγό του Έλενα, ενώ ακολουθούν πέντε ακόμη τέτοιες διαθήκες. Αντίστοιχα στον Κώδικα 86 το φαινόμενο εκπροσωπείται από τρεις παρόμοιες πράξεις²⁷¹. Η νομική αυτή πρωτοτυπία οφείλεται στο γεγονός ότι οι προίκες των δύο συζύγων αποτελούσαν, όπως τονίστηκε και παραπάνω, απόλυτα διακριτές περιουσιακές ομάδες, που ήταν δεσμευμένες με συγκεκριμένους όρους και οι οποίες στην περίπτωση άτεκνων γάμων επέστρεφαν στην οικογένεια προέλευσης. Αντίθετα σε περίπτωση ύπαρξης τέκνων ο διαχωρισμός αυτός οδηγούσε κατά κανόνα στον κατακερματισμό των περιουσιακών στοιχείων, δημιουργώντας ανομοιογενή και μικρά κατά κανόνα μερίδια. Αυτός ακριβώς ο προβληματισμός φαίνεται ότι οδήγησε στη θεωρητική ενοποίηση των δύο περιουσιών, ώστε μέσα από τη δημιουργία μίας πλαστής κοινής οικογενειακής περιουσίας, να επιτευχθεί μία δικαιότερη διανομή, αποτρέποντας την περαιτέρω κατάτμηση των ακινήτων. Είναι γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους που ίσως ο Μηνιάτης, ή πριν από αυτόν το εθιμικό δίκαιο της περιοχής, δημιούργησε αυτόν τον τύπο διαθήκης και είναι ίσως για αυτόν ακριβώς το λόγο που η μορφή αυτή αποτέλεσε μία νομική τάση, η οποία και διατηρήθηκε καθ' όλο το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, για να εκλείψει στη συνέχεια για αδιάγνωστους λόγους. Φυσικά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η σύνταξη μίας τέτοιας κοινής διαθήκης και η σύγχυση των προικιών είχε εφαρμογή μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που από το γάμο είχαν προέλθει παιδιά. Αντίθετα όπως χαρακτηρίστικά τονίζει μία απόφαση αιρετών κριτών, σε περίπτωση άτεκνου γάμου μία τέτοια πρωτοβουλία αφορούσε αποκλειστικά και μόνο το κιστό, την περιουσία δηλαδή που το ζευγάρι είχε αποκτήσει μετά τη σύναψη του γάμου και όχι τα προικιά, τα όποια μετά θάνατον επέστρεφαν στις οικείες οικογένειες²⁷².

Αρκετές όμως από τις κοινές αυτές διαθήκες παρουσιάζουν από νομικής άποψης ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για έναν επιπρόσθετο λόγο, αφού περιέχουν και σύμβαση αλληλοκληρονομίας των δύο συζύγων²⁷³. Οι κληρονομικές αυτές συμβάσεις μπορεί να αποδοκιμαζόταν από το επίσημο ρωμαϊκό και βυζαντινό δίκαιο, θεωρούμενες ότι καταστρατηγούν την ελεύθερη βούληση των διαθετών, κατάφεραν όμως να επιβιώσουν στο δημόδες δίκαιο της βυζαντινής αυτοκρατορίας και να περάσουν με αυτόν

271. 5/5/1680, 23/9/1684, 13/4/1689, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 31, 437, 855.

272. 11/3/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 355.

273. 15/12/1670, 30/1/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 192, 333.

τον τρόπο και στο δικαιοϊκό σύστημα της μεταβυζαντινής περιόδου, όπου και γνώρισαν ιδιαίτερη διάδοση ως θεσμός²⁷⁴, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τα ναξιακά τεκμήρια.

Όλες οι παραπάνω παρατηρήσεις αφορούν αποκλειστικά και μόνο τις έγγραφες διαθήκες, είτε αυτές έχουν συνταχθεί από νοτάριο είτε από κάποιον ιδιώτη²⁷⁵. Στο νομικό περιβάλλον όμως της Νάξου, όπως εξάλλου και σε άλλες περιοχές του μεταβυζαντινού κόσμου, γινόταν αποδεκτός, κάτω από συγκεκριμένες βέβαια προϋποθέσεις και ένας άλλος, έκτακτος, τύπος διαθηκών, οι προφορικές²⁷⁶. Παρόμοια πρακτική επιβαλλόταν όταν ιδιαίτερες συνθήκες καθιστούσαν δυσχερή την πρόσβαση όχι μόνο σε κάποιον νοτάριο, αλλά έστω και σε κάποιον εγγράμματο. Σε αυτή την περίπτωση η διάταξη αυτής της μορφής, όπως αποδεικνύεται από τις πράξεις του Μηνιάτη, καταγραφόταν εκ των υστέρων και αποδεικνυόταν από τη μαρτυρία των ατόμων εκείνων, τα οποία ήταν παρόντα κατά την κατάρτισή της²⁷⁷. Ο ιερέας – εξομολόγος, ο οποίος παρίστατο στο πλευρό των ετοιμοθάνατων είναι ίσως ένα από τα πλέον συνηθισμένα τέτοια πρόσωπα²⁷⁸.

5.3.2. Εξώδικες μαρτυρικές καταθέσεις

Εκτός από τη σύνταξη δικαιοπραξιών οι αρμοδιότητες των νοταρίων, εξαιτίας ακριβώς της αυξημένης επαγγελματικής τους ισχύος και της προσωπικής τους εμπειρίας, επεκτείνονταν και σε άλλους τομείς. Δεν είναι λίγες δηλαδή οι φορές που παρουσιάζονται στις πράξεις να λειτουργούν ως πραγματογνώμονες ή εκτιμητές, ενώ αρκετά συχνά μετέχουν σε διάφορα στάδια της δικαστικής προδικασίας κυρίως με την καταγραφή μαρτυρικών καταθέσεων, η λήψη των οποίων φαίνεται να ανήκει στην αρμοδιότητά τους. Με αυτόν τον τρόπο οι μαρτυρίες αυτές, περιβεβλημένες τη νοταριακή αυθεντία, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ενώπιον κάθε δικαστηρίου, είτε επρόκειτο για κοινοτικό και εκκλησιαστικό είτε ακόμη

274. Βλ. σχετ. G. Michaelidès–Nouaros, *Contribution à l' étude des pactes successoraux en droit byzantin (justinien et post justinien)*, Paris 1937· G. Vismara, *Storia dei patti successorii*, Milano 1941 (1986)· Γ. Πετρόπουλος, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, τ. II, Αθήνα 1963, σσ. 1331-1334· Παπαγιάννη 2010, σσ. 22-59.

275. Βλ. σχετ. Τουρτόγλου 1972-1973 (=1984), σ. 372.

276. Βλ. σχετ. Παπαγιάννη 2010, σσ. 85-89. Ειδικά για τις Κυκλάδες βλ. ενδεικτ. Τουρτόγλου 1972-1973 (=1984), σ. 373.

277. 21/8/1669, 15/5/1670, 11/5/1672, 8/10/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 49, 132, 377, 412.

278. 21/3/1669 (25/7/1669), 7/2/1669, 4/6/1671, 10/11/1671, 29/3(11/5)/1674 *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 39, 97, 247, 301, 584.

και για αυτό του περιοδεύοντος Καδής. Μάλιστα στην περίπτωση του ταξαγμένου δευτέρου μισού του 17^{ου} αιώνα, ο εντοπισμός παρόμοιων καταθέσεων μεταφρασμένων στα ιταλικά, αποδεικνύει ότι παρόμοιες μαρτυρίες γινόταν αποδεκτές και από το δικαστήριο της βενετικής αρμάδας²⁷⁹. Φυσικά ο Κώδικας 85 δεν θα μπορούσε να αποτελέσει την εξαίρεση. Ανάμεσα στις πράξεις του συναριθμούνται λίγο ως πολύ 59 καταθέσεις, οι οποίες καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος θεμάτων, που άπτονται ως επί το πλείστον το οικογενειακό και το εμπράγματο δίκαιο. Το γεγονός αυτό και η ποικιλία του περιεχομένου τους επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την χρήση και τη λειτουργία παρόμοιων πράξεων μέσα στο νομικό γίγνεσθαι της εποχής. Χαρακτηριστικό εν προκειμένω είναι το παράδειγμα της μαρτυρίας της Σοφίας, χήρας του Στεφανή Σκούταρη, η οποία αυτοβούλως παρουσιάζεται ενώπιον του Μηνιάτη να καταθέσει για τις συνθήκες δολοφονίας του συζύγου της, επιλέγοντας, λόγω του υπάρχοντος κενού εξουσίας στο νησί²⁸⁰, να καταγραφεί η μαρτυρία της στο νοταριακό κατάστιχο. Ο σκοπός που προσπαθεί να εξυπηρετήσει η Σοφία με την καταχώριση αυτή, δεν είναι απόλυτα ευκρινής, αποτελεί όμως ένα καλό δείγμα για τη λειτουργία τόσο των νοταρίων όσο και των ίδιων των μαρτυρικών καταθέσεων. Εξάλλου η βαρύτητα που προσδίδεται στο συγκεκριμένο είδος πράξεων αντανακλάται και στην ίδια την τυπολογία τους. Έχοντας ως πυρήνα τα βασικά στοιχεία του μάρτυρα και την επίκληση του θείου²⁸¹, η πράξη διαμορφώνεται κάθε φορά μέσα στο πλαίσιο που θέτουν τα πραγματικά περιστατικά της κάθε περίπτωσης, ενώ την κατάθεση της μαρτυρίας επιβεβαιώνουν με την παρουσία τους αντιμάρτυρες²⁸², οι οποίοι και προσυπογράφουν την πράξη. Η περιπτωσιολογία των μαρτυριών, όπως τονίστηκε, παρουσιάζει μία μεγάλη ποικιλία αφού καλύπτουν από τετριμμένες υποθέσεις προσδιορισμού των συνόρων ακινήτων²⁸³ μέχρι και τη διερεύνηση ερωτικών δεσμών και σχέσεων²⁸⁴, προδίδοντας με αυτόν τον τρόπο τον κοινωνικό

279. 24/2/1662, 30/1/1664, *Μηνιάτης Παντολέων*, αρ. Α.46 (= Β.31), Α.55 (= Β.35).

280. «... Όθεν μιν οντας κατα τις ὄρας ἄπανο στο νισί εξουσια κρισεος ουτε / Καδι ἄπ' τη Βασιλιᾷ ουτε αλονου τινος ἔξουσιαστηh ...», 14/4/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 83.

281. «... μαρτιρου καί λεισι / απανο στη ψιχιν τος καί ης φοβο Θεου ...», 19/11/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 73· 1/12/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 183.

282. Βλ. σχετ. Μ. Τουρτόγλου, «Μάρτυρες και «αντιμάρτυρες» στο μεταβυζαντινό δίκαιο. Επιδράσεις αττικού δικαίου», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών* 65 (1990), σσ. 130-139.

283. 10/5/1671, 11/2/1674, 12/2/1674, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 234, 235, 236

284. 5/5/1672, 26/12/1673, 28/12/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 373, 552, 555.

έλεγχου που επικρατούσε σε κλειστές κοινωνίες όπως αυτή της Νάξου. Δεν είναι τυχαίο δηλαδή ούτε ότι οι κάποιες γυναίκες γνωρίζουν με αρκετές λεπτομέρειες την οικοσκευή του γειτονικού τους σπιτιού²⁸⁵, ούτε το ότι τα γερμένα παράθυρα στα στενά σοκάκια του Κάστρου και του Μπούργου λειτουργούν ως παρατηρητήρια, όχι απαραίτητα για την αποτροπή της απειλής των πειρατών. Η ένταξη αυτών των καταθέσεων και η λειτουργία τους μέσα στην ιδιότυπη έννομη τάξη του νησιού γίνεται κατανοητή και από τον τρόπο που αυτές προκαλούνται. Εκτός δηλαδή από τις περιπτώσεις, που η μαρτυρική κατάθεση δίνεται μετά από ιδιωτική πρωτοβουλία και για την επίλυση συγκεκριμένης υπόθεσης, αρκετά συνηθισμένες στην πρακτική της εποχής είναι οι καταθέσεις κάτω από την απειλή αφορισμού²⁸⁶, τον οποίον και εξαπολύουν οι εκκλησιαστικές αρχές, προκειμένου να επιλυθεί κάποια υπόθεση, μέσο πίεσης ιδιαίτερα διαδεδομένο καθ' όλη την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας²⁸⁷ και φυσικά ιδιαίτερα αποτελεσματικό.

5.3.3. Πράξεις επίλυσης ιδιωτικών διαφορών

5.3.3.1. Αιρετοκρισίες

Οι ίδιοι οι προνομιακοί ορισμοί, που συνιστούσαν τρόπον τινά το συνταγματικό χάρτη των Κυκλάδων και της Νάξου, κατοχύρωναν ανάμεσα στα άλλα το δικαίωμα των υποδούλων να επιλύουν τις μεταξύ τους διαφορές είτε μέσω της επίσημης δικαστικής οδού (δικαστήριο του Καδή ή εκκλησιαστικά και κοινοτικά κριτήρια), είτε με την προσφυγή τους στην κρίση αιρετών κριτών της επιλογής τους²⁸⁸, γεγονός το οποίο στην πραγματικότητα εξασφάλιζε ακόμη μεγαλύτερη ευελιξία και τη δυνατότητα των υποδούλων να επιλύουν ιδιωτικά διαφορές, που δεν ανήκαν στη δικαιοδοσία των οικείων δικαστηρίων, παρακάμπτοντας για προφανείς λόγους την οθωμανική δικαιοσύνη και συνιστώντας για αυτόν ακριβώς το λόγο έναν από τους βασικούς τρόπους αυτοδιαχείρισης των ντόπιων πληθυσμών²⁸⁹.

285. 17-19/7/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 42-46.

286. 19/7/1669, 25/7/1669, 5/5/1672, 26/5/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 46, 373, 380. Πρβλ. επίσης 14/7/1680, 4/7/1681, 10/1/1685, *Μηνιάτης Ιωάννης* 86, αρ. 52, 155, 590.

287. Βλ. σχετ. Π. Μιχαηλάρης, *Αφορισμός: η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαίες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1997.

288. 1621, Ζερλέντης 1924, σσ. 121-126.

289. Βλ. ενδεικτ. Μ. Τουρτόγλου, «Η αιρετοκρισία στα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου Πελάγους (17^{ος}-19^{ος} αι.). Επιβιώσεις του δικαίου των Βυζαντινών», *Επιστημονική Επετηρίς Πανεπιστημίου Πειραιώς, Τιμητικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή*

Βέβαια παρά τα εμφανή της προτερήματα η διαδικασία της αιρετοκρισίας αποδεικνύεται ότι δεν αποτελούσε πάντοτε την πρώτη επιλογή των μερών. Όπως προκύπτει από τις ίδιες τις σχετικές πράξεις, επανειλημμένως τα ίδια τα μέρη δηλώνουν ότι προσφεύγουν στη συγκεκριμένη διαδικασία αφού πλέον έχουν εξαντλήσει τα ένδικα μέσα, που τους παρείχε τόσο η οθωμανική έννομη τάξη, όσο και τα τοπικά δικαστήρια, που έλεγχε η Βενετία, για τις περιόδους τουλάχιστον εκείνες που επικρατούσαν στην περιοχή οι δυνάμεις της Γαληνοτάτης²⁹⁰. Είναι σημαντικό μάλιστα εδώ να τονιστεί ότι η έλλειψη ανέκλητου χαρακτήρα σε όλες αυτές τις δικαστικές αποφάσεις καθώς και η συνεχής εναλλαγή επικυριάρχων, που παρατηρείται στην περιοχή το δεύτερο τουλάχιστον μισό του 17^{ου} αιώνα, οδηγούσε τα διάδικα μέρη σε επαναλαμβανόμενες δίκες επικαιροποίησης των αποφάσεων και ως εκ τούτου σε συνεχή έξοδα και προβλήματα, καταλήγοντας εν τέλει στην επίλυση της διαφοράς με αιρετοκρισία.

Η όλη διαδικασία συγκροτείται από δύο ανεξάρτητες πράξεις: το συνυποσχετικό και την απόφαση των κριτών. Μάλιστα εξαιτίας ακριβώς της ενότητας του Κώδικα 85, ο εντοπισμός και των δύο σκελών μίας πράξης αιρετοκρισίας παρέχει τη δυνατότητα σφαιρικής μελέτης της όλης διαδικασίας και επιτρέπει τη διαπίστωση της αποτελεσματικότητάς της μέσα στο χρόνο²⁹¹.

5.3.3.1.1. Συνυποσχετικά

Το πρώτο λοιπόν στάδιο της αιρετοκρισίας αποτελείται από το συνυποσχετικό, ή όπως αλλιώς συνηθίζεται να αναφέρεται στα σχετικά έγγραφα, το *κομπρομέσσο*, μεταγράφοντας με αυτόν τον τρόπο τον αντίστοιχο ιταλικό όρο *compromesso*. Η σχετική πράξη συντάσσεται κατά κανόνα ενώπιον νοταρίου, χωρίς βέβαια να αποκλείεται και η κατάστροψή της

τή Βασίλη Σαρσέντη, τ. Β', Πειραιάς 1998, σσ. 413-422 (= Τουρτόγλου, *Μελετήματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου*, τ. 3, Αθήνα 2000, σσ. 241-250), όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

290. «... ήλθασιν ής πολα κρησολήματα α/ναμεσόν τος, ής κρισες φραγγικές και τουρκικές ...», 29/5/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 379· «... έσικοθι / ό γαμπρος της ό μισέρ Τζορτζης Σιγαλας καί επιγε την αύτην καιρα Φλουρεντζα τήν / μεθεραν του ής τους αρχοντες τους Σιντηχους καί εκριθικασιν ...», 12/2/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 576.

291. 10/11/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 77 (συνυποσχετικό) – 10/11/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 78 (απόφαση)· 17/1/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 93 (συνυποσχετικό) – 23/1/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 95 (απόφαση)· 26/2/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 341 (συνυποσχετικό) – 11/3/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 355 (απόφαση).

με ιδιωτικό δικαιοπρακτικό έγγραφο²⁹². Σε αυτήν αναφέρονται τα στοιχεία των συμβαλλομένων μερών, που επιθυμούν να υπεισέλθουν στη συγκεκριμένη διαδικασία, προσδιορίζεται το ακριβές περιεχόμενο της διαφοράς και καθορίζονται οι κριτές, που πρόκειται να «εκδικάσουν» τη υπόθεση. Αξίζει να αναφερθεί ότι στην τυπολογία της πράξης έχει ενσωματωθεί για την περιγραφή των κριτών ο όρος *άλμπιτρος* (από το ιταλ. *albitro*), ο οποίος και χρησιμοποιείται παράλληλα με τον αντίστοιχο ελληνικό *αιρετός κριτής*, όρος ο οποίος μάλιστα εμφανίζεται πάντοτε σε μία ιδιότυπη μορφή, χωρίς να υπόκειται σε οποιαδήποτε κλίση²⁹³. Κατά κανόνα ο κάθε ένας από τους συμβαλλόμενους επιλέγει να τον εκπροσωπήσει και να υπερασπιστεί τα συμφέροντά του ένας κριτής, ενώ σε αρκετές πράξεις υπάρχει η πρόβλεψη παρέμβασης τρίτου, ο οποίος θα υπεισέλθει στην υπόθεση σε περίπτωση διαφωνίας των δύο, ώστε να υπερισχύσει εν τέλει η απόφαση της πλειοψηφίας²⁹⁴. Τα κριτήρια με τα οποία γίνεται παρόμοια επιλογή δεν είναι απόλυτα σαφή. Οι κριτές ανήκουν στην πλειοψηφία τους στις ανώτερες κοινωνικές ομάδες των αρχόντων του Κάστρου και του Μπούργου, όμως η αποδελτίωση των ονομάτων τους²⁹⁵ και η προσπάθεια διαπίστωσης διασυνδέσεων με τα εμπλεκόμενα μέρη δεν οδήγησε σε συγκεκριμένα συμπεράσματα. Πάντως τα ονόματα των κριτών επαναλαμβάνονται, όπως επίσης επαναλαμβάνεται αρκετά συχνά και η σύμπραξή τους κατά δυάδες. Οι κριτές υπόσχονται να αποφασίσουν δίκαια για την υπόθεση λαμβάνοντας υπόψη τους τα στοιχεία, που θα τους προσκομίσουν τα μέρη, ενώ όπως αποδεικνύεται δεν διστάζουν να εντάξουν στην όλη διαδικασία τις καταθέσεις μαρτύρων, εφόσον ένα τέτοιο μέτρο κρίνεται απαραίτητο για τη διαμόρφωση μίας δικαιότερης απόφασης. Η πράξη ολοκληρώνεται με την υπόσχεση εκ των προτέρων των μερών ότι θα συμμορφωθούν στην απόφαση, που πρόκειται να ληφθεί, όποιο και να είναι το περιεχόμενό της, τηρώντας τον ανέκκλητο χαρακτήρα της και αποφεύγοντας οποιαδήποτε ενέργεια θα μπορούσε να την αμφισβητήσει ή να την ανατρέψει, τονίζοντας με αυτόν τον τρόπο και τα πλεονεκτήματα μίας τέτοιας απόφασης σε σχέση με τις δικαστικές αποφάσεις του Καδή ή των κοινοτικών κριτηρίων.

292. 3/9/1672 (15/9/1672), *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 420.

293. «... καί ετζη τις βαζου τους ανοθε διο αλμπιτρος δια ερε/τε κριτε καί δινουν τους παντια εξουσια με το παρο κοπρομε/σο ...», 24/11/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 74.

294. 25/4/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 138· «... Άχομι λεσιν / πως αν ισος καί η αλμπιτρι δεν κονφαρουσιν να περνου καί τερτζο οπιό θελουσιν», 2/8/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 506· 2/2/1673, *Μηνιάτης Ιωάννης* 85, αρ. 573.

295. Βλ. σχετ. Παράρτημα Β', Πίνακας 4.

5.3.3.1.2. Αποφάσεις αιρετών κριτών

Η ίδια η πράξη προσδιορισμού παρείχε στους κριτές τη δυνατότητα να προβούν σε όλες εκείνες τις ενέργειες, που κρινόταν απαραίτητες για τη διαμόρφωση όσο το δυνατόν δικαιότερης απόφασης. Το αποτέλεσμα, που περιβάλλεται συνήθως με νοταριακό τύπο, αναφέρεται συχνά στις πηγές με τον ιταλικό όρο *σεντέντζα* (*sentenza*), λέξη που περιγράφει εν γένει τη δικαστική απόφαση. Στην τυπολογία του εγγράφου περιλαμβάνονται τόσο τα βασικά στοιχεία της κρινόμενης διαφοράς, που είχαν αναφερθεί στο συνυποσχετικό, όσο και η περιγραφή των μέσων, που διεξήλθαν οι κριτές για τη διαμόρφωση της απόφασής τους. Η δικαιοπραξία ολοκληρώνεται με τις υπογραφές των κριτών, ενώ δεν λείπουν και οι περιπτώσεις εκείνες, στις οποίες για περαιτέρω διασφάλιση, υπογράφουν και τα εμπλεκόμενα μέρη.

5.3.3.2. Συμβιβασμοί²⁹⁶

Σε άμεση συνάρτηση με το μεγάλο θέμα της αιρετοκρισίας δεν θα μπορούσε να μην γίνει έστω μια μικρή αναφορά στις πράξεις των συμβιβασμών²⁹⁷, που εντοπίζονται στα φύλλα του Κώδικα και οι οποίες φαίνεται να επιλύουν όλες εκείνες τις υποθέσεις, που είτε επειδή δεν το επιθυμούσαν τα μέρη, είτε επειδή δεν είχαν την πρέπουσα βαρύτητα δεν έπαιρναν όχι μόνο το δρόμο της δικαιοσύνης, αλλά ούτε καν και αυτόν της αιρετοκρισίας. Η σχετική πράξη, η οποία στη νοταριακή πρακτική περιγράφεται με τον όρο *σούλφι* (από το τουρκ. *suhl*) δεν έχει ιδιαίτερα τυπολογικά χαρακτηριστικά, με τα μέρη να συμφωνούν στην επίλυση της διαφοράς τους, γεγονός που περιβάλλουν με νοταριακό τύπο²⁹⁸.

6. Η ΑΛΛΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ: Ο ΚΩΔΙΚΑΣ 85 ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ

Το βάρος της ανάλυσης μέχρι στιγμής των πράξεων του Κώδικα 85 εστίαστηκε, όπως ήταν αναμενόμενο, στη νομική τους διάσταση, μέσα στο πλαίσιο μιας προσπάθειας διερεύνησης του εφαρμοζόμενου δικαίου. Βέβαια μία τέτοια ανάλυση δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς ότι αποτελεί

---

296. Για τη λειτουργία του συμβιβασμού ήδη από τα βυζαντινά χρόνια βλ. σχετ. Δάφνη Παπαδάτου, *Η συμβιβαστική επίλυση ιδιωτικών διαφορών κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή εποχή*, Αθήνα–Κομοτηνή 1995, ειδικά σσ. 43-48. Για την Νάξο ιδιαίτερα βλ. επίσης Παπαρρήγα–Αρτεμιάδη, *Χωρίς κανένα κοντράστιο*, σ. 25 (δοκ.).

297. Βλ. ενδεικτ. Παπαγιάννη 1992, σσ. 133-140.

298. 13/5/1670, 3/11/1670, 29/4/1672, 7/3/1663, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 120, 179, 369, 421.

τη μία μόνο όψη αυτών των κειμένων, τα οποία εξαιτίας ακριβώς της πληρότητας και της ενότητας που διαθέτουν, πρέπει να προσεγγίζονται ως πηγές, που με την κατάλληλη επεξεργασία μπορούν να αποτελέσουν εργαλεία για την καλύτερη κατανόηση των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών της εποχής τους. Ως προς τη δεύτερη αυτή παράμετρο η λειτουργία τους είναι αναμφισβήτητη. Τόσο ο Κώδικας 85 όσο και ο 86, έχουν χρησιμεύσει επανειλημμένα δίνοντας υλικό σε μία σειρά από σημαντικές μονογραφίες και μελέτες, οι οποίες αποτυπώνουν με ιδιαίτερες λεπτομέρειες τη ναξιακή κοινωνία του 17^{ου} αιώνα, ανασυστήνοντας πολλές από τις πτυχές της καθημερινότητάς της και δίνοντας την απαραίτητη έμφαση στην οργάνωση και τη λειτουργία των θεσμών, που την διείπαν. Μέσα στο πλαίσιο της ίδια λογικής οι πράξεις του Κώδικα προσφέρουν επίσης μία ενδελεχή ματιά σε στιγμιότυπα της μικροϊστορίας, πολύ περισσότερο μάλιστα που, σε αρκετές περιπτώσεις, η συνένωση των σχετικών ψηφίδων μπορεί να δώσει ένα ολοκληρωμένο αφήγημα. Το απλούστερο εν προκειμένω παράδειγμα τέτοιων ιστοριών είναι η σύνθεση της ζωής ενός ζευγαριού, το οποίο με αφετηρία το προικοσύμφωνό του και τις πράξεις που συνάπτει κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου του καταλήγει να ολοκληρώσει τον κύκλο της ζωής του με μία διαθήκη.

Αντίθετα όμως με τα παραπάνω, οφείλει να ομολογήσει κανείς ότι οι νοτάριοι και οι πράξεις τους είναι κατά κανόνα φειδωλοί στην αποτύπωση των ιστορικών γεγονότων της εποχής τους και είναι πραγματικά ελάχιστες εκείνες οι περιπτώσεις που μέσα από τις γραμμές των πράξεών τους παρέχονται σχετικές πληροφορίες, αφού σπανιότατα ο νοτάριος αναλαμβάνει και το ρόλο του ιστορικού. Κάτι παρόμοιο εντοπίζεται μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που το γεγονός έχει κάποια ουσιώδη επίπτωση στην εξέλιξη των πραγματικών περιστατικών μίας δικαιοπραξίας, αλλά ακόμα και τότε μία τέτοια πληροφορία παρέχεται αρκετά αόριστα κωδικοποιημένη, με αποτέλεσμα μόνο εφόσον υπάρχει γνώση των ιστορικών γεγονότων, να μπορούν αυτά να διασταυρωθούν και να ταυτιστούν. Παρ' όλο λοιπόν που η κάθε πράξη χρονολογείται με ακριβή ημερομηνία, γεγονός που αποδεικνύει ότι ο νοτάριος θέλει να ενταχθεί στον ιστορικό χρόνο, τα ίδια τα γεγονότα φαίνεται να τον αφήνουν αδιάφορο, γεγονός που ίσως να αποτελεί την καλύτερη απόδειξη μίας τρόπου τινά "τελετουργικής διάστασης" του νοταριακού λειτουργήματος, το οποίο αφιερωμένο αποκλειστικά και μόνο στην αποτύπωση της βούλησης των μερών και στην προάσπιση των συμφερόντων τους, οφείλει να είναι ανεπηρέαστο από εξωτερικούς παράγοντες και περισπασμούς. Αυτονόητο είναι ότι ο Μηνιάτης δεν αποτελεί την εξαίρεση του παραπάνω κανόνα και η ανίχνευση του ιστορικού γίγνεσθαι στις πράξεις του

αποτελεί μία διαδικασία αρκετά περίπλοκη και επίμονη παρά την ιδιαίτερα ταραγμένη εποχή που ζει και κινείται. Με αυτά τα δεδομένα μόνο ο υποφιασμένος αναγνώστης είναι σε θέση να ταυτίσει τις αναφορές Βενετών στις πράξεις του με τις συνεχείς εναλλαγές εξουσίας ανάμεσα στην Γαληνοτάτη και τους Οθωμανούς, που υπάρχει στις Κυκλάδες την περίοδο αυτή. Παρόμοια ασάφεια επικρατεί και για την ίδια τη διαδικασία απονομής δικαιοσύνης, αναγκάζοντας τους κατοίκους να καταφεύγουν «... ής κρισες φρανγγικές και τουρκικές ...»²⁹⁹, ενώ δεν λείπουν και τα σημεία μηδέν, όταν δηλαδή στο νησί δε υπάρχει ούτε Καδής ούτε δυτικά δικαστήρια³⁰⁰. Με την ίδια λογική το αποτύπωμά της στον Κώδικα 85 έχει αφήσει επίσης και η παρουσία των γαλλικών στρατευμάτων το 1660 στην Πάρο και στην Νάξο, μετά την αποτυχημένη εκστρατεία του Almerigo d' Este στην Κρήτη³⁰¹. Τα ίχνη της άτυπης αυτής κατοχής εμφανίζονται όχι μόνο στις σχέσεις που σύναψαν οι γάλλοι μισθοφόροι με τους ντόπιους³⁰² και στις λεηλασίες στις οποίες προέβησαν³⁰³, αλλά και στην έντονη παρουσία τους στα ναξιακά πράγματα, αφού φαίνεται ότι οι στρατιώτες χρησιμοποιήθηκαν από τοπικούς παράγοντες ως δυνάμεις πίεσης για την προάσπιση ιδιωτικών συμφερόντων ή για την εκβίαση καταστάσεων³⁰⁴.

299. 29/5/1672, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 379.

300. «... Όθεν μιν οντας κατα τις όρας άπανο στο νισί εξουσια κρισεος ουτε / Καδι άπ' τη Βασιλιά ουτε αλονου τινος έξουσιαστη ...», 14/4/1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 83· «... Άχομι λεγι και τουτο ή ανοθεν καιρα / Άνουσα και απομινι ότι αν ισοσ και ερθι Βοηνβόντας άπανο εις τον τόπο ος έθελασιν / περάσιν καιί αλη που επουλησανσην πραματα άποσ έγινη η αγαπι και ήρθαν η Τουρκι ής / τον τοπο μας να άπιλογατε και αυτη του μάστρο Λευτερι ος καμου και ή άλλη ...», 4/5/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 230.

301. Βλ. σχετ. παραπάνω υποσημ. 30-31.

302. Βλ. σχετ. Ι. Χατζάκης, «Ο νοτάριος Νάξου Παντολέων Μηνιάτης (μέσα 17^{ου} αιώνα). Πληροφορίες από ανέκδοτα έγγραφα», *Σελίδες Ιστορίας και Πολιτισμού, Τόμος αφιερωμένος στον Δημήτρη Ε.-Γ. Καρύδη, Γ. Παγκράτης, Παναγιώτα Τζιβάρια (επιμ.)*, Κέρκυρα 2018, σσ. 259-269· του ίδιου, «Ανάμεσα σε δύο έννομες τάξεις. Η απονομή της δικαιοσύνης από τις βενετικές αρχές στην Τουρκοκρατούμενη Νάξο των μέσων του 17^{ου} αιώνα μέσα από την ανασυγχρότηση δύο δικογραφιών», *Πρακτικά του ΣΤ' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων» (Δαμαριώνας, 30 Αυγούστου–2 Σεπτεμβρίου 2018)*, (υπό δημοσίευση).

303. «... Αχομι ενα μπουχαγερη μα πιραν το / η Φραγγη ...», Ιούλιος 1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 46· «... Άχομι άφνη της / της θυγατερας της τις καιρα Σοφίας άλλο ενα σπιτι χαλασμένο που το χαλασασι η Φρατζεζη ...», 6/2/1670, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 200· «... Τορα τήν σιμερον το αύτο σπήτι άνογιό ... έβαλασιν καιί εποκοψασιν το απο προ / καιρόν όπου το 'χαν ή Φραντζεζη χαλασμενη τιν στεην του ...», 25/6/1671, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 261.

304. 21 και 23 Απριλίου 1669, *Μηνιάτης Ιωάννης 85*, αρ. 32 και 32α.

7. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ 85 ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Σύμφωνα με το σχετικό σημείωμα των ΓΑΚ ο Κώδικας 85 είναι χαρτώος, διαστάσεων 030x0,21, χωρίς στάχωση, κολοβός και περιέχει τις νοταριακές πράξεις του Ιωάννη Μηνιάτη των ετών 1668-1674 καθώς και νομικές πράξεις των ετών 1634-1666.

Η συγκεκριμένη περιγραφή, αν εξαιρέσει κανείς τις χρονολογίες που πρέπει να αναθεωρηθούν³⁰⁵, είναι αρκετά ακριβής και σε αυτή αξίζει να προστεθούν αφενός κάποιες αποκλίσεις στο μέγεθος των φύλλων, αφετέρου δε οι σημαντικές φθορές που παρατηρούνται σε ορισμένα από αυτά, ιδιαίτερα στις ακμές τους καθώς και από οπές που έχουν δημιουργηθεί από έντομα. Τα φύλλα, το χαρτί των οποίων δεν φέρει υδατόσημα, είναι συρραμμένα σε τετράδια, και στο άνω περιθώριο της σελίδας υπάρχει διπλή αρίθμηση, η οποία κατά κανόνα αριθμεί μόνο το recto του κάθε φύλλου. Από τις δύο αυτές αριθμήσεις η μία με μαύρη μελάνη, που βρίσκεται άλλοτε στο κέντρο της σελίδας και άλλοτε στο δεξιό άκρο, προέρχεται εμφανώς από το χέρι του Μηνιάτη και ως εκ τούτου παρουσιάζει κενά, αφού συναριθμούνται και τα κομμένα φύλλα του Κώδικα. Αντίθετα η αρίθμηση με το μολύβι στην αριστερή γωνία του κάθε φύλλου απεικονίζει τη σημερινή κατάσταση του Κώδικα και είναι μεταγενέστερη. Τα δεδομένα εξάλλου αυτά επιβεβαιώνονται με τον καλύτερο τρόπο τόσο από το γεγονός ότι τα λυτά φύλλα του Κώδικα, που εντοπίστηκαν σε διάφορα αρχεία και εντάχτηκαν στην παρούσα έκδοση, φέρουν, όπως είναι αναμενόμενο, μόνο την αρίθμηση του Μηνιάτη, όσο και από τα υπολείμματα που εντοπίζονται στην στάχωση του Κώδικα. Του σώματος των πράξεων προηγείται, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, πολυσέλιδο ευρετήριο, τμήμα του οποίου αφορά τις πράξεις του Κώδικα και αναπτύσσεται σε δύο στήλες.

Η ιδιόμορφη αυτή “γεωγραφία” του Κώδικα 85 με τα υπάρχοντα κενά και τα φύλλα που εντοπίστηκαν σε άλλα αρχεία και προστέθηκαν, είχε ως αποτέλεσμα οι πράξεις κατά την έκδοση του να αριθμηθούν με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Αρχικά δηλαδή υπάρχει η ενιαία αρίθμηση του κυρίου σώματος των πράξεων, ενώ με τον αριθμό της προηγούμενης πράξης και με την προσθήκη ενός α ή β αριθμήθηκαν, όπως συνηθίζεται σε παρόμοιες περιπτώσεις, όλες εκείνες οι πράξεις που λειτουργούν παραπληρωματικά και συμπληρώνουν την προηγούμενη. Βέβαια στο Κώδικα 85 υπήρχε και μία επιπλέον ιδιαιτερότητα αφού κάποιες από τις

---

305. Βλ. σχετ. Παράρτημα II, Πίνακας 1 όπου και οι πράξεις του Κώδικα με χρονολογική σειρά.

πράξεις του ευρετηρίου δεν εντοπίζονται μέσα στο σώμα του πρωτοκόλλου. Σε αυτήν λοιπόν την περίπτωση, για λόγους πληρότητας, κρίθηκε σκόπιμο οι ελλείψεις να συμπληρωθούν από την αντίστοιχη καταγραφή του Ευρετηρίου και να πάρουν τον αύξοντα αριθμό της προηγούμενης πράξης μαζί με τη συμπλήρωση 1, 2, 3 κτλ. Με τον ίδιο τρόπο αριθμήθηκαν και οι πράξεις εκείνες που εντοπίστηκαν από την έρευνα σε διάφορα αρχεία, ως λυτά έγγραφα και αποκαταστάθηκαν στη θέση τους μέσα στον Κώδικα.

Απαραίτητο θεωρήθηκε τέλος για την καλύτερη λειτουργία της έκδοσης με εσωτερικές παραπομπές να επισημανθούν οι πράξεις που σχετίζονται από άποψη περιεχομένου μεταξύ τους, ή που αφορούν στην ίδια υπόθεση, ώστε να αποκατασταθεί κατά το δυνατόν η ενότητα των εγγράφων. Τον ίδιο περίπου σκοπό εξυπηρετεί επίσης και η επισήμανση ότι μία πράξη έχει δημοσιευτεί στα πλαίσια μίας άλλης μελέτης, ενώ πάντοτε σε αυτές τις περιπτώσεις διευκρινίζεται αν πηγή της έκδοσης αποτελεί το χειρόγραφο του Κώδικα 85 ή κάποιο αντίγραφο, άλλης αρχειακής πηγής.

Κατά την έκδοση ακολουθήθηκε η διπλωματική μέθοδος, σύμφωνα με τις οδηγίες της επιτροπής έκδοσης βυζαντινών κειμένων, όπως αυτές είχαν διατυπωθεί το 1952 και τηρούνται μέχρι σήμερα στις δημοσιεύσεις των νοταριακών κωδίκων³⁰⁶. Συνεπώς διατηρήθηκε η ορθογραφία και ο τονισμός των πράξεων και αποκαταστάθηκε η απολύτως απαραίτητη στίξη. Με την ίδια λογική επιλέχθηκε τα αρχικά των ονομάτων, των τοπωνυμίων, των εκκλησιών και των αξιωμάτων να κεφαλιογραφηθούν. Τα έγγραφα του Κώδικα, τόσο αυτά που προέρχονται από την πένα του Μηνιάτη όσο και αυτά από το χέρι ιδιωτών δεν ακολουθούν συγκεκριμένους κανόνες ορθογραφίας, με την κατάσταση να καθίσταται ακόμη περισσότερο δυσχερής για τη δεύτερη κατηγορία, εξαιτίας ακριβώς του εξαιρετικά δυσανάγνωστου γραφικού χαρακτήρα ορισμένων γραφών. Ως εκ τούτου απαραίτητο κρίθηκε να γίνουν κάποιες απλουστεύσεις στη

---

306. Βλ. σχετ. F. Dölger, H. Gregoire, V. Laurent, P. Lemerle, M. Manoussakas, S. Mercati, «Règles a suivre pour l' édition des textes byzantins», *Revue des Études Byzantines*, v.10 (1952), σσ. 124-128. Για το ίδιο θέμα πρβλ. επίσης Δέσποινα Τσοούρα – Παπαστάθη, «Σκέψεις γύρω από την διπλωματική έκδοση μεταβυζαντινών χειρογράφων με νομικό περιεχόμενο», *Σεμινάριο Εργασίας: Μεθοδολογία έκδοσης, κατάσταση και προοπτικές της έρευνας των μεταβυζαντινών αρχείων*, 1. Προβλήματα έκδοσης πηγών (Βενετία, 3-4 Νοεμβρίου 2000), Βενετία 2001, σσ. 101-112. Γ. Ροδολάκης «Η “έκδοση” των χειρογράφων πηγών του μεταβυζαντινού δικαίου. Ιστορία και προβληματισμοί», *EKEIEΔ* 45 (2014-2015), σσ. 289-321.

μεταγραφή των λέξεων και να αφαιρεθούν κάποιοι περιττοί τόνοι ή σύμβολα, συνήθως διαλυτικά, που δεν είχαν στην πραγματικότητα καμία λειτουργία και μάλλον επιβάρυναν το κείμενο. Αντίθετα για λόγους καλύτερης απεικόνισης αφέθηκαν οι ψιλές και οι δασείες που υπάρχουν διάσπαρτες στις λέξεις, αφού φαίνεται να υπακούουν στην αισθητική του νοταρίου. Στο ίδιο πλαίσιο και μετά από ώριμη σκέψη, κρίθηκε σκόπιμο να αντιγραφούν οι υπάρχουσες βαρείες στο τέλος των λέξεων έστω και αν εσωτερικές ενδείξεις δίνουν την αίσθηση ότι η παρουσία τους δεν υπακούει σε κάποιο ορθογραφικό κανόνα.

Με την ίδια λογική τέλος, για την καλύτερη οικονομία του κειμένου, αποφασίστηκε η ανάλυση των βραχυγραφιών, που υπάρχουν, να γίνει σιωπηρά, πολύ περισσότερο μάλιστα που πρόκειται για πολύ συνηθισμένες και γνωστές συντομογραφίες όπως Χριστός, Θεός, Ιωάννης, σινιόρ, μισέρ, παπάς, ρεάλια, άσπρα κτλ. Ιδιαίτερης μνείας αξίζει επίσης το <και>, το οποίο είτε ως σύνδεσμος είτε ως συλλαβή λέξης συντομογραφείται κατά κανόνα από τον Μηνιάτη, και τονίζεται άλλοτε με βαρεία και άλλοτε με δασεία. Για αυτόν το λόγο αποφασίστηκε η μεταγραφή του με –αι και η αυτούσια μεταφορά του υφιστάμενου τόνου. Εξίσου σιωπηρά αντικαταστάθηκε το τελικό –ς, το οποίο ο Μηνιάτης συνηθίζει να παρεμβάλλει στο ενδιάμεσο των λέξεων, ενώ με την ίδια λογική συμπληρώθηκαν σιωπηρά και κάποιες ημιτελείς λέξεις, τα κενά των οποίων είτε οφείλονται στη βιασύνη του γραφέα είτε σε φθορές του χαρτιού.

Η συνολική επεξεργασία του Κώδικα κράτησε, με κάποιες διακοπές, περισσότερο από τέσσερα χρόνια και υπήρξε ιδιαίτερα επίπονη και απαιτητική. Τις εγγενείς δυσκολίες της μεταγραφής, διαδέχτηκε ο τονισμός των κειμένων, η νομική επεξεργασία του περιεχομένου των πράξεων και η αρχειακή έρευνα για τον εντοπισμό των αποκομμένων φύλλων του Κώδικα. Ακολούθησε η περίπλοκη διαδικασία της δημιουργίας των ευρετηρίων, στην οποία εξαιτίας ακριβώς των ανορθόγραφων κειμένων δεν ήταν δυνατή η βοήθεια από τα υπάρχοντα ηλεκτρονικά εργαλεία, αλλά έγινε αναγκαστικά με τον πολύ παραδοσιακό τρόπο των δελτίων, γεγονός που όπως είναι κατανοητό έγινε ακόμη πιο δυσχερές από τον πραγματικά τεράστιο όγκο του υλικού. Με ανάλογη μέθοδο οργανώθηκαν και οι πίνακες του δευτέρου Παραρτήματος, που εκτιμάται ότι θα καταστήσουν τα κείμενα ακόμη πιο εύχρηστα για τον αναγνώστη. Το σκοπό αυτό εξάλλου εξυπηρετούν και οι ποικίλες εσωτερικές παραπομπές, που εντοπίζονται, εντασσόμενες στο πλαίσιο μίας προσπάθειας ανάδειξης ενοτήτων εγγράφων και σύνδεσης συγκεκριμένων υποθέσεων

και προσώπων. Πρόκειται το δίχως άλλο για την αποκατάσταση του ψηφιδωτού της μικροϊστορίας, στο οποίο και έγινε αναφορά παραπάνω. Βέβαια ανεξάρτητα από τις δυσκολίες αυτές και τα αποθέματα υπομονής, που σίγουρα χρειάστηκαν, το ταξίδι άξιζε σίγουρα τον κόπο. Η παρουσία του Μηνιάτη και των ναξιωτών της εποχής του, υπήρξε σε κάποιες στιγμές κάτι παραπάνω από μια νοερή συντροφιά. Η παράδοση του Κώδικα στους απογόνους τους επέχει, εκτός από την καθαρά επιστημονική της διάσταση, νομική, ιστορική, κοινωνιολογική και τη λειτουργία μίας διαρκούς ενθύμησης.

Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.
50
Παράρτ. XVI

ΤΟΜΟΣ Β'

Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΓΑΚ 85 ΤΟΥ ΠΟΥΜΠΛΙΚΟΥ
ΝΟΤΑΡΙΟΥ ΝΑΞΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΜΗΝΙΑΤΗ
(1668-1676)

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΑΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ
2021

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
Τόμος 50, Παράρτημα 16

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΑΚΗΣ

**Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΓΑΚ 85 ΤΟΥ ΠΟΥΜΠΛΙΚΟΥ
ΝΟΤΑΡΙΟΥ ΝΑΞΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΜΗΝΙΑΤΗ
(1668-1676)**

**ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ
ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ**

ΤΟΜΟΣ Β'

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 2021

Το Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ιδρύθηκε τὸ 1929 με πρωτοβουλία τοῦ Δημήτριου Παππούλια καὶ ἔφερε μέχρι τὸ 1966 τὴν ἐπωνυμία Ἀρχεῖον τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου. Ἀπὸ τὸ 1948 ἄρχισε ἡ ἔκδοση τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὸ τεῦχος 10/11 καὶ ἐφεξῆς μετονομάζεται σὲ Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου (= Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.). Περιοδικὴ ἔκδοση πὸ ἀριθμῆι μέχρι σήμερα 50 τόμους, ἡ Ἐπετηρὶς δημοσιεύει ἐργασίες πὸ ἀφοροῦν ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου. Ἀπὸ τὸν 34^ο τόμο ἐγκαινιάσθηκε καὶ ἡ παράλληλη ἔκδοση Παραρτημάτων, ἑλληνικῶν καὶ ξενόγλωσσων, με μονογραφίες ἢ ἐκδόσεις νομικῶν πηγῶν πὸ ἔχουν σχέση με τὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου.

ISBN 978-960-404-383-5 [set]
ISBN 978-960-404-386-6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΟΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ 85 ΑΡ. 362-620	11
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	265
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄: ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	265
1. Νομικό ειδολογικό ευρετήριο	267
2. Ευρετήριο νομικών όρων και εκφράσεων	274
3. Ευρετήριο όρων και λέξεων	321
4. Ευρετήριο κυρίων ονομάτων	363
5. Ευρετήριο τοπωνυμίων	439
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄: ΠΙΝΑΚΕΣ	469
1. Χρονολογικός πίνακας των πράξεων και των καταχωρίσεων του Κώδικα 85	471
2. Πίνακας του τόπου σύνταξης των πράξεων του Κώδικα 85	509
3. Πίνακας συντακτών των ιδιωτικών δικαιοπρακτικών εγγράφων, που ενσωματώνονται στον Κώδικα 85	513
4. Πίνακας αιρετών κριτών, που αναφέρονται στις πράξεις του Κώδικα 85	517
5. Πίνακας εκτιμητών (αποκοπτών), που αναφέρονται στις πρά- ξεις του Κώδικα 85	519
6. Πίνακας των “τόπων”, που αναφέρονται στις πράξεις του Κώδικα 85	522
7. Πίνακας Ιερών Ναών – ιδιοκτητών ή εφημερίων, που αναφέρονται στις πράξεις του Κώδικα 85	523
8. Πίνακας εικόνων, που αναφέρονται στις πράξεις του Κώδικα 85	525
ΕΠΙΤΟΜΕΣ (“REGESTES”) ΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΣΤΟΝ ΚΩΔΙΚΑ 85 ΝΟΤΑΡΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ	527
Α. Νοτάριοι	527

A.1. Ακριβός Νικόλαος, νοτάριος	527
A.2. Αναπλιώτης Νικόλαος, νοτάριος	528
A.3. Απόστολος (Κλουβάτος), νοτάριος Δρυμαλίας, ιερέας	530
A.4. Γας Ιωάννης, νοτάριος	530
A.5. Κόκκος Κωνσταντίνος, Αρχιερατικός Πρωτονοτάριος	531
A.6. Μενδρινός Αντώνιος, Αρχιερατικός Πρωτονοτάριος	532
A.7. Μηνιάτης Ιωάννης, νοτάριος	533
A.8. Μηνιάτης Παντολέον, νοτάριος	534
A.9. Σουμαρίππας Μαρκέτος, νοτάριος	537
A.10. Σπανόπουλος Ζαχαρίας, συντιχικός νοτάριος	537
A.11. Τουρούς Σταμάτης, νοτάριος	538
B. Ιδιώτες συντάκτες	538
B.1. Ανεφαντόπουλος Μανουήλ, ιερέας	538
B.2. Δαμασκηνός ιερέας, εφημέριος της Μητροπόλεως	539
B.3. Δενόρες Αυγουστάκης	539
B.4. Ιωάννης του Νικόλα	539
B.5. Κάλβος Φραντζέσκος, πρε	540
B.6. Μαντάς Αθανάσιος, ιερομόναχος	540
B.7. Μιχάλης του Λουκά	540
B.8. Μόσχος Βασίλης	540
B.9. Μπαδιάτης Λίας	541
B.10. Μπελόνας Γεωργάκης	541
B.11. Σεραφείμ, ιερομόναχος, Χωροεπίσκοπος	541
B.12. Σπανός Γουλιέλμος, ιερέας	542
B.13. Σπανός Ιωάννης, Πρωτόπαπας Δρυμαλίας	542
B.14. Σπετζέρης Σωφρόνιος, ιερομόναχος	542
B.15. Φραγκόπουλος Νεόφυτος, ιερομόναχος	543
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ	544
ΠΑΝΟΜΟΙΟΤΥΠΑ	555
1. ΓΑΚ, Κώδικας 85, φ. 1r. Η πρώτη σελίδα του Ευρετηρίου του Κώδικα	557
2. ΓΑΚ, Κώδικας 85, φ. 2v (18v), αρ. 1. Η τελευταία σελίδα της διαθήκης του Ιωάννη Μηνιάτη και της συζύγου του Έλενας Κωνσταντή Μαρούς (3/3/1668).	558
3. ΓΑΚ, Κώδικας 85, φ. 91r (90r), αρ. 88 (20/12/1669).	559
4. ΓΑΚ, Κώδικας 85, φ. 172r (166r), αρ. 197, 197α, 197β. Αντίγραφα ιδιωτικών δικαιοπρακτικών εγγράφων, που καταχώρισε ο Μηνιάτης στον Κώδικά του (10/12/1645, 15/5/1646, 22/5/1654, καταχώριση 2/11/1670).	560

---

5. ΓΑΚ, Κώδικας 85, φ. 186r (179r), αρ. 221. Ιδιωτικό δικαιοπρακτικό έγγραφο, που έχει ενσωματώσει ο Μηνιάτης στον Κώδικα (3/2/1580, καταχώριση 15/4/1671).	561
6. ΓΑΚ, Κώδικας 85, φ. 422r (383r), αρ. 540. Ιδιωτικό δικαιοπρακτικό έγγραφο, που έχει ενσωματώσει ο Μηνιάτης στον Κώδικα. Πρόκειται για το παλαιότερο έγγραφο του Πρωτοκόλλου (1/1/1538).	562
7. ΓΑΚ, Κώδικας 85, φ. 511r (421r), αρ. 593. Ιδιωτικό δικαιοπρακτικό έγγραφο, που έχει ενσωματώσει ο Μηνιάτης στον Κώδικα (29/12/1647).	563
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	564
RÉSUMÉ	565

